

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE DİNDARLIK VE
NARSİSTİK EĞİLİM İLİŞKİSİ: İZMİR KÂTİP
ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED MUSTAFA SOLMAZ

İZMİR-2021

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE DİNDARLIK VE
NARSİSTİK EĞİLİM İLİŞKİSİ: İZMİR KÂTİP
ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED MUSTAFA SOLMAZ

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ MERVE ALTINLI MACIC

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Ve Narsistik Eğilim İlişkisi: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../06/2021

Muhammed Mustafa SOLMAZ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE DİNDARLIK VE NARSİSTİK EĞİLİM İLİŞKİSİ: İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Muhammed Mustafa SOLMAZ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Son yıllarda pek çok farklı alandan araştırmacı narsisizm olgusuna değişik açılardan bakma gayreti içerisinde. Birçok araştırmacı modern çağda narsisizm olgusunun son derece bariz bir hale geldiğini ifade etmektedir. İnsan hayatında önemli bir rol oynayan dinin ise narsisizm ile ilişkili olabilecek birtakım yorumları bulundurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında narsisizm ile başa çıkmada din ve dindarlığın rolünün tespit edilmesine yönelik çabalar gerçekten büyük bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin dindarlık tutumları ve narsistik eğilimlerini tespit edip bu iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tıp Fakültesi ve Turizm Fakültesi'nde 2020-2021 Akademik Yılı Bahar Dönemi'nde öğrenim görmekte olan lisans öğrencileri ile bu çalışma yürütülmüştür. Araştırmaya katılmayı kabul eden 346 öğrenciden elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Dindarlık ve narsisizm olgusunu detaylı bir şekilde anlamak için birçok değişken –cinsiyet, yaş, fakülte, mezun olunan lise, ekonomik durum, ebeveynlerin dindarlık ve maneviyat tutumları, ebeveynlerin çocuğa yönelik tutumları ve eğitim düzeyleri- göz önünde bulundurulmuştur. Öte yandan alanyazında hiç karşılaşılmayan ya da nadiren ele alınan değişkenler de –sigara ve alkol kullanımı, bireyin ve anne-

babasının maneviyata yönelik tutumları vb.- analiz sürecine dâhil edilmiştir. Bu yolla konuya farklı bir açıdan bakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Narsisizm, Din, Dindarlık, Maneviyat, Üniversite Öğrencileri.

ABSTRACT

Master's Thesis

**THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOSITY AND NARCISSISM
AMONG UNIVERSITY STUDENTS: IZMIR KATIP CELEBI UNIVERSITY
SAMPLE**

Muhammed Mustafa SOLMAZ

İzmir Kâtip Çelebi University

Institute of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

In recent years, researchers from many different fields have been trying to look at the phenomenon of narcissism from different perspectives. Many researchers state that the phenomenon of narcissism has become highly visible in the modern era. Religion, which plays an important role in human life, has a number of interpretations that can be considered as about narcissism. From this point of view, efforts to determine the role of religion and religiosity in the fight against narcissism are of great importance.

The aim of this study is to determine the religiosity attitudes and narcissistic tendencies of university students and to examine the relationship between these two variables. In this context, the study is conducted with undergraduate students from the departments of Economics and Administrative Sciences, Islamic Sciences, Engineering and Architecture, Social and Human Sciences, Medicine and Tourism at Izmir Katip Çelebi University in the Spring Semester of the 2020-2021 Academic Year. The data obtained from 346 students who accepted to participate in the research were analyzed with SPSS. In order to understand the phenomenon of religiosity and narcissism in detail, many variables such as gender, age, faculty, graduated high school, economic situation and variables about parents were considered. On the other hand, variables that were never encountered or rarely discussed in the literature such as smoking and alcohol use, views of the individual and his parents towards

spirituality, etc. – were also included in the research process. It is aimed to contribute to the literature by comparing the results obtained from the analyses with the findings of other studies.

Keywords: Narcissism, Religion, Religiosity, Spirituality, University Students.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLolar LİSTESİ	XII
KISALTMALAR	XIV
ÖN SÖZ.....	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1. NARSİSİZM KAVRAMI, TARİHSEL ARKA PLANI VE GELİŞİMİ	7
1.1. Kavram Olarak Narsisizm.....	7
1.2. Mitolojide Narsisizm.....	9
1.3. Narsisizm Kavramının Tarihçesi.....	11
2. KURAMLAR ÇERÇEVESİNDE NARSİSİZM	18
2.1. Psikanalitik Kuram.....	18
2.2. Bireysel Psikoloji Kuramı	21
2.3. Sosyal Öğrenme Kuramı	22
3. NARSİSTİK KİŞİLİK.....	23
3.1. Narsistik Kişilik Özellikleri	23
3.2. Narsistik Kişilik Bozukluğu.....	24
3.3. Normal ve Patolojik Narsisizm	25
3.3.1. Normal Narsisizm	26
3.3.2. Patolojik Narsisizm	28

4. NARSİSİZMİN BOYUTLARI	31
4.1. Otorite	32
4.2. Teşhircilik	33
4.3. Sömürücülük	33
4.4. Hak İddia Etme	34
4.5. Kendine Yeterlilik	35
4.6. Üstünlük	36
4.7. Kendini Beğenme.....	36
5. GÜNÜMÜZDEKİ NARSİSTİK TEZAHÜRLER	37
6. DİN VE DİNDARLIK KAVRAMLARI	41
6.1. Din.....	41
6.2. Dindarlık	45
7. DİNDARLIK BOYUTLARI	46
7.1. İnanç Boyutu	47
7.2. Bilgi Boyutu.....	48
7.3. Tecrübe Boyutu.....	48
7.4. Ritüel Boyutu	48
7.5. Etki Boyutu	49
8. DİNDARLIK TİPLERİ.....	49
8.1. İç Güdümlü Dindarlık	50
8.2. Dış Güdümlü Dindarlık.....	50
9. DİNDARLIK TÜRLERİ	51
10. NARSİSİZM VE DİN/ DİNDARLIK İLİŞKİSİ	55
11. NARSİSİZM VE DİNDARLIK KONULU ÇALIŞMALAR	58
11.1. Yurt İçindeki Çalışmalar	58
11.2. Yurt Dışındaki Çalışmalar.....	65

İKİNCİ BÖLÜM YÖNTEM

1. ARAŞTIRMA MODELİ	68
2. EVREN VE ÖRNEKLEM	68
3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	69
3.1. Demografik Bilgi Formu.....	69
3.2. Ok-Dini Tutum Ölçeği	69
3.3. İçsel Dini Yönelim Ölçeği	70
3.4. Narsisistik Kişilik Envanteri	71
4. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR ve YORUM

1. ÖRNEKLEM GRUBUNUN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE DAĞILIMI.....	73
2. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE NARSİSİZM DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	76
2.1. Cinsiyet ve Narsisizm İlişkisi.....	76
2.2. Yaş ve Narsisizm İlişkisi.....	77
2.3. Eğitim Görülen Fakülte ve Narsisizm İlişkisi	78
2.4. Eğitim Görülen Sınıf ve Narsisizm İlişkisi	79
2.5. Mezun Olunan Lise ve Narsisizm İlişkisi	80
2.6. Hayatın Büyük Bir Kısımının Geçirildiği Çevre ve Narsisizm İlişkisi.....	82
2.7. Ekonomik Durum ve Narsisizm İlişkisi	83
2.8. Okul Dışında Bir İşte Çalışma ve Narsisizm İlişkisi	84
2.9. Sigara Kullanımı ve Narsisizm İlişkisi	85
2.10. Alkol Kullanımı ve Narsisizm İlişkisi.....	86
2.11. Dine Karşı Tutum ve Narsisizm İlişkisi.....	87

2.12.	Maneviyata Karşı Tutum ve Narsisizm İlişkisi.....	89
2.13.	Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu ve Narsisizm İlişkisi	90
2.14.	Anne-Babanın Beraberlik Durumu ve Narsisizm İlişkisi	91
2.15.	Annenin Dine Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi	92
2.16.	Annenin Maneviyata Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi.....	93
2.17.	Babanın Dine Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi	94
2.18.	Babanın Maneviyata Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi	95
2.19.	İdol Olarak Belirlenen Kişiler	96

3. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE DİNDARLIK DÜZEYLERİ

ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1.	Cinsiyet ve Dindarlık İlişkisi	99
3.2.	Yaş ve Dindarlık İlişkisi.....	99
3.3.	Eğitim Görülen Sınıf ve Dindarlık İlişkisi	101
3.4.	Hayatın Büyük Bir Kısımının Geçirildiği Çevre ve Dindarlık İlişkisi	102
3.5.	Ekonomik Durum ve Dindarlık İlişkisi.....	103
3.6.	Okul Dışında Bir İşte Çalışma ve Dindarlık İlişkisi	104
3.7.	Sigara Kullanma ve Dindarlık İlişkisi.....	105
3.8.	Alkol Kullanma ve Dindarlık İlişkisi.....	106
3.9.	Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu ve Dindarlık İlişkisi.....	107
3.10.	Anne-Babanın Beraberlik Durumu ve Dindarlık İlişkisi	108
3.11.	Anne Eğitim Düzeyi ve Dindarlık İlişkisi.....	110
3.12.	Annenin Çocuğa Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi	111
3.13.	Annenin Dine Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi.....	112
3.14.	Annenin Maneviyata Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi.....	114
3.15.	Babanın Eğitim Düzeyi ve Dindarlık İlişkisi	115
3.16.	Babanın Çocuğa Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi.....	116

3.17.	Babanın Dine Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi	117
3.18.	Babanın Maneviyata Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi	118
4. DİNDARLIK İLE NARSİSİZM VE ALT BOYUTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ		119
4.1.	Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi.....	119
4.2.	Dindarlık ve Hak İddia Etme Boyutu Arasındaki İlişki.....	120
4.3.	Dindarlık ve Üstünlük Boyutu Arasındaki İlişki	121
4.4.	Dindarlık ve Teşhircilik Boyutu Arasındaki İlişki.....	122
4.5.	Dindarlık ve Sömürücülük Boyutu Arasındaki İlişki	123
4.6.	Dindarlık ve Otorite Boyutu Arasındaki İlişki.....	123
4.7.	Dindarlık ve Kendine Yeterlilik Boyutu Arasındaki İlişki	124
4.8.	Dindarlık ve Kendini Beğenme Boyutu Arasındaki İlişki	125
SONUÇ VE ÖNERİLER.....		126
BİBLİYOGRAFYA		132
EKLER.....		146
EK 1:	Bilgilendirilmiş Onam Formu	147
EK 2:	Demografik Bilgi Formu	148
EK 3:	Narsisistik Kişilik Envanteri Kullanım İzni	150
EK 4:	Narsisistik Kişilik Envanteri	151
EK 5:	Ok-Dini Tutum Ölçeği Kullanım İzni	153
EK 6:	Ok-Dini Tutum Ölçeği	154
EK 7:	İçsel Dini Yönelim Ölçeği Kullanım İzni	155
EK 8:	İçsel Dini Yönelim Ölçeği.....	156
EK 9:	Etik Kurul İzni.....	157

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Örneklem Grubunun Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı	73
Tablo 2: Cinsiyet ve Narsisizm İlişkisi	76
Tablo 3: Yaş ve Narsisizm İlişkisi	77
Tablo 4: Eğitim Görülen Fakülte ve Narsisizm İlişkisi	78
Tablo 5: Eğitim Görülen Sınıf ve Narsisizm İlişkisi	79
Tablo 6: Mezun Olunan Lise ve Narsisizm İlişkisi	80
Tablo 7: Hayatın Büyük Bir Kısmının Geçirildiği Çevre ve Narsisizm İlişkisi	82
Tablo 8: Ekonomik Durum ve Narsisizm İlişkisi	83
Tablo 9: Okul Dışında Bir İşte Çalışma ve Narsisizm İlişkisi	84
Tablo 10: Sigara Kullanma ve Narsisizm İlişkisi	85
Tablo 11: Alkol Kullanma ve Narsisizm İlişkisi	86
Tablo 12: Dine Karşı Tutum ve Narsisizm İlişkisi	87
Tablo 13: Maneviyata Karşı Tutum ve Narsisizm İlişkisi	89
Tablo 14: Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu ve Narsisizm İlişkisi	90
Tablo 15: Anne-Babanın Beraberlik Durumu ve Narsisizm İlişkisi	91
Tablo 16: Annenin Dine Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi	92
Tablo 17: Annenin Maneviyata Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi	93
Tablo 18: Babanın Dine Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi	94
Tablo 19: Babanın Maneviyata Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi	95
Tablo 20: İdol Olarak Belirlenen Kişiler	96
Tablo 21: Cinsiyet ve Dindarlık İlişkisi	99
Tablo 22: Yaş ve Dindarlık İlişkisi	99
Tablo 23: Eğitim Görülen Sınıf ve Dindarlık İlişkisi	101
Tablo 24: Hayatın Büyük Bir Kısmının Geçirildiği Çevre ve Dindarlık İlişkisi	102
Tablo 25: Ekonomik Durum ve Dindarlık İlişkisi	103
Tablo 26: Okul Dışında Bir İşte Çalışma ve Dindarlık İlişkisi	104
Tablo 27: Sigara Kullanma ve Dindarlık İlişkisi	105

Tablo 28: Alkol Kullanma ve Dindarlık İlişkisi	106
Tablo 29: Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu ve Dindarlık İlişkisi	107
Tablo 30: Anne-Babanın Beraberlik Durumu ve Dindarlık İlişkisi.....	108
Tablo 31: Anne Eğitim Düzeyi ve Dindarlık İlişkisi	110
Tablo 32: Annenin Çocuğa Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi.....	111
Tablo 33: Annenin Dine Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi	112
Tablo 34: Annenin Maneviyata Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi	114
Tablo 35: Babanın Eğitim Düzeyi ve Dindarlık İlişkisi	115
Tablo 36: Babanın Çocuğa Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi	116
Tablo 37: Babanın Dine Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi.....	117
Tablo 38: Babanın Maneviyata Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi.....	118
Tablo 39: Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi	119
Tablo 40: Dindarlık ve Hak İddia Etme Boyutu Arasındaki İlişki	120
Tablo 41: Dindarlık ve Üstünlük Boyutu Arasındaki İlişki.....	121
Tablo 42: Dindarlık ve Teşhircilik Boyutu Arasındaki İlişki	122
Tablo 43: Dindarlık ve Sömürücülük Boyutu Arasındaki İlişki	123
Tablo 44: Dindarlık ve Otorite Boyutu Arasındaki İlişki	123
Tablo 45: Dindarlık ve Kendine Yeterlilik Boyutu Arasındaki İlişki.....	124
Tablo 46: Dindarlık ve Kendini Beğenme Boyutu Arasındaki İlişki	125

KISALTMALAR

ANOVA	: Tek Yönlü Varyans Analizi
APA	: American Psychological Association
bs.	: baskı
çev.	: çevirmen
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
DSM-3	: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 3. Edisyon
DSM-5	: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5. Edisyon
ed.	: editör
EKEV	: Erzurum Kültür Ve Eğitim Vakfı Yayınevi
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
İDMÖ	: İçsel Dini Motivasyon Ölçeği
NKB	: Narsistik Kişilik Bozukluğu
NKE	: Narsistik Kişilik Envanteri
NPI	: Narcissistic Personality Inventory
s.	: sayfa
SPSS	: Statistical Package for the Social Sciences
ss.	: sayfalar
v.dğr.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzeri
yy.	: yüzyıl

ÖN SÖZ

Üniversite öğrencileri özelinde narsisizm ve dindarlık arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma, giriş ile sonuç ve öneriler bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümü kendi içerisinde üç bölüme ayrılmıştır: İlk bölümde narsisizm ve dindarlık kavramları incelenerek kavramsal ve kuramsal bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde araştırma boyunca izlenecek yol açıklanmıştır. Bu kapsamda araştırma modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları, verilerin nasıl toplanacağı ve analiz edileceği ele alınıp araştırma hipotezleri sıralanmıştır. Son bölüm olan bulgular bölümünde ise hipotezlerin sınındığı analizlere yer verilmiş ve literatürdeki farklı sonuçlarla araştırmadan elde edilen analizlerin karşılaştırılması yapılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında araştırmadan elde edilen sonuçlar ifade edilerek bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

Yüksek lisans eğitimim boyunca büyük bir özveri ve samimiyetle bilgi ve birikimini benimle paylaşan, tezin bu hale gelişi esnasında yaptığı yorum ve eleştirilerle her daim yol gösteren değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Merve ALTINLI MACIC'e şükranlarımı sunarım. Öte yandan bu alana ilgi duymamda önemli katkıları olan ve çalışmalarımı her daim ilgi ile takip eden değerli hocam Doç. Dr. Ümit HOROZCU'ya minnettarım. Bu süreçte yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Arş. Gör. Nefise LADİKLİ'ye teşekkür ederim.

Bu güne kadar maddi ve manevi desteklerini her zaman hissettiğim sevgili anneme ve babama, çalışmalarımı büyük bir dikkatle izleyen ablam Sümeyye'ye ve kardeşim Verda'ya en kalbi duygularıyla minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

İzmir- 2021

Muhammed Mustafa SOLMAZ

GİRİŞ

Din, insanlığın var oluşundan bu yana süregelen en önemli yapılardan biridir. Neredeyse bütün toplumlarda din ya da dine benzer bir yapının mevcut olduğunu söylemek mümkündür. İnsanlığın en eski kurumlarından biri olan din, elbette ki belli etkilere sahiptir. Bu etki kapasitesi bağlamında her din müntesibinin helal-haram ya da sevap-günah gibi emir ve yasaklarla veya cennet-cehennem gibi ödül ve cezalarla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Yapılan ya da yapılmayan her bir eylemin bu sistem içerisinde bir karşılığı vardır. Bu bakımdan dinin insan hayatının tam ortasında olduğu ifade edilebilir. Hatta bir bakıma din, kişinin yaşamında pek çok müdahalede bulunmaktadır. Din, narsisizm bağlamında da insanlara birçok müdahalede bulunmaktadır.

Psikoloji biliminin kurumsallaşması ve birçok araştırmacının merakını uyandırması sebebiyle artık hakkında pek çok bilgiye sahip olduğumuz narsisizm olgusu, içinde yaşadığımız modern çağda çok daha önemli bir hale gelmiştir. Söz gelimi son zamanlarda basılan ve çok satanlar listesine giren ya da toplumda büyük ilgi uyandıran bazı kitaplar, araştırmacıların narsisizme olan ilgilerini perçinlemiştir. Bu sayede birçok alandan araştırmacı konuyu farklı cihetlerden araştırma gayretine girmişlerdir.¹

Din ve sağlık arasındaki ilişki pek çok bilim adamı tarafından her zaman merak edilmiştir. Bununla beraber sağlığın en önemli alanlarından biri olan psikolojik sağlık ve din arasındaki bağıntı da hayli ilgi çekicidir.² Araştırma kapsamında ele alınan “narsisizm” psikolojinin önemli konularından biridir ve bireylerin sağlıkları üzerinde de etkili olan hususlardandır. Ayrıca ifade edildiği üzere din, hayata yönelik pek çok değerlendirmede bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler, bireylerin dinî yaşayışları ve algıları ile kişilik özellikleri arasında bağlantılar bulunabilmektedir. Bu noktada bireylerin narsisizm eğilimlerinin yansımaları pek çok boyutta ortaya çıkabilmektedir.

¹ Meryem Karaaziz, İrem Erdem Atak, “Narsisizm Ve Narsisizmle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir Gözden Geçirme”, *Nesne Psikoloji Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2013), s. 56, doi:10.7816/nesne-01-02-03.

² Ali Ayten, *Din ve Sağlık*, 1. bs., İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018, s. 11.

Bu bakımdan bireyin dini söylemler ve narsisizm karşısındaki durumunun anlaşılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla dindarlık ve narsistik eğilim ilişkisinin incelenmesinin insanı anlamaya yönelik önemli ipuçları verebileceği söylenebilir.

A. Araştırmanın Konusu

Son yıllarda narsisizm ve narsisizmin bir uzantısı olan narsistik tavırlar ile daha fazla karşılaşılmaktadır. Yurt içinde ve yurt dışında yapılan araştırmalara göre günümüzde yaşayan insanlar eskiye nazaran daha narsistik bir hayat sürmektedir.³ Bununla beraber yapılan incelemelere göre dinler ve dinî yapılar narsisizme yol açabilecek olan her tür eyleme karşı durmaktadır. Din, insan hayatında önemli bir yer tutarken her insan farklı bir dindarlık düzeyine sahiptir. Dindarlık seviyeleri ile narsisizm arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir. Bu nedenle, kavramsal ve kuramsal çerçevede incelenen narsisizm ve din konusunun günümüz insanında kendisine nasıl bir karşılık bulduğu ise merak uyandırıcıdır. Bu sebeple narsisizm ve din ilişkisinin mevcut durumunun bir kesitini elde edebilmek ve elde edilen bu kesitin analiz edilebilmesi amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

B. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı üniversite öğrencilerinin narsisizm ve dindarlık tutum düzeylerinin belirlenmesi ve bu iki tutum arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Diğer taraftan demografik bilgi formuna benzer çalışmalarda yer almayan idol olarak kabul edilen kişiler, maneviyata yönelik tutum, sigara ve alkol kullanımı gibi maddelerin eklenmesi ile dindarlık ve narsisizme yönelik tutumları etkileyen faktörlerin tespit edilmesi ve literatüre farklı açılardan katkıda bulunulması hedeflenmektedir. Yapılan bu çalışma ile narsisizm-din ilişkisine dair gelecekte çalışacak olan araştırmacılara yeni ufukların açılabilmesi, bu sayede konu hakkında geliştirebilecek olan yeni açılımların daha mümkün hale gelmesi, literatüre bir nebze olsun katkıda bulunulabilmesi amaçlanmaktadır.

³ Ömer Alanka, Aslıhan Cezik, "Dijital Kibir: Sosyal Medyadaki Narsistik Ritüellere İlişkin Bir İnceleme", *TRT Akademi*, Cilt 1, Sayı 2, (2016), s. 548.

C. Araştırmanın Önemi

Yapılan bu araştırma ile narsisizm ve din arasındaki ilişkinin günümüz dünyasında –özelde ise ülkemizde- kendine ne denli yer bulabildiğinin ortaya çıkması umut edilmektedir. Dolayısı ile söz konusu araştırmanın sonuçlarından yola çıkılarak başta çalışma grubu olan üniversite öğrencileri olmak üzere pek çok gruba yönelik yeni stratejilerin geliştirilebilmesinin kapıları aralanabilir. Konu ile ilgili yapılan diğer araştırmaların uygulandığı şehirlerden farklı bir şehirde gerçekleştirilen bu çalışma ile narsisizm-din ilişkisinin ülkemiz özelinde şehirden şehre ya da bölgeden bölgeye ne tür farklılıklar arz ettiği anlaşılabilir. Bu araştırma ile farklı sosyo- kültürel ve ekonomik arka plana sahip insanlarda dindarlık ve narsisizmin kendine nasıl bir yer bulabildiği ve bu iki yapı arasında nasıl bir ilişkinin olduğu görülebilir. Öte yandan literatürde yer alan çalışmalardan daha farklı tarzlarda sorulara sahip olması sebebiyle –idol olarak kabul edilen kişiler, maneviyata yönelik tutum, sigara ve alkol kullanımı vb.- bu çalışma narsisizm-din ilişkisi hakkındaki literatüre farklı düzeylerde katkı sağlayabilir. Bu sayede gelecekte yapılacak olan çalışmalarda araştırmacıların narsisizm-din bağlamında henüz değinilmemiş konulara yönelmesi ve yeni açılımlarda bulunması imkân dâhilinde olabilir.

D. Araştırma Yöntemi

Çalışma, araştırma problemin gerektirdiği nicel desen ile anket uygulamasına dayalı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. 2020-2021 Akademik Yılı Bahar Dönemi’nde İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi’nde eğitim görmekte olan lisans öğrencilerine söz konusu anket internet yolu ile ulaştırılmıştır. Bu ankette katılımcıların dindarlık düzeylerini tespit edebilecek ve narsisistik eğilimleri anlamayı sağlayabilecek maddeler olduğu gibi demografik özellikleri belirlemek adına sorulan sorular da mevcuttur. Elde edilen veriler ilgili değişken setlerini incelemek için SPSS ile analiz edilmiştir. Ardından sonuçlar, ilişkili araştırma bulgularıyla karşılaştırılmıştır. Araştırmanın yöntemi ile ilgili okuyucuyu giriş niteliğinde aydınlatmak adına burada kısaca bilgi verilmekte olup araştırma modeli, evren, örneklem, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve analiz süreci gibi ayrıntılı meseleler “Yöntem” başlıklı ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

E. Araştırmanın Sayıltıları

Araştırmanın sayıltılarını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- Katılımcıların evreni temsil ettiği kabul edilmektedir.
- Katılımcıların kendilerine yöneltilen soruları doğru bir şekilde anladığı ve söz konusu soruları samimiyet ve içtenlikle cevapladığı kabul edilmektedir.
- Araştırmada kullanılan Demografik Bilgi Formu, Ok- Dini Tutum Ölçeği, İçsel Dini Motivasyon Ölçeği ve Narsisistik Kişilik Envanteri'nin ilgili değişkenleri ölçme hususunda yeterli, geçerli ve güvenilir olduğu kabul edilmektedir.

F. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıklarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Bu araştırma, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde 2020-2021 Akademik Yılı Bahar Dönemi'nde lisans düzeyinde eğitim görmekte olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tıp Fakültesi ve Turizm Fakültesi'nden anket çalışmasına katılan 346 katılımcı ile sınırlıdır.
- Araştırmadan elde edilen istatistiki bilgiler benzer araştırmalarda kullanılan farklı ölçekler arasından Ok- Dini Tutum Ölçeği, İçsel Dini Motivasyon Ölçeği, Narsisistik Kişilik Envanteri ve Demografik Bilgi Formu ile sınırlıdır.
- Bu araştırmanın bulguları 18 Mart-20 Nisan 2021 zaman diliminde elde edilen veriler ile sınırlıdır.
- Bu araştırma belirlenmiş hipotezlerle sınırlıdır.

G. Hipotezler

a- Demografik Değişkenler İle Narsisizm Düzeyleri Arasındaki İlişki İle İlgili Hipotezler

1. Narsisizm düzeyi, cinsiyet kategorileri arasında farklılık göstermektedir.
2. Yaş değişkeni ve narsisizm düzeyi arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.
3. Narsisizm düzeyi, eğitim görülen fakülteye göre farklılık göstermektedir.
4. Narsisizm düzeyi, sınıf düzeyine göre farklılık göstermektedir.
5. Narsisizm düzeyi, mezun olunan liseye göre farklılık göstermektedir.
6. Narsisizm düzeyi, hayatın büyük bir kısmının geçirildiği çevreye göre farklılık göstermektedir.

7. Narsisizm düzeyi, ekonomik duruma göre farklılık göstermektedir.
8. Narsisizm düzeyi, okul dışında bir işte çalışma durumuna göre farklılık göstermektedir.
9. Narsisizm düzeyi, sigara kullanım durumuna göre farklılık göstermektedir.
10. Narsisizm düzeyi, alkol kullanım durumuna göre farklılık göstermektedir.
11. Narsisizm düzeyi, dine karşı tutum değişkenine göre farklılık göstermektedir.
12. Narsisizm düzeyi, maneviyata karşı tutum değişkenine göre farklılık göstermektedir.
13. Narsisizm düzeyi, anne ve babanın hayatta olma değişkenine göre farklılık göstermektedir.
14. Narsisizm düzeyi, anne ve babanın beraber yaşama değişkenine göre farklılık göstermektedir.
15. Narsisizm düzeyi, annenin dine karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.
16. Narsisizm düzeyi, annenin maneviyata karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.
17. Narsisizm düzeyi, babanın dine karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.
18. Narsisizm düzeyi, babanın maneviyata karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.
19. Katılımcıların kendileri için idol olarak seçtikleri kişiler popüler kültür içerisinde ön plana çıkan kişiler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

b- Demografik Değişkenler İle Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki İle İlgili Hipotezler

1. Dindarlık düzeyi, cinsiyet kategorileri arasında farklılık göstermektedir.
2. Yaş değişkeni ve dindarlık düzeyi arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.
3. Dindarlık düzeyi, sınıf düzeyine göre farklılık göstermektedir.
4. Dindarlık düzeyi, hayatın büyük bir kısmının geçirildiği çevreye göre farklılık göstermektedir.
5. Dindarlık düzeyi, ekonomik duruma göre farklılık göstermektedir.
6. Dindarlık düzeyi, okul dışında bir işte çalışma durumuna göre farklılık göstermektedir.
7. Dindarlık düzeyi, sigara kullanım durumuna göre farklılık göstermektedir.
8. Dindarlık düzeyi, alkol kullanım durumuna göre farklılık göstermektedir.

9. Dindarlık düzeyi, anne ve babanın hayatta olma değişkenine göre farklılık göstermektedir.
10. Dindarlık düzeyi, anne ve babanın beraber yaşama değişkenine göre farklılık göstermektedir.
11. Dindarlık düzeyi, annenin eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir.
12. Dindarlık düzeyi, annenin çocuğa karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.
13. Dindarlık düzeyi, annenin dine karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.
14. Dindarlık düzeyi, annenin maneviyata karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.
15. Dindarlık düzeyi, babanın eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir.
16. Dindarlık düzeyi, babanın çocuğa karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.
17. Dindarlık düzeyi, babanın dine karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.
18. Dindarlık düzeyi, babanın maneviyata karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.

c- Dindarlık ve Narsisizm Düzeyleri Arasındaki İlişki İle İlgili Hipotezler

1. Dindarlık ve narsisizm düzeyleri arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.
2. Dindarlık ve hak iddia etme boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.
3. Dindarlık ve üstünlük boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.
4. Dindarlık ve teşhircilik boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.
5. Dindarlık ve sömürücülük boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.
6. Dindarlık ve otorite boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.
7. Dindarlık ve kendine yeterlilik boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.
8. Dindarlık ve kendini beğenme boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde kavramsal ve kuramsal çerçevenin ana hatları ile ifade edilebilmesi için narsisizm ve dindarlık kavramları değerlendirilmektedir. Bu bağlamda öncelikle narsisizm kavramının tarihsel süreç içerisindeki seyri ve narsisizm kavramının psikoloji bilimi içerisinde nasıl ele alındığı açıklanmaktadır. Bu kapsamda Yunan Mitolojisi'ne ait bir karakter olan ve narsisizm kavramının ortaya çıkmasında bir nirengi noktası olarak kabul edilebilecek olan Narkissos'tan bahsedilerek bölüme başlanmaktadır. Narkissos miti anlatıldıktan sonra narsisizmin psikolojik bir kavram oluşu esnasında içinden geçtiği aşamalardan söz edilmektedir. İlerleyen sayfalarda kuramların narsisizme nasıl baktığı, narsistik kişilik özellikleri ve narsistik kişilik bozukluğu arasındaki farklara değinilmektedir. Araştırmacıların tespit ettikleri narsisizm boyutları hakkında bilgi verildikten sonra narsisizmin günümüz dünyasındaki görüngüleri hakkında açıklamalarda bulunulmaktadır. Din ve dindarlık kapsamında dinin mahiyeti ve din hakkındaki tanımlardan bahsedilerek konuya başlanmaktadır. Ardından araştırmacıların tespit ettikleri dindarlık boyutları, tipleri ve türleri hakkında bilgi verilmektedir. Araştırmanın temel problemi olan narsisizm ile din ve dindarlık arasındaki ilişkiye farklı açılardan bakma gayreti gösterilmektedir. Konu ile ilgili yurt içi ve yurt dışında yapılan çalışmalardan bahsedilerek bölüm sonlanmaktadır.

1. NARSİSİZM KAVRAMI, TARİHSEL ARKA PLANI VE GELİŞİMİ

1.1. Kavram Olarak Narsisizm

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre “özseverlik”⁴ anlamına gelen narsisizm, su birikintisinde gördüğü yansımasına âşık olup o yansımaya ulaşabilmek için kendini heba eden mitolojik bir karakter olan Narkissos'tan ilham alınarak tanımlanmıştır. İlk

⁴ İsmail Parlatır v.dğr., “Narsis”, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998, Cilt 2, s. 1632.

kez Havelock Ellis tarafından kullanılan narsisizm, psikolojiye dair bir kavramdır. Etimolojik olarak Yunancadaki “kuntluk” ya da “duyarsızlık” anlamlarına gelen “narke” sözcüğünden türeyen narsisizm⁵, terim anlamı bakımından kişinin vücudunu cinsel bir obje olarak görmesine bağlı olarak kendisine karşı duyduğu cinsel arzu ve hazı tarif etmektedir. Ayrıca bu durum bir tür cinsel sapıklık olarak da tanımlanmaktadır.⁶

Narsisizm kavramını çatı kavram olarak görmek mümkündür. Daha açık bir ifade ile narsisizm kavramı farklı anlamları bünyesinde ihtiva etmektedir. Örnek vermek gerekirse narsisizm; sağlıklı bir özsaygı, gelişimsel bir dönem, nesnelere arası ilişkilerin bir çeşidi ve kişinin kendini cinsel obje olarak seçmesi gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁷

Günümüzde birey merkezli yaşamın, rekabetin ve bencilliğin daha fazla ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu durum araştırmacıların da ilgisini çekmektedir. Narsisizm ve narsisizm ile ilişkilendirilen birçok kavram ve olgu başta psikoloji olmak üzere eğitim, spor, yönetim bilimleri ve işletme gibi pek çok farklı bilim sahasındaki araştırmacı tarafından incelenmektedir.

Narsisizm araştırmalarına konu olan narsisizm profili genellikle şu şekildedir: Kendinden başkasını düşünmez ve empati yeteneği ya yoktur ya da çok zayıftır. Başarı, güç, güzellik, şöhret, zekâ vb. her durumda üstün olduğunu iddia eder ve her şeye hakkı olduğunu düşünür. Dünyanın merkezinde yer alıyormuşçasına ilgi bekler ve özel haklar talep eder. Üstün olma düşüncesini biricik, eşsiz ve muhteşem olma fikirleri de takip eder. İstediklerini elde etmek adına insanları menfaatleri için kullanmaktan çekinmez. Ahlaki ve sosyal normları pek dikkate almaz.⁸

Özelliklerini sıraladığımız bu profilde ortaya çıkan narsisizm, narsisizmin ikinci boyutu olan hastalıklı ya da bir başka ifade ile patolojik narsisizmdir. Narsisizmin ilk boyutu olan sağlıklı narsisizmde ise kişi herhangi bir abartıya kapılmadan kendisini

⁵ Engin Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, 13. bs., İstanbul: Remzi Yayınevi, 1997, ss. 268- 269.

⁶ Ceylan Gazi Uçkun, Burcu Üzüm, Seher Uçkun, “Narsist Kişiliğin Makyavelist Davranışlara Etkisi: Kocaeli Üniversitesi Özel Güvenlik Öğrencileri Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, (2018), s. 140, doi:10.32709/akusosbil.422221.

⁷ Selçuk Budak, “Narsizm”, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017, s. 509.

⁸ Kemal Sayar, *Her Şeyin Bir Anlamı Var*, 4. bs., İstanbul: Kapı Yayınları, 2020, ss. 73- 78.

normal sayılabilecek bir düzeyde değerli görür ve kendisine yönelik bir sevgi besler. Nitekim sağlıklı narsisizm, diğer insanlar tarafından kabul gören bir narsisizm türüdür. Ayrıca insanların yaşamlarını daha sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için birincil/normal narsisizm son derece gereklidir. Bölümün ilerleyen sayfalarında birincil (sağlıklı, normal) ve ikincil (patolojik) narsisizm daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Benliğin en etkili güçlerinden biri olan narsisizm, benliğin ihtiyaçlarının giderilmesi, yaratıcı ve üretici olma arzusu, rekabet içinde olma vb. durumlarda önemli bir motivasyon kaynağıdır. Her ne kadar narsisizm bireyin ön plana çıktığı bir yapı olsa da bu yapının sosyal yönü göz ardı edilemez. Çünkü narsisizmin yaşanabilmesi için her zaman bir başkasına ihtiyaç vardır.⁹

Narsisizm kişinin varoluşundan duyduğu haz ve acı ile yakından ilişkilidir. Eğer kişi hayatından memnunsu ve bundan haz alıyorsa bu durumda sağlıklı bir narsisizm mevcuttur. Ancak kişinin hayat memnuniyeti yoksa ve varoluşu onda acı bir his uyandırıyor bu durumda patolojik narsisizmin ortaya çıkması mümkündür. Nitekim narsistlerde hayatın anlamsızlığı, kimlik belirsizliği, boşluk hissi, doyumun yaşanmadığı ilişkiler, yaşamdan memnuniyetsizlik, öz değer sorunları vb. varoluşsal problemler gözlemlenmektedir.¹⁰

1.2. Mitolojide Narsisizm

Narsisizm kavramının oluşmasında Yunan mitolojisindeki karakterlerden biri olan Narkissos'un önemli bir yeri vardır. Günümüze kadar ulaşmış olan bu mitin farklı farklı anlatımları mevcuttur.

Narkissos genç ve yakışıklı bir delikanlıdır. Ekho ise –zaman zaman Echo olarak da geçmektedir- dağ nymphelerinden (su perilerinden) birisidir ve Narkissos'a âşıktır. Baştanrı olan Zeus'un¹¹ kız kardeşi ve aynı zamanda eşi olan Hera¹², çapkın kocasının bir nympe ile ilişkisi olduğu kanaatine varır. Nitekim nymphlerle buluşmak için

⁹ Metin Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2019, ss. 12- 14.

¹⁰ İrem Anlı, *Psikanalizde Narsisizm*, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2010, s. 5.

¹¹ Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, 3. bs., İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994, s. 500.

¹² Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, ss. 7- 9.

ortadan kaybolan Zeus, bu durumu karısından saklayabilmek için Ekho'yu kullanmaktadır. Ancak Hera, Zeus'un kendisini Ekho ile aldattığını düşünür ve bunun üzerine Ekho'yu cezalandırır. Bu cezaya göre Ekho bundan sonra konuşamayacak ve kendisinden önce konuşan kişinin sadece son kelimesini söyleyebilecektir. Bu sırada Narkissos'a olan aşkı devam etmekte olan Ekho bir gün bir fırsat yakalar. Arkadaşlarına "Kimse var mı burada?" diye seslenen Narkissos'a karşılık Ekho "Burada!" cevabını verir. Narkissos kendisine "Gel!" deyince Ekho sevinçle kollarını açarak ağaçların arkasından çıkar. Ancak Narkissos karşısına bir nymphenin çıkmasına şaşırır ve Ekho'dan kaçır. Narkissos'un kalbini kırdığı kızlardan birisi "Dilerim o da sevsin ve benim gibi o da hiçbir zaman sevdiğine kavuşmasın!" diye tanrılara yalvarır. Bunun üzerine tanrılar "Başkasını sevmeyen kendini sevsin!" der. Tanrılar, Narkissos'un cezalandırılması görevini intikam ve ahlak tanrıçası olan Nemesis'e¹³ verir. Narkissos su içmek için suya eğildiğinde suda yansımalarını görür ve kendisine âşık olur. Narkissos sudaki yansımalarına ulaşmaya çalıştığı her denemesinde başarısız olur. Zamanla Narkissos bu aşkıdan dolayı bitap düşer ve yansımalarını gördüğü yerde ölür. Dağ nympheleri Narkissos'u gömmek için onu ararlar. Ancak bedeninin bir çiçeğe dönüştüğünü fark ederler. Bu çiçeğe ise Narkissos –bazı anlatılarda nergis diye geçmektedir- ismini verirler.¹⁴ Nitekim botanik literatüründe de bir familya "Amaryllidaceae" yani "Nergisgiller" ismi ile anılır.¹⁵

Aynı anlatının bir başka şeklinde ise Ekho Narkissos'u âşık âşık takip eder. Aşkı gittikçe büyür. Aşkı itiraf etmek için gerekli cesareti bulamayan Ekho bir gün Narkissos'un üzerine atlar ve onu kollarının arasına alır. Narkissos ondan güçlükle kurtulur ve kaçır. Hayal kırıklığına uğrayan Ekho mağaraya saklanır. Günden güne eriyen Ekho'nun kanı buharlaşır, kemikleri kayaya dönüşür ve geride yalnızca sesi kalır.¹⁶ Hikâyenin geriye kalan kısmı ise önceki hikâyeye gibidir.

Bir diğer anlatıya göre ise su perilerinin âşık olduğu ancak onların bu aşklarına hiçbir karşılık vermeyen Narkissos'a açılmak için tüm cesaretini toplayan Echo,

¹³ Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, s. 452.

¹⁴ Anlı, *Psikanalizde Narsisizm*, ss. 1- 3.

¹⁵ Ferhat Bademkiran, Arzu Çiğ, Nalan Türkoğlu, "Nergis (Narcissus cv. 'Royal Connection') Bitkisinin Gelişimi Üzerine Katı ve Sıvı Solucan Gübresi Dozlarının Etkileri", *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, (2018), s. 676, doi:10.30910/turkjans.471511.

¹⁶ Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, ss. 82- 83.

Narkissos'a yaklaşıır. Fakat onun akıbeti de diğer su perileri gibi olur ve Narkissos tarafından reddedilir. Ardında yalnızca yankılanan sesini bırakan Echo ortadan kaybolur. Bunun üzerine su perileri Narkissos'un cezalandırılması için tanrılara yalvarır. Tanrılar Narkissos'un karşılıksız bir aşk ile cezalandırılmasını uygun bulur. Sudaki yansımasına âşık olan Narkissos ona kavuşmak için ne kadar çaba gösterse de bütün çabaları boşa gider. Nihayetinde suyun başından ayrılamayan Narkissos suya düşer ve boğularak ölür.¹⁷

Bir başka anlatıya göre ise Narkissos avda susar ve su içmek için eğildiğinde kendi yansımasına âşık olur. Narkissos bu görüntüden ayrılamaz. Nitekim kendisinin bu görüntüden ancak ölümle ayrılabilceğinin de farkındadır. Sonuçta ise sudaki yansımasını izleye izleye can verir.¹⁸

1.3. Narsisizm Kavramının Tarihçesi

Havelock Ellis 1898 yılında mitolojik bir karakter olan Narkissos'tan esinlenerek "narcissus-like" ifadesi ile "cinsel hislerin kaybolma eğilimi ve kişinin neredeyse tamamen kendisine hayran olması" halini açıklamıştır.¹⁹ Bu durum narsisizm kavramının bilimsel bir kavram olarak kullanımının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ellis, bu tanımlaması ile narsisizmi bir tür cinsel sapkınlık olarak ele almaktadır. Bu yolla narsisizm kavramının psikoloji kitaplarında kullanılmasının da önünün açıldığı söylenebilir. Öte yandan narsisizmin etraflıca incelenmesi ve kavramın geliştirilmesi Freud ve onun psikanaliz geleneği sayesinde mümkün olmuştur.²⁰ 1899 yılında Ellis'in makalesinin Almanca bir özetini yazan Paul Nacke, "narcismus" ifadesini "kişinin kendi bedenine cinsel bir nesne gibi muamelede

¹⁷ Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, ss. 268- 269.

¹⁸ Betül Nacacık, "Sosyal Medyanın İnşaa Ettiği Narsist Kişilikler: Instagram Hesapları Üzerine Bir Analiz (Pilot Çalışma)", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2018), s. 257, <https://dergipark.org.tr/pub/injoss/429845>.

¹⁹ Kenneth N. Levy, William D. Ellison, Joseph S. Reynoso, "A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality", *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder: Theoretical Approaches, Empirical Findings, and Treatments*, (ed. W. Keith Campbell, Joshua D. Miller), New Jersey: Wiley, 2011, s. 4.

²⁰ Hakan Kızıltan, *Narcissistic Personality Inventory (NPI) Ölçeğinin Türkçe Formu Dil Eşdeğerliliği, Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2000, s. 1.

bulunması” anlamında kullanmıştır.²¹ Bu kullanımlar narsisizm kavramının modern anlamına yaklaşmasında büyük öneme sahiptirler.

Ernest Jones 1913 yılında narsisizmi kendi güç ve bilgisine aşırı değer verme, sınırsız güç ile ilgili hayaller, sevilme, övülme ve ödüle karşı büyük bir istek ve başkalarının zamanına önem vermeme gibi durumlarla ilişki kurarak açıklamıştır. Jones bu durumu bir tür tanrı karmaşası olarak tanımlamaktadır.²² Ayrıca Jones, *The God Complex* (Tanrı Kompleksi) isimli eserinde narsisizmi hastalıklı bir karakter özelliği olarak gördüğünü belirtmektedir.²³

Wealder küçümseyen bir üstünlük, öz saygı ile sürekli meşgul olma ve diğer insanlara karşı ilgi ve empatide yoksunluk gibi durumları narsisistik özellikler bağlamında ele almaktadır.²⁴

Annie Reich, narsisizmin hastalıklı bir öz saygı türü olduğunu ifade eder. Söz konusu tanıma göre narsist bireyler yaşadıkları travmatik olaylar sebebiyle bireysel problemlerle boğuşurlar. Bu problemler ise sağlıklı bir benlik algısına ve özsaygıya sahip olmaya mani olan engellerdir. Buna bağlı olarak kişi kendini korumak için narsistik savunma mekanizmalarını devreye koyar ve hayatına bu şekilde devam etmek için çaba gösterir.²⁵

1911-1960 yılları arasında narsisizm üzerine yaklaşık 50 yıl çalışma yapan Pulver ve Van der Waals, ilk zamanlarda narsisizmi cinsel bir sapkınlık olarak ele alırken daha sonra bu kavrama benliğe yapılan libidinal bir yatırım, kişiler arası bir tür ilişki ve öz saygının eş anlamlısı gözüyle bakmışlardır.²⁶

Psikanaliz literatüründe narsisizm geniş bir yer kaplamaktadır. Isidor Sadger 1908 yılında Vienna Psychoanalytic Society’de (Viyana Psikanaliz Derneği) yaptığı

²¹ Robert Raskin, Howard Terry, “A Principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of its Construct Validity”, Cilt 54, Sayı 5, (1988), s. 890; Sigmund Freud, *Narsisizm Üzerine ve Schreber Vakası*, (çev. Banu Büyükkal, Saffet Murat Tura), 6. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s. 25.

²² Salim Atay, *Çalışan Narsist*, 1. bs., İstanbul: Namar Yayınları, 2010, s. 3.

²³ Hazel Esin Özdemir, *Bir Grup Üniversite Öğrencisinde Bağlanma Stilleri ile Narsisizm Arasındaki İlişki: Reddedilme Duyarlılığının Aracı Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Işık Üniversitesi, 2017, s. 5.

²⁴ Levy, Ellison, Reynoso, “A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality”, s. 5.

²⁵ Emre Han Alpay, *Annedan Algılanan Narsisistik Özellikler ile Psikopatoloji Arasındaki İlişkide Kendini Eleştirinin Aracı Rolü*, (Doktora Tezi), Mersin: Mersin Üniversitesi, 2020, s. 7.

²⁶ Atay, *Çalışan Narsist*, s. 3.

sunumla narsisizm kavramını psikanaliz geleneğine dâhil etmiştir.²⁷ Nitekim Freud'un bu kavrama ilgi göstermesinde Sadger'ın önemi yadsınamaz bir gerçektir.²⁸ Freud narsisizme ilk kez *Three Essays on the Theory of Sexuality* (Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme) adlı eserindeki bir dipnotta değinmektedir ve narsisizmi eşcinsellikteki nesne seçimi çerçevesinde değerlendirmektedir.²⁹ Öte yandan *Leonardo da Vinci and A Memory of His Childhood* (Leonardo da Vinci ve Çocukluk Anısı) ve *The Schreber Case* (Schreber Vakası) isimli eserlerinde narsisizmi libidonun otoerotizmden nesne sevgisine ilerleyişi esnasındaki bir evre olarak tanımlamaktadır.³⁰ Freud 1914 tarihli *On Narcissism: An Introduction* (Narsisizm Üzerine: Giriş) isimli makalesinde narsisizmi cinsel gelişim içerisindeki bir dönem ve benliğe yapılan libidinal bir yatırım olarak izah etmektedir. Nitekim bu eser, Freud'un narsisizmi tüm yönleri ile ele aldığı tek eserdir. Freud söz konusu eserinde birincil (sağlıklı, normal) ve ikincil (patolojik) narsisizmden bahsetmektedir.³¹

Freud narsisizm olgusuna çok geniş bir açıdan bakmaktadır. Birincil ve ikincil narsisizm hakkında görüşler belirttiği gibi ebeveyn narsisizmi, narsistik cazibe, nesne ilişkileri narsisizmi, uyku narsisizmi, nevroz narsisizmi, kuruntu narsisizmi ve akıl hastalığı narsisizmi türlerine de değinmektedir.³²

Freud *On Narcissism: An Introduction* (Narsisizm Üzerine: Giriş) adlı eserinde narsisizmi detaylı bir incelemeye tabi tutsa da psikanalitik bakış açısı ile narsisizmi ele alan eseri telif eden ilk kişi Otto Rank'tır.³³ Rank, 1911 yılında yayınladığı bir makalede narsisizmi "cinsel açıdan öz sevgi" olarak tanımlamıştır.³⁴ Ayrıca narsisizmi

²⁷ İrem Anlı, *Narsisistik Kişilik Bozukluğu ve Sınır Kişilik Bozukluğu Tanısı Alanların Narsisistik Gelişim Hattındaki Konumlandırılmalarının Kendilik Psikolojisi Kuramına Göre Karşılaştırılmaları*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2005, s. 4.

²⁸ Berk Çaycı, Ayşegül Elif Çaycı, İhsan Eken, "Narsisizm ve Selfie Paylaşımı İlişkisi Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 31, (2019), s. 63, doi:10.31123/akil.591317.

²⁹ Anlı, *Narsisistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu*, s. 5.

³⁰ Ferhan Özenen, "Sunuş", *Psikanaliz Buluşmaları 7- Narsisizm*, (ed. Ferhan Özenen), İstanbul: Bağlam Yayınları, 2013, s. 5.

³¹ Anlı, *Psikanalizde Narsisizm*, ss. 13- 14.

³² Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 9.

³³ Levy, Ellison, Reynoso, "A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality", s. 4.

³⁴ Neşe Gülmez, *Narsistik Liderlik*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009, s. 12.

cinsellik haricinde kibir ve kendine hayranlık gibi durumlarla açıklama girişiminde bulunan ilk kişi de Rank'tır.³⁵

Freud'a tekrar dönecek olursak Freud, narsistik terimini dört farklı şekilde kullanmaktadır³⁶:

- Klinik açıdan kişinin bedenine cinsel bir nesne gibi davranmasıyla bağıntılı olarak ortaya çıkan nitelikli bir cinsel sapkınlık,
- Ruhsal ve cinsel gelişim esnasında kişinin kendisine yaptığı libidinal yatırımın gerçekleştiği doğal aşama,
- Nesne ilişkilerinde iki farklı durumu açıklamak için:
 - a- Nesnenin gerçek özelliklerinden çok kişinin ihtiyaçlarına dayanan tarzda bir nesne seçimini belirtmek,
 - b- Çevre ile ilişkiye girerken nesne ilişkilerine ihtiyaç duymamayı belirtmek.
- Öz güvenin farklı yönleri.

Freud narsisizm kavramını sağlıklı çocuklarda görülen normal bir gelişim evresi, bireysel çıkarların veya öz saygının sıradan bir boyutu, insanî ilişkilerde kullanılan bir iletişim yöntemi ve kişiler arası ilişkilerin görece zayıf olduğu bir çevre ile ilişkide bulunmak için kullanılan bir yöntem olmak üzere dört farklı anlamda kullanmaktadır.³⁷

Psikanalitik literatür içerisinde narsisizm ile sevgi nesneleri arasında bir tür ilişkinin var olduğu kabul edilmektedir. Bu durumda narsisizmin daha iyi anlaşılabilmesi için sevgi nesnelерinin kapsamının iyi bir şekilde kavranması önem arz etmektedir. Freud'a göre sevgi nesneleri şu şekilde sıralanabilir³⁸:

- Kişinin kendisini mevcut durumda nasıl hissettiği,
- Geçmişinde kendisini nasıl tasavvur ettiği,
- Gelecekte ne olmak istediği,
- Daha önce kendi parçası olarak kabul ettiği biri.

Kişi ilk bebeklik dönemlerinde tam bir narsisizm içerisindedir. Çünkü bebek için kendisinden başka hiçbir gerçeklik yoktur. Kendisi ile dış dünya arasındaki ayrıma

³⁵ Anlı, *Psikanalizde Narsisizm*, s. 10.

³⁶ Atay, *Çalışan Narsist*, s. 4.

³⁷ Levy, Ellison, Reynoso, "A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality", s. 5.

³⁸ Freud, *Narsisizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 41.

varamaz ve herhangi bir fark olduğunu düşünmez. Freud'a göre bu durum ilk bebeklik döneminde ortaya çıktığı gibi yaşlılık döneminde de bunama ile beraber ortaya çıkmaktadır.³⁹ Bebek bilişsel yetenekler kazandıkça ve duygusal yaşamı zenginleştikçe kendisi ile dış dünya arasındaki farkı anlamaya başlar. Bebek bilhassa annesinin ya da bakıcısının kendisinden ayrı bir varlık olduğunu yavaş yavaş algılar. Nesne ilişkileri kuramı bağlamında ise bebeğin bu süreci sağlıklı bir şekilde atlatabilmesi için annenin ya da bakıcının tutum ve davranışları önem arz etmektedir. Aksi takdirde bebekte anne ya da bakıcının yanlış tutum ve davranışlarına göre farklı patolojiler ortaya çıkabilir.⁴⁰

Freud'a göre libido hayati bir ihtiyaçtır. Ayrıca Freud insanın hayatına ilkel narsisizm ile başladığını belirtir. Birey libido olarak tanımlanan hayat enerjisini herhangi bir yere sarf ederek tatmin sağlamaya çalışır. Bununla beraber bebek bir zamanlar hazzını iliklerine kadar yaşadığı libidonun yitip gitmesini kabul edemez. Çocuklukta anne ve baba tarafından hissettirilen bir mükemmeliyet söz konusu iken büyüdükçe kendisine yönelik nasihatler ve tenkitler ortaya çıkmaya başlar ve hızla artar. Bu arada çocuk da kendi kendini eleştirmekten geri durmaz. Çocuk daha önce yaşadığı mükemmeliyeti yitirme ihtimalinin ortaya çıktığını fark etmeye başlar ve egosantrik bir tarzda bu mükemmeliyeti tekrar inşa etmek için çaba gösterir. Bunun neticesinde ise çocuk nesneye yapması gereken libidinal yatırımı kendisine yapmış olur.⁴¹

Sevgi ve güven eksikliği, aşırı ilgisizlik, korku ve kızgınlıklarla dolu geçen bir çocukluk dönemi narsisizme temel teşkil edebilir. Sevmenin ne demek olduğunu öğrenemeyen kişi önce kendisine sonra da başkalarına yabancılaşır ve kendisine sahte bir "ben" yaratır.⁴² Çocuk bu yeni "ben" ile ilişkilerini sürdürmeye çalışır.

Kernberg ve Kohut'un bilhassa 1960'ların sonlarından 70'lerin sonuna kadar yapmış oldukları çalışmalar dünya genelinde büyük ilgi ile karşılanmıştır. Ayrıca Kernberg ve Kohut narsisizm kavramının yapısının ortaya çıkarılması,

³⁹ Sigmund Freud, *Ruhçözümlemesine Giriş Konferansları*, (çev. Emre Kapkın, Ayşen Tekşen), 2. bs., İstanbul: Payel Yayınları, 2016, s. 417.

⁴⁰ Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, ss. 91-106.

⁴¹ Freud, *Narsisizm Üzerine ve Schreber Vakası*, ss. 25- 52.

⁴² Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, (çev. Şemsa Yeğin), 3. bs., İstanbul: Say Yayınları, 2017, ss. 128- 131.

kavramlaştırılması ve tedavi yöntemlerinin belirlenmesi hususunda büyük emekler vermişlerdir.⁴³

Otto Kernberg *Borderline Conditions and Pathological Narcissism* (Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm) eserinde narsisizmi derinlemesine incelemektedir. Kernberg narsisizmi kendiliğe yapılan libidinal bir yatırım olarak ele almaktadır.⁴⁴ Kernberg narsist ebeveynlere sahip bir çocuğun narsist bir şekilde yetiştirilebileceğini ve bu yolla narsistik bozukluğun kuşaklar boyu devam edebileceğini ifade etmektedir. Narsistik tutum ve davranışlara sahip anne ve babalar çocukları ile etkileşimlerinde bu tutum ve davranışlarından vazgeçmezler ve çocuklarının bir narsist olarak yetişmesini arzu ederlercesine söz konusu tutum ve davranışlarında ısrar ederler. Hayatının önemli bir bölümünü narsist bir çevrede geçiren çocuk, büyüdüğünde yüksek ihtimalle narsist tutum ve davranışlar sergileyecektir.⁴⁵ Kernberg narsisizmi ebeveyn tarafından reddedilme, değersizleştirilme ve ebeveynlerin duygusal ihtiyaçları karşılama hususundaki yetersizlikleri bağlamında değerlendirmektedir.⁴⁶

Çalışmaları ile psikanaliz geleneğinde narsisizme atfedilen bakışın değişmesinde önemli etkileri olan⁴⁷ Kohut'a göre narsisizm gelişimin doğal bir parçasıdır.⁴⁸ Kohut narsisizmi kendilik psikolojisi açısından değerlendirmektedir. Bu konuda en önemli eserleri ise *The Analysis of the Self* (Kendiliğin Çözümlemesi) ve *The Restoration of the Self*'tir (Kendiliğin Yeniden Yapılanması). Kendiliği pek çok açıdan irdeleyen Kohut'a göre kendilik, insan hayatını derinlemesine ve genişlemesine etkileyen önemli bir yapıdır.⁴⁹ Kohut narsistik kişilik bozukluklarının temelinde kendiliğin iyi bir şekilde inşa edilememesi probleminin olduğunu düşünmektedir. Öte yandan kendilik bütünlüğü ve sağlamlığı açısından kendilik nesnesinin tabiri caizse bir payanda olarak kullanıldığı görülmektedir. Kendilik nesnesindeki bir kayıp ya da güçsüzleşme kendilik nesnesinde farklı tarzlarda gerilemelere ve parçalanmalara

⁴³ Levy, Ellison, Reynoso, "A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality", s. 6.

⁴⁴ Anlı, *Narsistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu*, s. 21.

⁴⁵ Otto F. Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, (çev. Mustafa Atakay), 3. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2012, ss. 201- 224.

⁴⁶ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, ss. 252- 258.

⁴⁷ İrem Anlı, Güler Bahadır, "Kendilik Psikolojisine Göre Narsistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu", *Psikoloji Çalışmaları*, Cilt 27, (2012), s. 2.

⁴⁸ Levy, Ellison, Reynoso, "A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality", s. 6.

⁴⁹ Heinz Kohut, *Kendiliğin Yeniden Yapılanması*, (çev. Oğuz Cebeci), 1. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 218.

neden olabilmektedir.⁵⁰ Narsisizm Kohut için gelişimsel bir duraklamadır.⁵¹ Ayrıca Kohut narsisizmi “büyüklenmeci kendilik” ve “idealleştirilmiş ebeveyn imagosu” olmak üzere iki açıdan ele almaktadır.⁵² Kohut’a göre anne ve babasını sağlam bir mükemmeliyet ve sarsılmaz bir güç kaynağı olarak gören çocukta zamanla idealleştirilmiş ebeveyn imagosu oluşur. Kohut bu durumu narsisizmi açıklamak için bir yol olarak değerlendirmektedir.⁵³

Çocuklar gelişim dönemleri içerisinde büyüklenmeci ve benmerkezci bir tutum takınarak ebeveynlerini idol olarak kabul ederler ve onlar gibi olmak için çaba sarf ederler. Ancak zamanla çocuklar bu tutumlarını bırakarak daha gerçekçi hedeflerin peşinden giderler. Çocuk bu tutumunu terk edemediğinde benmerkezci yapı çocuğun kişiliğinden bir parça haline gelir. Bu durumun kendisini hayatı boyunca takip etmesi ise muhtemeldir.⁵⁴

Lasch, *The Culture of Narcissism* (Narsisizm Kültürü) adlı eserinde narsisizmin etkisini özellikle Amerikan kültürü üzerinden sosyo-psikolojik bir gözle incelemektedir. Lasch’in ifadelerine göre bireysellekle beraber kültürde geniş çaplı bir erozyon meydana gelmiştir. Söz konusu erozyonun hem bireysel hem de toplumsal açıdan örneklerine eserinin muhtelif yerlerinde değinmektedir. Ayrıca Lasch mevcut şartlar neticesinde tüm bireylerde az ya da çok bir şekilde narsisizmin ortaya çıktığını hatta narsisizmin adeta salık verildiğini ifade etmektedir.⁵⁵

Narsisizmi ruhun “fast-food”u olarak gören⁵⁶ Twenge ve Campbell, *The Narcissism Epidemic: Living in the Age of Entitlement* (Asrın Vebası: Narsisizm İlleti) adlı eserlerinde bir salgın gözüyle inceledikleri narsisizme psiko-kültürel bir durum olarak yer vermektedir. Twenge ve Campbell’a göre son zamanlarda çocuklara yapılan aşırı övgüler ve ebeveyn tutumlarındaki sert dönüşüm narsisizmi artırmaktadır. Öte yandan internetin yaygın kullanımı sebebiyle birçok blog sitesinin açılması ve insanların MySpace, Facebook ve Youtube gibi kendilerini “özel” hissedebilecekleri

⁵⁰ Kohut, *Kendiliğin Yeniden Yapılanması*, s. 117.

⁵¹ Anlı, Bahadır, “Kendilik Psikolojisine Göre Narsisistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu”, s. 2.

⁵² Anlı, *Narsisistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu*, s. 29.

⁵³ Anlı, *Psikanalizde Narsisizm*, s. 57.

⁵⁴ Levy, Ellison, Reynoso, “A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality”, s. 7.

⁵⁵ Christopher Lasch, *The Culture of Narcissism*, Newyork: Norton, 1991, ss. 31- 51.

⁵⁶ Jean M. Twenge, W. Keith Campbell, *Asrın Vebası: Narsisizm İlleti*, (çev. Özlem Korkmaz), 1. bs., İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010, s. 356.

alanlara yönelmesi günümüzde narsisizmin psiko-kültürel bir problem olarak değerlendirilmesinin en önemli sebepleri arasındadır.⁵⁷

2. KURAMLAR ÇERÇEVESİNDE NARSİSİZM

2.1. Psikanalitik Kuram

Narsisizm etrafında şekillenmiş olan literatür incelendiğinde psikanalitik bakışın önemli bir yekûnu oluşturduğu görülmektedir. 20. yy. içerisinde narsisizm konusunda büyük bir gayret gösterildiği fark edilmektedir. Başta Freud olmak üzere onun pek çok öğrencisi ve takipçisi narsisizmin anlaşılması, çözümlenmesi ve tedavisi için çabalamıştır. Psikanalitik geleneğe ait alanyazında narsisizm cinsel sapkınlık, bir gerileme türü, gelişimsel bir aşama, bir tür nesne ilişkileri modeli ve kendilik değeri anlamında kullanılmaktadır.⁵⁸

Freud'un narsisizm kavramını pek çok defa farklı şekillerde kullanması sebebiyle kavram karmaşık bir hale gelmiştir. Freud'un narsisizm açıklamalarını metapsikolojik ve klinik psikoloji gözüyle yaptığını söylemek mümkündür. Freud narsisizmi metapsikolojik bir bakış açısıyla şu şekilde açıklamaktadır⁵⁹:

- Otoerotizm ve nesne sevgisi arasında görülen normal bir cinsel gelişim evresi,
- Ego gelişimi için gerekli asli kaynak ve enerji,
- Nesne ya da kişiler arası bir tür seçenek,
- Nesne veya kişiler arası ilişki eksikliğinde etkili olan çevresel bir özellik,
- Ego ideallerinin inşa edileceği bir tür mekanizma,
- Öz saygının gelişimi ve sürdürülmesi için gerekli bir unsur,
- Baskı üzerindeki koşullandırıcı faktör.

Freud narsisizmi klinik psikoloji açısından ise şu şekilde değerlendirmektedir:

- Kişinin öz sevgisini, kendine hayranlık duymasını ve kendini yüceltmesini içeren davranışlar serisi,
- Sevgiyi kaybetme ve başarısız olma korkusuna bağlı olarak kişinin öz saygısı ile ilişkili olan korku ve kırılganlık türleri,

⁵⁷ Twenge, Campbell, *Asrın Vebası: Narsisizm İleti*, ss. 21- 32.

⁵⁸ Anlı, *Psikanalizde Narsisizm*, s. 22.

⁵⁹ Raskin, Terry, "Narcissistic Personality Inventory", s. 890.

- Megalomani, idealleştirme, inkâr, yansıtma ve bölünmeyi kapsayan genel bir savunma mekanizması,
- Sevme, kendi kendine yetme ve mükemmeliyete yönelik motivasyon,
- Diğer insanlarla olan ilişkileri karakterize eden tutumlar bütünü.

Daha önce de belirtildiği gibi Freud birincil (sağlıklı) ve ikincil (patolojik) narsisizm olmak üzere iki tür narsisizm olduğunu iddia etmektedir. Birincil narsisizm kişinin kendisini sevmesidir ve bu sevgi başkalarına gösterilecek olan sevgiden daha önceliklidir. Ancak ikincil narsisizm kişinin kendini nesneleştirerek sevmesidir. Bu yolla kişi nesne haline getirdiği kendisini benliğinin bir parçası olarak görmeye başlar. Kişi nesneye harcaması gereken libidoyu kendisine harcar. Bu şekilde nesneleşmiş kendisine odaklandıkça odaklanır ve sonunda ise bu durum içinden çıkılmaz bir hale gelir.⁶⁰

Yine daha önce de değinildiği üzere narsisizmde söz konusu olan sevgi nesnelere şu şekilde sıralanması mümkündür⁶¹:

- Kişinin kendisini mevcut durumda nasıl hissettiği,
- Geçmişinde kendisini nasıl tasavvur ettiği,
- Gelecekte ne olmak istediği,
- Daha önce kendi parçası olarak kabul ettiği biri.

Sevgi nesnelere tanınması ve iyi bir şekilde kavranması narsisizmin yapısının anlaşılması bakımından önemlidir. Çünkü bu sayede narsisizmin psikolojik kökenlerine dair fikir elde etme imkânımız olacaktır. Ayrıca sevgi nesnelere ve narsisizm arasındaki ilişkinin bilinmesi psikanalitik gelenekte narsisizmin nasıl incelendiğinin gözler önüne serilebilmesi için bir kilit görevi görmektedir.

Karen Horney *New Ways in Psychoanalysis* (Psikanalizde Yeni Yollar) isimli eserinde narsisizmi bir “öz enflasyon” ya da daha açık anlatımı ile “kişinin özünde olan bir büyütme” olarak tarif etmektedir. Bu yolla kişi yeterli altyapısının olmadığı değerlerden daha büyük değerleri taşımaya çalışır. Kişi bu değerler çerçevesinde kendini sever ve kendine hayranlık duyar.⁶² Horney’e göre “ilişkilerde dominant, aşırı koruyucu, göz korkutucu, huzursuz, aşırı müşkülpeşent, fazla hoşgörülü, istikrarsız,

⁶⁰ Freud, *Narsisizm Üzerine ve Schreber Vakası*, ss. 25- 52.

⁶¹ Freud, *Narsisizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 41.

⁶² Karen Horney, *Psikanalizde Yeni Yollar*, (çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Psikoloji, 1994, s. 65.

riyakâr, kayıtsız ve diğerkardeşlere düşkün olmak” gibi durumlara bağılı olarak bireylerde narsisizm ortaya çıkabilmektedir.⁶³ Horney, narsist kişileri duygusal bağılı zayıf ve sevme yeteneğı olmayan bireyler olarak tanımlamaktadır. Bu durumu “benlik şişmesi” olarak açıklar ve narsistik benlik şişmesine bağılı üç patolojik sonuç olduğunu ifade eder⁶⁴:

- Çalışmanın bir doyum aracı olmamasına bağılı olarak üretkenlikte yaşanan azalma,
- Çaba göstermeden insanlardan çokça şey beklemek,
- Yaşanan acılara ve gösterilen düşmanca tavırlara bağılı olarak insani ilişkilerdeki yaşanan bozulma.

Narsisizmi gelişimsel bir duraklama olarak değerlendiren Kohut’a göre bu süreç şu şekilde işlemektedir: Ebeveynler çocuklarının gelişimlerinin sağlıklı bir tarzda ilerlemesini ister. Bunun için ise ebeveynler ya bir projeksiyon vazifesi görerek hâl ve hareketleri ile ya da çocuğa benliğinin sınırlarını göstererek çocuğun gerçekçi bir benlik oluşturmasını sağlar. Ebeveyn bunu başaramadığında ise gelişimsel problemler ortaya çıkar. İşte narsisizm de bu gibi durumlarda görülür. Gerçekçi bir benlik oluşturamayan çocuk hayatı boyunca farklı insanları kendisi için ideal hâle getirerek bu açığı kapatmaya çalışır.⁶⁵

Gerçeğı değerlendirme yeteneğıne sahip olunmasına rağmen ilkel savunma mekanizmalarının kullanıldığı patolojik narsisizmi Kernberg bir tür sınır durum olarak kabul etmektedir.⁶⁶ Sınırdurum en açık anlatımı ile kişinin duygu, dürtü, davranış ve ilişkilerindeki istikrarsızlık ve düzensizliktir.⁶⁷ Ayrıca ona göre bu savunma mekanizmaları çocuklukta yaşanan travmatik durumlara karşı geliştirilmektedir. Çocuk bu sayede yıpranmış ve zarar görmüş benliği narsisizmin gölgesine sığınarak saklamaya çalışır. Büyükenmecı tavırlara sahip ve güçlü gibi görünen narsist birey

⁶³ Atay, *Çalışan Narsist*, s. 11.

⁶⁴ Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, s. 270.

⁶⁵ Heinz Kohut, “Forms and Transformations of Narcissism”, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Cilt 14, Sayı 2, (1966), ss. 245- 248.

⁶⁶ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 35.

⁶⁷ Yasemin Oruçular, “Sınırdaki Kişilik Bozukluğu’nun Nedeni ve Sonucu Olarak Kişilerarası Travma: Gözden Geçirmeye Dayalı Bir Model Önerisi”, *Türk Psikoloji Yazıları*, Cilt 19, Sayı 37, (2016), s. 77.

temelde güçsüz ve öz güvensizdir.⁶⁸ Kernberg, narsisizmin kaynağını kendilik sevgisi olarak görmektedir.⁶⁹

Kernberg'e göre narsist bireyler sıklıkla ailenin tek çocuğu, tek umut vaat eden çocuğu ya da emirlere itaat edecek yegâne kişisi olarak görülür. Bununla beraber narsist bireyler çocukluklarında aileleri tarafından dâhi muamelesine maruz bırakılmışlardır.⁷⁰

Wilhelm Reich insanların fallik dönemde yaşanan olaylardan dolayı narsistleştiğini düşündüğü için “fallik-narsistik kişilik” kavramını geliştirmiştir. Ona göre narsistler kendilerine gelen saldırılara küstah bir aşağılama, aksi mizaç, aşırı saldırganlık ve sadist tutumlar ile cevap verir. Reich narsisizmi erkeksilikle ilişkilendirir ve narsisizmin kadınlardan çok erkeklerde görüldüğünü ifade eder.⁷¹

Annie Reich narsisizmi hastalıklı bir öz saygı durumu olarak ele almaktadır. Öz saygının oluşumunda gerçek benlik ve ideal benlik arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Ulaşamayacak idealleri olan narsist bireyin ideal benliği ile gerçek benliği arasındaki makas hayli açıktır. Bu açıklık sebebiyle ise birey narsisizme sığınır.⁷²

2.2. Bireysel Psikoloji Kuramı

Alfred Adler'e göre çocukluk döneminde yaşananlar ve ebeveyn tutumları bireylerin yaşamında önemli izler bırakmaktadır. Adler, bireysel psikolojide önemli bir yere sahip olan toplumsal duygu eksikliği kavramı –sosyal duygu eksikliği olarak da ifade edilmektedir- ile narsisizm arasında bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Bu noktada öncelikli olarak toplumsal duygunun ne olduğunu açıklamak gerekmektedir. İnsanoğlu hayatını kendi başına idare etmeyi öğrenene kadar başkalarına ihtiyaç duyar. Zaten insanın toplumsal bir varlık olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir.

⁶⁸ Otto F. Kernberg, *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2004, ss. 264- 268.

⁶⁹ Gözde Gürman, *Psikologlarda Narsisizm Düzeyleri ile Tanrıya Bağlanma ve Gelecek Beklentileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2019, s. 10.

⁷⁰ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 206.

⁷¹ Alpay, *Anneden Algılanan Narsistik Özellikler ile Psikopatoloji Arasındaki İlişkide Kendini Eleştirinin Aracı Rolü*, s. 6.

⁷² Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 25.

İnsanın doğuştan sahip olmadığı ancak zaman içerisinde geliştirmesi gereken ve toplumsal dayanışma ve kültür gibi tezahürleri olan toplumsal duygunun istenilen düzeye ulaşmasında anneye ve eğitime büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu açıdan bakıldığında ise toplumsal duygunun birey için ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Adler toplumsal duygu eksikliğini narsisizmin kaynağı olarak kabul etmektedir. Ayrıca Adler'e göre çocuğun büyüdüğü kültürel ortam çocuktaki narsisizmin ortaya çıkması ve gelişmesi üzerinde etkili olabilmektedir. Söz gelimi içinde bulunduğu ortam ve şartlar sebebiyle şiddetli bir aşağılık duygusuna sahip olan çocuk, kendini korumak ve aşağılık duygusunu mümkün mertebe gizlemek için narsisizm geliştirebilir.⁷³

Adler bireysel psikolojide “masculine protest” ifadesi ile açıkladığı ve Türkçe'ye “erkeksi protesto” olarak tercüme edilen kavram kapsamında narsisizm ve erkeksilik arasında bir tür ilişki kurmaktadır. Adler'e göre günümüz dünyasında üstünlük algısı bir şekilde erkeklerle ilişkilendirilmektedir. Üstünlük hissine sahip olmak isteyen kişi ise erkeksi söylemlerde bulunarak ve erkeksi davranışlar sergileyerek bu üstünlüğü inşa etmek için çaba gösterir.⁷⁴

2.3. Sosyal Öğrenme Kuramı

İnsanlar içinde buldukları ortamda yer alanlara maruz kalarak, bunları gözlemleyerek veya modelleyerek bir şeyleri öğrenebilir. Öğrenilen şeyler her zaman iyi ya da tasvip edilen şeyler olmak zorunda değildir. Çocuklar için gözlemlenmeye ve modellenmeye en layık olan insanlar genellikle ebeveynleridir. Ebeveynlerinin onlara özel bir insanmış gibi davranmaları, ebeveynlerin çocuklarına aşırı hoşgörü sergilemeleri ve çocuklarının diğer çocuklardan daha üstün olduğunu düşünmeleri çocukta narsisizmin ortaya çıkmasına ve gelişmesine kapı aralayabilir. Çocuk içinde büyüdüğü ortamda bu tavırlara hem maruz kalır hem de deyim yerindeyse bu şekilde davranması çocuğa empoze edilir. Sonuçta ise söz konusu çocuklar her şeyin en iyisine

⁷³ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, (çev. Ayda Yörükkan), 17. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, ss. 61- 63; ss. 145-149; Alfred Adler, *Nevroz Sorunları*, (çev. Ali Kılıçlıoğlu), 4. bs., İstanbul: Say Yayınları, 2020, ss. 71- 73.

⁷⁴ Adler, *Nevroz Sorunları*, ss. 81- 82.

layık olduklarını ve kendilerinin ayrıcalık tanınması gereken insanlar olduklarını düşünen bireyler olmaktadır.⁷⁵

3. NARSİSTİK KİŞİLİK

3.1. Narsistik Kişilik Özellikleri

Her ne kadar narsisizmin tanımlanması hususunda bir görüş birliği henüz oluşmamışsa da davranış özellikleri noktasında bir konsensüse ulaşıldığını söylemek mümkündür.⁷⁶ Narsistler genellikle ilgi ve empati yoksunluğu çekerler. Bencilce davranırlar, çevresindeki insanlardan sık sık ilgi, onay ve takdir beklerler. Büyüklenmeci tavırlar sergilerler. Ne kadar fazla şeye sahip olurlarsa olsunlar sahip olmadıkları küçük bir şey için dahi insanlara haset duyabilirler. Empati yetenekleri çok zayıf olduğu ya da hiç olmadığı için birçok insana göre sarsıcı olan deneyimlerden – ölüm, kayıp, yas vb.- pek etkilemezler. Duygusal derinlikten mahrumdurlar. Talepleri karşılanmadığında ve kendilerine karşı tavır alındığında intikam ve öfke havuzu içinde yüzerler.⁷⁷ Hayatın anlamsızlığı, kimlik belirsizliği, boşluk hissi, doyum hissini yaşamadığı ilişkiler, yaşamdan memnuniyetsizlik, öz değer sorunları gibi varoluşsal problemlerle karşılaşır.⁷⁸

Her zaman ve her durumda kendilerinin zekâ, başarı, güzellik, statü vb. konularda diğer insanlardan daha iyi olduklarını düşündükleri ve hatta “en”leri bünyelerinde barındırdıklarını kabul ettikleri için çevrelerinin bu durumu fark edip kendilerine muazzam derecede hayranlık duymasını isterler.⁷⁹ Çünkü onlar dünyanın merkezinde olduklarını düşünürler. Bu “özel” kişiler kendilerine gelecek en ufak bir eleştiriye bile tahammül edemezler. En büyük korkularından biri sıradan olmaktır.⁸⁰ Diğer taraftan

⁷⁵ Theodore Millon v.dğr., *Personality Disorders in Modern Life*, 2. bs., New Jersey: John Wiley& Sons, 2004, ss. 349- 355.

⁷⁶ Atay, *Çalışan Narsist*, s. 10.

⁷⁷ Otto F. Kernberg, “An Overview of the Treatment of Severe Narcissistic Pathology”, *The International Journal of Psychoanalysis*, Cilt 95, Sayı 5, (2014), ss. 865-888, doi:10.1111/1745-8315.12204.

⁷⁸ Anlı, *Psikanalizde Narsisizm*, s. 5.

⁷⁹ Carolyn C. Morf, Frederick Rhodewalt, “Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Model”, *Psychological Inquiry*, Cilt 12, Sayı 4, (2001), s. 192, doi:10.1207/S15327965PLI1204_1.

⁸⁰ Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, 6. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995, ss. 30- 31.

üstünlük algıları sebebiyle rekabetten kaçmazlar. Aksine rekabet, onları hayatta tutan en önemli unsurlardan biridir.⁸¹

American Psychological Association'ın (Amerikan Psikoloji Derneği - APA) çıkarmış olduğu *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*'ın (Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı) 5. edisyonuna göre (DSM-5) izah etmek gerekirse narsist bireyler büyüklenme tutumu içerisinde olur ve üstün olduklarını düşünürler. Başarı, güç, zekâ, yetenek vb. konularda abartılı hayaller içerisindedirler. Kendilerinin “özel” insanlar olduklarını düşündükleri için ancak kendileri gibi “özel” kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından anlaşılacaklarına dair söylemleri vardır. Herkes tarafından beğenilmek isterler. Hayatın her alanında hak sahibi olduklarını düşünür ve bu sebeple kendilerine karşı takınılacak bir tavır iltimas, torpil ya da adam kayırma olarak algılamazlar. İnsanları kendi menfaatleri için kullanmaktan geri durmazlar. Empati yetenekleri ya çok zayıftır ya da hiç yoktur. Buna bağlı olarak insanlarla olan ilişkileri kaba ve saygısız bir tarzdadır. Kıskançlık içerisindedirler ve diğer insanların da her zaman kendilerini kıskandığını düşünürler.⁸²

3.2. Narsistik Kişilik Bozukluğu

Narsistik kişilik bozukluğunun (NKB) kriterleri ilk kez 1980 yılında *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*'ın (Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı) 3. edisyonunda (DSM-3) sıralanmıştır. Bu kriterlerde Kohut, Kernberg ve Millon'un görüşleri esas kabul edilmiştir.⁸³ Zaman içerisinde söz konusu kriterlerde bazı revizyonlar olmuştur. Günümüzde ise NKB için DSM-5'ten faydalanılmaktadır.

Narsistik kişilik bozukluğu erken erişkinlikte başlar ve farklı durum ve şartlarda ortaya çıkabilir. Hayallerde ve davranışlarda büyüklenmecilik, hayranlığa duyulan gereksinim ve empati eksikliği semptomlar arasındadır. Aşağıda sıralanan maddelerden en az beşini taşıyan kişiye NKB tanısı konur⁸⁴:

⁸¹ Lasch, *The Culture of Narcissism*, ss. 114- 118.

⁸² American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 5. bs., Arlington: American Psychiatric Association, 2013, ss. 669- 670.

⁸³ Levy, Ellison, Reynoso, “A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality”, s. 8.

⁸⁴ American Psychiatric Association, *DSM- 5*, ss. 669- 670.

- Kendi önemine dair bir büyüklenme hissine sahiptir. Başarılarını ve yeteneklerini abartır, kendisini üstün bir insan olarak görür.
- Sınırsız başarı, güç, zekâ, güzellik ve idealleştirilmiş sevgi ile ilgili fantezileri vardır.
- “Özel” ve eşsiz bir insan olduğunu düşünür. Kendisini ancak kendisi gibi üstün ve eşsiz insan, kurum ve kuruluşların anlayabileceğini düşünür.
- Kendisine aşırı derecede hayran olunmasını ister.
- Hak etme duygusu içerisindedir. Her ne isterse yapılacağına dair bir beklentisi vardır.
- İnsanlar arası ilişkilerde sömürücüdür. Amaçlarına ulaşmak için diğer insanları kullanır.
- Empati yapamaz. Başkalarının duygu, düşünce ve ihtiyaçlarını anlamaz.
- Genellikle diğer insanları kıskanır ve kendisinin de diğer insanlar tarafından kıskanıldığını düşünür.
- Kibirli davranış ve tutumlar sergiler.

Burada şu noktayı vurgulamakta yarar olduğunu düşünmekteyiz. Narsistik kişilik özellikleri ve NKB arasında ciddi benzerlikler olsa da ikisinin aynı şey olduğunu söylemek imkânsızdır. Toplumda narsistik özelliklere sahip pek çok insanın olduğunu söylemek mümkün olsa bile NKB’na sahip insanların sayısı bunun hayli altındadır. Ayrıca NKB tanısı koymak sadece psikoloji alanında çalışan uzmanların işidir ve bu tanının konulabilmesi için yukarıda sıralanan maddeler esas alınmaktadır. Fakat narsistik kişilik özellikleri günlük hayat içerisinde sıkça karşılaşılabileceğimiz durumlardandır.

3.3. Normal ve Patolojik Narsisizm

Freud’un deyişiyle birincil narsisizm olarak isimlendirilen normal narsisizm ile ikincil narsisizm olarak adlandırılan patolojik narsisizm arasındaki farklar hususunda araştırmacılar henüz tam anlamıyla bir fikir birliği içerisinde değildir. Bazı araştırmacılar narsisizmi çocukluk yıllarında yaşanan problemler sonucunda ortaya çıkan bir savunma mekanizması ve bu savunma mekanizmasına bağlı bir kişilik özelliği olarak görmektedir. Bazı araştırmacılar ise narsisizmi bir kişilik bozukluğu

olarak değerlendirmektedir.⁸⁵ Aynı zamanda araştırmacıların bir kısmına göre narsisizm, gelişimin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için gereken unsurlardan biridir. Bu fikirde olan araştırmacılar nesne ilişkileri sürecinde yaşanan bazı problemlerin -özellikle anne ya da bakıcı ile sağlıklı bir ilişkinin kurulamaması, sağlıklı ilişkiler ağına sahip olmak, çocuksu narsisizmin travmatik bir şekilde hasar alması, çocuğun güvenilmez ve tehlikeli bir dünyada yaşadığı hissine kapılması vb.- patolojik narsisizme yol açtığını iddia etmektedir.⁸⁶

Klinik psikoloji geleneğinde narsisizm sıklıkla normal bir kişilik özelliği olarak işlem görmüştür. Nitekim Freud da narsisizmi libidinal tipteki temel bir kişilik özelliği olarak ele almıştır.⁸⁷ Konunun etrafıca anlaşılabilmesi için normal ve patolojik narsisizmin detaylı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulması önem arz etmektedir.

3.3.1. Normal Narsisizm

Sağlıklı narsisizm ya da özsaygı da denilen normal narsisizm sayesinde kişi kendisini olması gerektiği kadar sever. Kendisi ve kusurları ile barışıktır. Söz konusu insanlar duygusal bir tatmin yaşarlar ve diğer insanlarla duygusal ilişkiler içerisine girebilirler. Gerçeklik algısına sahiptir.⁸⁸ Narsistik benlik kişinin yaptıklarından zevk almasını ve başarılarıyla övünmesini sağlar. Ayrıca narsistik benlik kişinin hatalarının sonuçlarını anlamasına ve bu hatalardan ders çıkarmasına yardımcı olur. Bu açıdan bakıldığında narsisizm başlı başına bir sorun olarak gözükmemektedir.⁸⁹ Araştırmacılar ortalama düzeydeki narsisizmin bireyin amaçlarına ulaşması adına etkili olabileceğini ifade etmektedir.⁹⁰ Normal narsisizmi kişinin kendisine yüksek düzeyde güvenmesi şeklinde açıklamak mümkündür.⁹¹

⁸⁵ Raymond DiGiuseppe v.dğr., "Cluster Analysis of Narcissistic Personality Disorders on the MCMI-II", *Journal of Personality Disorders*, Cilt 9, Sayı 4, (1995), s. 304, doi:10.1521/pedi.1995.9.4.304.

⁸⁶ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 35.

⁸⁷ Atay, *Çalışan Narsist*, s. 17.

⁸⁸ Hatice Çoban, Ayşe İrmış, "Yöneticilerde Narsisizm Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, (2018), s. 128, doi:10.17130/ijmeb.2018137577.

⁸⁹ Salim Atay, "Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçe'ye Standardizasyonu", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, (2009), s. 185.

⁹⁰ Dilay Erdoğan, "Hangi Narsizm? Büyükleme ve Kırılgan Narsizmin Karşılaştırılmasına İlişkin Bir Gözden Geçirme", *Türk Psikoloji Yazıları*, Cilt 19, Sayı 37, (2016), s. 2.

⁹¹ Sydney E. Pulver, "Narcissism-The Term and the Concept", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Sayı 18, (1970), s. 336.

Normal narsisizme sahip olan insanlar elde ettikleri kazanımlar hangi boyutta olursa olsun gerçeklik algısından kopmazlar. Onlar arkadaş canlısı, sosyal, iş birliğine açık, mantık odaklı, liderliği seven, farklılıklara hoşgörü ile bakan ve elde ettikleri kazanımları insanların menfaati için kullanmaya gayret gösteren insanlardır.⁹² Empati, mizah ve yaratıcılık da sağlıklı narsisizmin göstergelerindedir.⁹³

Fromm normal narsisizmi “tehlikesiz narsisizm” olarak tanımlamaktadır. Ona göre tehlikesiz narsisizmin temelinde üretkenlik ve yaratıcılık yatmaktadır. Hedeflerine ulaşmak için çaba gösteren birey ortaya çıkardığı eserlerle gurur duyar. Ancak bu durum kendi uğraşları neticesinde olduğu ve gerçekliğin denetimine tabi olduğu için kişiye herhangi bir sorun teşkil etmez. Çünkü söz konusu denetimler sayesinde kişi narsisizmini belli bir sınır içerisinde tutar. Bu denetimlerle bireyi iş yapmaya iten narsist karakterli gücün bireyde patolojik narsisizme davetiye çıkarmasına engel olunur.⁹⁴

Kohut narsistik ihtiyaçların insan için hayati bir öneme haiz olduğunu ifade etmektedir. Bu ihtiyaçlar dünya üzerinde bütün insanlarda görülür. Kohut’un bu tutumu, narsisizmin psikolojide olumlu bir yaklaşım ile incelenmesinin kapılarını aralamıştır. O, narsisizmi kendilik nesnesi üzerinden ele alırken insanın psikolojik bakımdan kendilik nesnesi olmaksızın hayatına devam edemeyeceğini söylemektedir.⁹⁵ Bu açıdan değerlendirildiğinde normal narsisizmin temelleri çok güçlü olan sağlıklı bir gelişim sürecine ve her açıdan iyi bir benliğe işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Psikanaliz geleneğinde normal ve patolojik narsisizm üzerine en fazla incelemede bulunan kişi şüphesiz Kernberg’dir. Kernberg normal narsisizmi benliğe

⁹² Wendy T. Behary, *Disarming the Narcissist: Surviving and Thriving With the Self Absorbed*, 2. bs., Oakland: New Harbinger Publications, 2013, ss. 36- 37.

⁹³ Heinz Kohut, *Kendiliğin Çözümlemesi*, (çev. Cem Atbaşoğlu, Banu Büyükkal, Cüneyt İşcan), 1. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 175.

⁹⁴ Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, (çev. Yurdanur Salman, Nalan İçten), 5. bs., İstanbul: Payel Yayınları, 1990, ss. 78- 80.

⁹⁵ Saffet Murat Tura, *Günümüzde Psikoterapi*, 2. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2005, s. 249.

yapılan libidinal bir yatırım olarak görmeyi tercih etmektedir.⁹⁶ Ona göre bu yatırım şu seçeneklerden birisi ile gerçekleşir⁹⁷:

- Dış faktörler: Dış nesnelere -gerçek hayatta karşılaşılan insanlar ve onlarla kurulan ilişkiler- vasıtasıyla elde edilen libidinal tatmin ego amaçlarının ve arzularının libidinal yatırımını artırırken kültürel ve entelektüel arzuların tatmini ise benliğe yönelik libidinal yatırımı artırır. Bu şekilde ise normal narsisizm desteklenir.
- İçgüdüsel ve organik faktörler: İnsanoğlu yeme, içme, üreme, hayatta kalma isteği vb. güdülere sahip bir varlıktır. Öte yandan insanlar genlerine işlenmiş bir şekilde belli zihinsel yapı ve işlevlerle hayatlarını sürdürmektedirler. Bu duruma ise organik faktörler ismi verilmektedir. Kişinin tam bir iyilik içerisinde olması libidinal yatırımlarında olumlu bir etkiye sahiptir. Bununla beraber içgüdüsel ihtiyaçların makul ölçü ve tarzda karşılanması da aynı olumlu etkiyi yaratır.
- Süper ego faktörleri: Süper egoyu tahrik etmeden bir hayat sürmek, kişinin benlik değerinin artmasını ve özsaygısının güçlenmesini sağlar.
- İdeal benlik ve ego faktörleri: Gerçek benliğin hedeflerine ulaşmak benliğe yapılan libidinal bir yatırım anlamı taşımaktadır. Olduğumuzu düşündüğümüz kişilik ile olmayı hayal ettiğimiz kişilik birbirine ne kadar benziyorsa libidinal yatırımlar da o ölçüde artar. Ego ideali ile uyumlu bir şekilde yaşamak da benlik değerinde pozitif etkiye sahiptir.
- İçsel nesne dünyası: Psikolojide insanların ve insanlarla geliştirilen ilişkilerin içselleştirilmesi ve söz konusu içselleştirmeye bağlı temsiller “içsel nesne” kavramı ile açıklanmaktadır. Benlik ve içsel nesne arasındaki ilişkinin iyi olması benlik değeri için önemlidir. Bu ilişkinin iyi olması dinginlik ve yaşam memnuniyetinin de temelidir.

3.3.2. Patolojik Narsisizm

Patolojik narsisizmin hangi şekilde gelişim gösterdiği konusunda araştırmacılar halen bir fikir birliği içerisine girememiş olsa da anahtarlıkları en önemli

⁹⁶ Anlı, *Narsisistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu*, s. 21.

⁹⁷ Hakan Kızıltan, “Narsisizm ve Psikopatolojisi”, İstanbul Psikomitoloji Çalışma Grubu, 2016, <http://www.psikomitoloji.com/attachments/article/79/narsisizm.makalesi.pdf>, ss. 6- 7.

nokta söz konusu patolojinin erken çocukluk döneminde ortaya çıktığıdır. Kişi bu dönemde ortaya çıkan ya da çıktığına inandığı problemlerle mücadele edebilmek adına patolojik narsisizm geliştirme yoluna gidebilir.⁹⁸ Bununla beraber şunu da ifade etmek gerekir ki patolojik narsisizme sahip olan bireyler her ne kadar kendilerinden emin ve diğer insanların kendisi hakkında ne dediğine pek önem vermeyen bir yapıda görünseler de temelde durum bunun tam tersidir. İçten içe dış dünyaya fazlasıyla bağımlıdırlar. Bahsi geçen bağımlılık hali ise narsisizmin bir patoloji olarak kabul edilmesinin en önemli unsurlarındandır.⁹⁹

Psikodinamik görüş açısından narsisizm; çocukluk döneminde yaşanan korku, başarısızlık, ebeveyn yokluğu, ebeveyn ihmalleri, eleştiri ve alaya maruz kalmak gibi durumlar neticesinde meydana gelebilir.¹⁰⁰

Patolojik narsisizm, narsisizm dediğimizde aklımıza gelen ilk tasavvurun kendisidir. DSM-5 kriterleri patolojik narsisizmi tüm yönleri ile ifade etmektedir: Narsist kişi büyüklenmeci tavırlar içerisindedir. Başarı, zekâ, güç vb. durumlarla ilgili inanılmaz fantezileri vardır. Kendisini bulunmaz Hint kumaşı gibi görür ve bu “nadide” insanı ancak kendisi gibi “nadide” olan kişi, kurum ve kuruluşlar anlayabilir. Beğenilme hususunda muazzam bir isteği vardır. Her şeyde ve her durumda hakkı olduğunu savunur. İnsanları kullanmaktan ve sömürmekten çekinmez. Empati yapmaz ve böyle bir girişimde de bulunmaz. Kendini beğenir ve saygısızca muamelelerde bulunur.¹⁰¹ Ayrıca patolojik narsisizmde kişi emek sarf etmeden sahip olduğu şeyler ile narsisizmini devam ettirme gayreti içerisindedir.¹⁰² Kişinin bahsedilen eylemleri denetleyecek bir mekanizmaya sahip olmaması onun bir girdabın içerisinde sürüklenmesine neden olmaktadır.¹⁰³

Kernberg patolojik narsisizm ile antisosyallik arasında bağlantı olduğunu savunur.¹⁰⁴ Narsistler her ne kadar narsistliklerini yaşayabilmek için başka insanlara

⁹⁸ Atay, *Çalışan Narsist*, s. 23.

⁹⁹ Karaaziz, Erdem Atak, “Narsisizm Ve Narsisizmle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir Gözden Geçirme”, s. 47.

¹⁰⁰ Soli Sorias, “Kişilik Bozuklukları”, *Psikiyatri Temel Kitabı*, (ed. Ertuğrul Köroğlu, Cengiz Güleç, Selahattin Şenol), Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 2007, ss. 514- 515.

¹⁰¹ American Psychiatric Association, *DSM- 5*, ss. 669- 670.

¹⁰² Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 75.

¹⁰³ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, ss. 71- 73.

¹⁰⁴ Anlı, Bahadır, “Kendilik Psikolojisine Göre Narsisistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu”, s. 10.

ihtiyaç duysalar da aslında kendilerine dönük bir hayat yaşarlar. Merkezde kendileri vardır. Nitekim narsistler, arzu ettikleri şeyler için de insanları kullanırlar ve hatta onları vicdan azabı duymaksızın sömürürler.

Kernberg'e göre patolojik narsisizm kişilik özelliklerine sahip olan bireylerdeki ortak belirtiler şunlardır: Sürekli kendileri ile meşgul olurlar. Sosyal ilişkileri iyi gibi görünse de temelde yakın ilişki kurmakta güçlük çekerler. Bununla beraber çevreden gelecek olan takdir ve hayranlıklara çokça ihtiyaç duyarlar. Şiddetli bir hırs içerisindedirler ve büyüklenmeci fanteziler kurarlar. Bu fantezilerine rağmen aşağılık duygusu ise yakalarını bırakmaz.¹⁰⁵

Sevgi ve hayranlığa aç olan narsist sergilediği davranışlar neticesinde kimseyi yanında tutmayı başaramaz. İnsanlarla yakınlık kuramaz ve empati yapamaz. İlişkileri her zaman yüzeysel ve sıradandır.¹⁰⁶ Kişisel samimiyet kuramaz ve herhangi bir bağlılık oluşturmada zorlanır.¹⁰⁷

Yapılan araştırmalar neticesinde patolojik narsisizmin tek boyuttan oluşmadığı ortaya çıkmıştır. Bu boyutlar büyüklenmeci narsisizm ve kırılğan narsisizm olmak üzere iki ana boyutta toplanmaktadır. Açık narsisizm olarak da adlandırılan büyüklenmeci narsisizmdeki belirtiler şu şekildedir: Grandiyözite, teşhircilik, empati yoksunluğu, saldırganlık, sömürücülük, baskın olma, düşmanca tutumlar, dışa vurulan yoğun öfke, yüksek beklentiler ve hak görme. Nitekim büyüklenmeci narsisizm, narsisizmin en temel bileşeni olarak kabul edilir. Örtük ve aşırı duyarlı narsisizm olarak da bilinen kırılğan narsisizmde ise bireyler yüksek kaygı düzeyine sahiptir. Yoğun bir şekilde utanç, boşluk ve yetersizlik duygusu yaşarlar. Başta eleştiri ve başarısızlık olmak üzere her türden olumsuzluğa karşı duyarlıdırlar. İçedönük ve kaçınan bir tavır içerisindedirler.¹⁰⁸ Araştırmalara göre gücünü kaybetmiş ve tükenmiş bir benlik algısı kırılğan narsisizme davetiye çıkarmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, ss. 285- 286.

¹⁰⁶ Celal Odağ, "Örneklerle Narsisizm", *Narsistik Kişilik Bozukluğu*, (ed. Ahmet Çelikkol), İzmir: Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları, 1996, Cilt 1, s. 471.

¹⁰⁷ Lasch, *The Culture of Narcissism*, ss. 44- 45.

¹⁰⁸ Elif Üzümcü, *Büyüklenmeci ve Kırılğan Narsistik Kişilik Özellikleri ile İlişkili Faktörlerin Şema Terapi Modeli Çerçevesinde İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2016, s. 9.

¹⁰⁹ Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 30.

4. NARSİSİZMİN BOYUTLARI

Narsisizm, tanımı yapıldığında tam olarak anlaşılamayan ve detaylı bir şekilde incelenmediğinde belirsiz pek çok alanın varlığını sürdürebileceği hassas bir kavramdır. Narsisizm etrafında şekillenmiş olan literatür incelendiğinde narsisizmin birçok boyuta sahip olduğu görülür. Narsisizmi daha iyi anlayabilmek ve tanımlayabilmek adına araştırmacılar narsisizmin boyutlarını araştırmak için büyük çabalar harcamıştır.

Emmons narsisizmi şu boyutlar üzerinden tanımlamıştır: Liderlik/ otorite, kendine hayranlık, kendi ile ilgililik, üstünlük/ büyüklenmecilik, sömürücülük/ hak iddia etme.¹¹⁰ Ancak Raskin ve Terry, Emmons'un boyutlandırmasındaki bazı boyutların birden fazla kavram ile ilişkili olduğu kanısına varmıştır. Bu sebepten dolayı ise Raskin ve Terry otorite, teşhircilik, sömürücülük, hak iddia etme, kendine yeterlik, üstünlük ve kendini beğenme boyutlarını narsisizmin boyutları olarak yeniden belirlemiştir.¹¹¹

Ülkemizdeki narsisizm araştırmalarında yaygın olarak kullanılan iki ölçek vardır. Raskin ve Hall tarafından 1979 yılında geliştirilen ve 1988 yılında Raskin ve Terry tarafından revize edilen ölçek, Hakan Kızıltan'ın çalışmaları ile 2000 yılında dilimize uyarlanmıştır. "Narcistic Personality Inventory" ismine sahip olan orijinal ölçekte 40 madde yer almaktadır. Ancak Kızıltan'ın ölçeği dilimize ve kültürümüze uyarlaması ile gerekli güvenirlik ve geçerlilik çalışmalarının ardından orijinal ölçekten 6 madde çıkarılarak madde sayısı 34'e düşürülmüştür.¹¹² Daniel R. Ames, Paul Rose ve Cameron P. Anderson isimli araştırmacılar tarafından 2006 yılında geliştirilen 16 soruluk "Narcistic Personality Inventory" isimli ölçek, 2009 yılında Salim Atay'ın çalışmaları sonucunda Türkçeleşmiştir. Bu işlem esnasında geçerlik ve güvenirlik çalışmalarına büyük önem verilirken dini ve kültürel eşdeğerlilik de göz ardı edilmemiştir. Atay, yapılan çalışmalar sonunda ülkemizde kullanılmaya uygun 16 maddelik "Narsistik Kişilik Envanteri" ölçeğini geliştirmiştir.¹¹³

¹¹⁰ Simine Vazire v.dğr., "Portrait of a Narcissist: Manifestations of Narcissism in Physical Appearance", *Journal of Research in Personality*, Cilt 42, (2008), s. 1441, doi:10.1016/j.jrp.2008.06.007.

¹¹¹ Atay, *Çalışan Narsist*, ss. 31- 32.

¹¹² Kızıltan, *NPI Ölçeği*.

¹¹³ Atay, "Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçe'ye Standardizasyonu", ss. 181-96.

Günümüzde kullandığımız narsisistik kişilik envanterleri bireylerdeki narsisistik kişilik özelliklerini ortaya çıkarmak için sözünü ettiğimiz boyutları derinlemesine analiz etmektedirler. Bu analizler sonucunda narsistik bir kişiliğe sahip olduğuna karar verilen kişinin tüm boyutlarda yüksek skor elde etmesine gerek yoktur. Bu envanterler ve narsisizm boyutları sayesinde narsistik kişiliğe sahip olan ancak kolaylıkla fark edemediğimiz insanları anlamak daha mümkün olmaktadır.¹¹⁴

4.1. Otorite

Raskin ve Terry'e göre narsisizmin en uyumlu boyutu olan otorite boyutu hâkimiyet, iddialılık, liderlik, kritiklik ve öz güven kavramları ile ilişkilidir.¹¹⁵ Otorite boyutu temelde narsistin herhangi bir konuda sahip olduğu üstünlüğün farkında olması ve bu üstünlüğü ve üstünlüğe bağlı olarak ortaya çıkan gücü diğer insanlar üzerinde uygulamasıdır. Otorite boyutu güçlü olan insanlar kendilerinden daha aşağıdaki insanlara kolaylıkla öfkelenirken kendinden daha üst pozisyonda olan insanlara ise daha olumlu tepkiler verirler ve günün birinde daha üst pozisyonda olan insanların seviyesine ulaşacaklarının hayalini kurarlar.¹¹⁶

Narsistler otorite boyutu sayesinde pek çok alanda öne çıkarlar ve diğer insanlardan sıyrılırlar. Her durumda en iyi ve en mükemmel olmak isterler. Gözleri her zaman yüksektedir. Başarılarıyla dolu parlak bir geleceklerinin olacağına dair inançları büyüktür.¹¹⁷ Narsistler her ne kadar farklı sahalarda lider ve üretken bir pozisyon işgal etse de temelde bu durum yüzeysellikten ibarettir. Zaman içerisinde narsist bireylerin ziyadesiyle sıradan insanlar oldukları gün yüzüne çıkar.¹¹⁸ Öte yandan otorite boyutu güçlü olan narsistler çok zor durumlarda kalsalar dahi kimseden yardım istemezler. Çünkü onlar, yardım istemekle başkalarının üzerindeki otoritelerini kaybedeceklerini ve onların güdümüne gireceklerini düşünürler.¹¹⁹

¹¹⁴ Atay, *Çalışan Narsist*, s. 33.

¹¹⁵ Raskin, Terry, "Narcissistic Personality Inventory", s. 899.

¹¹⁶ Gürman, *Psikologlarda Narsisizm, Tanrıya Bağlanma ve Gelecek Beklentisi*, s. 19.

¹¹⁷ Rıza Altun, *Narsisizm ve Dindarlık*, 1. bs., Ankara: Kitap& Cafe Serüven, 2015, s. 65.

¹¹⁸ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 201.

¹¹⁹ Alexander Lowen, *Narsisizm: Gerçek Benliğin İnkarı*, (çev. Tamer Çetin), 2. bs., İstanbul: Cem Yayınevi, 2016, s. 118.

4.2. Teşhircilik

Teşhircilik boyutu güçlü olan narsistler sahip olduklarını diğer insanlara göstermek, bunun şovunu yapmak suretiyle başkalarının ilgilerini kendi üzerlerine çekmek ve diğer insanların takdirlerini toplamak için muazzam bir gayret gösterirler.¹²⁰ Söz gelimi narsistler, hemen hemen her zaman ve her durumda başarıları ve idealleri hakkında konuşabilirler. Eğer konu kendileri ile ilgili değilse bir yolunu bularak sözü kendilerine getirirler. Ayrıca teşhircilikleri için bir enstrüman olarak kullandıkları saç, kıyafet, dış görünüş, araba vb. onlar için ziyadesiyle önemlidir.¹²¹ Narsistler için değerli olan tek şey dış dünyaya iyi bir imaj vermek ve bu imaj sayesinde emellerine ulaşmaktır. Yapılan araştırmalara göre yaygınlaşan selfie kültürü ve Instagram gibi sosyal medya uygulamaları narsistlerin teşhirlerini kolaylaştırmaktadır.¹²²

Raskin ve Terry'nin yapmış olduğu araştırmalara göre narsisizmin bir boyutu olan teşhircilik gösteriş merakı, heyecan arama, dışa dönüklük ve dürtülerini kontrol edememe gibi kavramlarla ilişki içerisindedir.¹²³ Narsist dış dünyaya açılan bahçesi ile abartılı bir şekilde ilgilenirken temelde iç dünyasını ihmal etmekte ve birini diğerine tercih etmektedir.¹²⁴

4.3. Sömürücülük

Narsisizmin sömürücülük boyutu pek çok farklı şekilde tezahür etse de esas mesele olan insanları kendi çıkarları uğruna kullanmak konusunda herhangi bir farklılık görülmemektedir. Sömürücülük üç farklı şekilde ortaya çıkabilir:

¹²⁰ Dennis E. Reidy v.dğr., "Effects of Narcissistic Entitlement and Exploitativeness on Human Physical Aggression", *Personality and Individual Differences*, Cilt 44, Sayı 4, (2008), s. 866, doi:10.1016/j.paid.2007.10.015.

¹²¹ Kızıltan, "Narsisizm ve Psikopatolojisi", s. 10.

¹²² Mine Yeniçeri Alemdar v.dğr., "Özçekim Davranışı Narsisizm Göstergesi Olabilir mi? Özçekim ve Narsisizm Arasındaki İlişkiyi Tanımlamaya Yönelik Nitel bir Araştırma", *Global Media Journal TR Edition*, Cilt 8, Sayı 15, (2017), s. 90; Cemil Akkaş, Hülya Bakırtaş, Sakine Çiftçi, "'Narsistagram': Instagram Kullanımında Narsisizm", *Selçuk İletişim*, Cilt 13, Sayı 1, (2020), ss. 130-57, doi:10.18094/josc.609111.

¹²³ Raskin, Terry, "Narcissistic Personality Inventory", s. 899.

¹²⁴ Lowen, *Narsisizm: Gerçek Benliğin İnkarı*, s. 199.

- Sömüren kişi, sömürülen kişiyi bu sömürüye zorlayabilir ya da onu aldatarak sömürüsünü kabul etmesini sağlayabilir.
- Sömürülen kişi sömürüye rıza gösterebilir ve bu duruma gönüllü olarak iştirak edebilir.
- Sömürülen kişinin amacı bir menfaat elde etmek ya da kazanılan bir menfaatin devamlılığını sağlamak olabilir.¹²⁵

Narsistler kendilerinden çıkar elde edebilecekleri ve bir şekilde sömürebileceklerine inandıkları kişiler ile ilişkiye girer. Elde edecekleri her fırsatı bu amaç için kullanabilirler. Empati yeteneği gelişmemiş olan bu kişilerin birçoğu sömürdükleri kişileri sadece bir sömürü nesnesi olarak görürler.¹²⁶ Narsistler kolay kolay bir fedakârlıkta bulunmazlar. Ancak herhangi bir konuda bir şeyi feda ederlerse orada narsiste göre feda ettiği şeyden daha değerli bir menfaat kesinlikle vardır.¹²⁷

Yapılan araştırmalar neticesinde sömürücülük boyutunun isyankârlık, diğer insanlara karşı ilgi ve hoşgörü noksanlığı, uyumsuzluk ve düşmanlık kavramları ile bağlantılı olduğu Raskin ve Terry tarafından ortaya konulmuştur.¹²⁸ Araştırmalara göre sömürücülük boyutunun erkeklerde daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir.¹²⁹

4.4. Hak İddia Etme

Hak iddia etme boyutu güçlü olan narsistler bütün konularda kendilerinin diğerlerinden daha fazla şeyi hak ettiklerini ifade ederler. Pek çok insandan daha üstün olduklarını ve daha fazla imtiyaza sahip olduklarını düşünürler. Bu söylemlerin doğru olup olmaması ya da gerçekten böylesi bir ayrıcalığı hak edip etmediklerini düşünmeden sadece talep ederler. Bu iddialarını gerçekleştirmeye çalışırken ise toplumsal normları umursamazlar. İdealize edilen hakkın hangi şekilde elde edildiği önemli değildir. Yegâne değer verilen şey bahsi geçen hakkın kendisidir.¹³⁰ Diğer

¹²⁵ İsa Özel, “Kur’an Ekseninde Narsizm ve Din”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 28, (2013), s. 254.

¹²⁶ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, (çev. Ayda Yörükân), 2. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, ss. 84- 86.

¹²⁷ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, 14. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s. 117.

¹²⁸ Raskin, Terry, “Narcissistic Personality Inventory”, s. 899.

¹²⁹ Morf, Rhodewalt, “Unraveling the Paradoxes of Narcissism”, s. 191.

¹³⁰ W. Keith Campbell, Adam S. Goodie, Joshua D. Foster, “Narcissism, Confidence and Risk Attitude”, *Journal of Behavioral Decision Making*, Cilt 17, (2004), s. 298.

tarafından narsistlerin yaşantıları boyunca elde ettikleri başarılar, hak iddia etme motivasyonlarını artırabilir.¹³¹

Raskin ve Terry'nin ifadelerine göre hak iddia etme boyutu ile güç ihtiyacı, öz kontrol ve başkalarını hoş görmeye güçlük, hırslılık, baskınlık, düşmanlık ve kabalık kavramları arasında güçlü bir bağlantı vardır.¹³²

4.5. Kendine Yeterlilik

İçinde bulunduğu çevrede kendini güvende hissetmeyen ve çaresiz olduğunu düşünen birey, kendini çevreye karşı koruyabilmek adına kimseye muhtaç olmayacağını düşündüğü bir tür savunma mekanizmasını devreye koyarak mükemmel bir kendilik imajı oluşturmak için gayret gösterir. Ancak kişinin kendine yeterlilik düşüncesinin gerçeği yansıtmadığını ve bu durumun tamamen bir yanılsamadan ibaret olduğunu unutmamak gerekir. Yine de birey kendini eşsiz ve her şeye gücü yeten bir insan olarak tasavvur eder. Nitekim kendine yeterlilik boyutu ön plana çıkan narsist bireyler içinde buldukları yanılsama sebebiyle içgüdüsel ihtiyaçlarını inkâr edebilirler.¹³³

Cam fanus tasviri narsisizmin kendine yeterlilik boyutunu anlamayı kolaylaştırabilecek bir metafor olabilir. Bu metafora göre cam fanusun içinde olan kişi hem dış dünyadaki her şeyi görür ve inceler hem de dış dünyadan gelecek saldırılara karşı kendini koruma altında tutar. Bu ise kişinin tüm güçlülük ve kendine yeterlik duygularını daha da kuvvetlendirmektedir.¹³⁴

Raskin ve Terry, kendine yeterlilik boyutu ile bağımsızlık, öz güven, başarı ihtiyacı ve iddialılık kavramları arasında ilişki olduğunu ifade etmektedir.¹³⁵

¹³¹ Ecem Atila Ekinci, *Psikopatolojik Belirtilerin Narsistik Özellikler ve Başa Çıkma Tarzları İle İlişkilerinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Maltepe Üniversitesi, 2018, s. 99.

¹³² Raskin, Terry, "Narcissistic Personality Inventory", s. 899.

¹³³ Raskin, Terry, "Narcissistic Personality Inventory", ss. 890- 892.

¹³⁴ Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç*, (çev. Özgür Karaçam), 1. bs., İstanbul: Okuyan Us, 2005, ss. 285- 288.

¹³⁵ Raskin, Terry, "Narcissistic Personality Inventory", s. 899.

4.6. Üstünlük

Üstünlük boyutu ön plana çıkan bireyler her konu ve durumda üstün olmak isterler ve gerçekten öyle olmasalar da üstün olduklarına dair inançları tamdır. Bir diğer ifadeyle bir paradoksun içerisinde sürüklenmektedirler. İhtiyaç hissetseler bile içinde buldukları bu paradoks sebebiyle kimseden yardım talep etmezler. Çünkü bu durumun üstünlüklerini zedeleyeceğini düşünürler.¹³⁶

Üstünlük iddialarının diğer insanlar tarafından kabullenilmesi ve onaylanmasını beklerler. Onlar ne yaptıklarına ya da durumun ne olduğuna bakmazlar. Onlar için önemli olan tek şey diğer insanlar tarafından üstün olarak algılanmaktır. Sonuçta onlar “—Algı gerçekliktir.” cümlesini kendilerine motto olarak belirlemiş gibidirler. Sorgulanamayan bir adanmışlık talebi içerisinde olan narsistler bu tavırları ile aslında sadist ve yıkıcı bir tutumu benimsemiş olmaktadır.¹³⁷ Öte yandan üstünlük algılarına binaen narsistler rekabetten kaçınmazlar ve her zaman en mükemmel, en yetenekli ve en başarılı kişinin kendileri olduğunu düşünürler.¹³⁸

Raskin ve Terry yaptıkları araştırmalar neticesinde üstünlük boyutu ve statü kapasitesi, sosyal mevcudiyet, öz güven ve narsistik ego şişkinliği kavramları arasında bir bağıntının olduğunu ortaya koymuşlardır.¹³⁹

4.7. Kendini Beğenme

Her konuda en mükemmel ve en başarılı olan narsistler fiziksel çekiciliklerine ilave olarak elde ettikleri başarıları ve sıradan işleri de birer kendini beğenme aracına dönüştürürler. Sonrasında ise kendilerini beğendikleri gibi diğer insanların da narsist kişiyi beğenmesi için bu araçları onlara pazarlarlar.¹⁴⁰ Kendini beğenme, narsist kişi

¹³⁶ Cüneyt Evren, *Narsisizm*, İstanbul: BDS Yayınları, 1997, s. 37.

¹³⁷ Seth A. Rosenthal, Todd L. Pittinsky, “Narcissistic Leadership”, *The Leadership Quarterly*, Cilt 17, Sayı 6, (2006), s. 620, doi:10.1016/j.leaqua.2006.10.005.

¹³⁸ Belkıs Özkara, Hülya Öcal, “Örgütlerde Narsistik Kişilik, Öz Benlik Kurgusu ve Stratejik Düşünme Arasındaki İlişki”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 16, Sayı 32, (2018), s. 610, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/441901>.

¹³⁹ Raskin, Terry, “Narcissistic Personality Inventory”, s. 899.

¹⁴⁰ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 285.

tarafından bir savunma mekanizması olarak kullanılır. Çünkü o, kırılğan duyguları ile baş etmek için kendini beğenme yolunu seçer.¹⁴¹

Raskin ve Terry'ye göre kendini beğenme boyutunda öne çıkan insanlar kendini fiziksel olarak çekici bulmakta ve diğer insanların da bu görüşte olduğunu düşünmektedir.¹⁴²

5. GÜNÜMÜZDEKİ NARSİSTİK TEZAHÜRLER

İçerisinde yaşadığımız dünyada önemli olan tek konu kişinin kendisini dış dünyaya nasıl sergilediği ve diğer insanların onu nasıl gördüğüdür. Aslında kişinin kim ve ne olduğunun hiçbir önemi yoktur. Mezun olunan okul, alınan eğitimin ne kadar yüksek olduğu, kullanılan eşyaların ne kadar kaliteli ve hangi marka olduğu, hangi mekânlarda yemek yenildiği, bir şeyler içildiği ve zaman geçirildiği daha önemli bir hale gelmiştir. Günümüzde sunum her şeyin üzerindedir.¹⁴³

Çağımızdaki teknolojik devrimlere paralel bir şekilde gelişen internet sektörü günümüz insanına bebekliklerinde kaybettikleri tüm güçlülük duygusunu geri verir. Çünkü internet, bizlerin “*Hemen, burada ve şimdi!*” mottosunu defalarca kez duymasını sağlar.¹⁴⁴ Diğer taraftan internet sektörünün içerisindeki sosyal medya ağları narsist bireyler için tam anlamıyla bir cennettir. Olmalarını istedikleri benliklerini sergileyerek sosyal medya ağlarında kendilerine yeni varlık alanları açmaktadırlar. Guy Debord'un “gösteri toplumu” kavramsallaştırmasından mühlhem sosyal medyanın tam anlamı ile bir sahne olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu sahnede narsist birey iyi yönlerini gönül rahatlığı ile sunarken kötü yönlerini ya hiç göstermez ya da bu kötü yönlerini iyiymiş gibi pazarlamak için çaba gösterir. Bu sayede kendisine olan sevgi, ilgi ve hayranlık artarken aynı zamanda hayal ettiği kişiyi sosyal medyada yaratma fırsatını yakalar.¹⁴⁵ Narsistler varlıklarını tekrar tekrar gün

¹⁴¹ Gürman, *Psikologlarda Narsisizm, Tanrıya Bağlanma ve Gelecek Beklentisi*, s. 22.

¹⁴² Raskin, Terry, “Narcissistic Personality Inventory”, s. 899.

¹⁴³ Kızıltan, “Narsisizm ve Psikopatolojisi”, s. 43.

¹⁴⁴ Kemal Sayar, *Terapi*, 4. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 123.

¹⁴⁵ Özge Uğurlu, “Kadının Benlik Sunumunun Güncel Bir Aracı Olarak Sosyal Ağlar Bir Tasarım Unsuru: ‘Kusursuzlaştırma’”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, (2015), s. 239, doi:10.12780/uusbd.29677.

yüzüne çıkarmak ve diğer insanlar tarafından fark edilmek için sosyal medyayı iyi bir araç olarak değerlendirirler.

Sosyal medya ağlarında kişiler kendilerini diğer insanlara sunmak için yeni sayfalar oluşturmaktadırlar. Ancak bununla beraber sosyal medya ağlarına verilen isimler de hayli düşündürücüdür. Örneğin ilk kurulan sosyal medya ağlarından biri olan MySpace kişiye yeni bir alan açmakla kalmamaktadır. Bunun yanı sıra kişiye “Eğer beni takip edeceksen bunu ancak benim açtığım pencereden yapabilirsin.” deme imkânını vermektedir.¹⁴⁶ Öte yandan bir anlamda herkesin kendi televizyonuna sahip olduğu YouTube platformunun “Broadcast Yourself” sloganı da fazlasıyla manidardır.¹⁴⁷ Çünkü ilgili literatürde “konvansiyonel medya” olarak tanımlanan ve yakın zamana kadar pek çok kişi tarafından kullanılan medya sisteminde¹⁴⁸ kullanıcılar, kendilerine sunulan içerikleri tüketmekteydiler. Kullanıcıların tüketilecekleri içerikler arasında seçim yapma olanakları bu güne göre oldukça sınırlıydı. Ayrıca kişilerin tükettikleri içeriklere herhangi bir etkide bulunmaları pek de ihtimal dâhilinde değildi. Ancak YouTube örneğinde de olduğu gibi yeni medya düzeninde insanlar tüketici konumundan çıkıp birer içerik üreticisi konumuna gelebilme imkânını elde ettiler. Bu açıdan bakıldığında yeni medya düzeninde kullanıcıların ortaya çıkan içeriklerin aynı zamanda yapımcıları olduklarını söyleyebilmek mümkündür. Öte yandan hayatını ya da kendini sergilenmeye değer bulan kişiler ise başta YouTube olmak üzere yeni medya düzeninin birçok platformunda kendilerini yayınlama fırsatına sahip oldular. Bu bakımdan ise YouTube’un sloganının ne derece doğrulandığı gözler önündedir.

Her insan görünür olmak ister. Ancak narsistler normal bir görünür olma isteğinden çok daha fazlasına sahiptir. Pek çok sosyal medya ağı insanların içindeki bu görünür olma isteğini karşılamaktadır. Söz gelimi Instagram’ın başını çektiği “hashtag” kültürü bu isteğe önemli ölçüde cevap vermektedir. Instagram’ın hashtag özelliğini kullanan kişiler daha kolay ve hızlı bir şekilde daha fazla insan tarafından görülme şansını elde etmektedir. Bununla beraber sosyal medya ağlarında paylaşılan

¹⁴⁶ Twenge, Campbell, *Asrın Vebası: Narsisizm İletisi*, s. 14.

¹⁴⁷ Twenge, Campbell, *Asrın Vebası: Narsisizm İletisi*, s. 160.

¹⁴⁸ Ümit Atabek, “Yeni Medya ve Yeni İletişim Düzeni”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 37, Sayı 3, (2013), ss. 175-176, <https://dergipark.org.tr/pub/mulkiye/211>.

fotoğraflar kişinin olmak istediği ya da olduğunu hayal ettiği kişiyi diğer insanlara sunmak için muazzam bir fırsattır. Kişi diğer insanların görmesini istediği şeyi onlara gösterir. Bu yolla kendisi hakkındaki düşünceleri manipüle edebilir.¹⁴⁹

Narsisizm içinde yaşadığımız çağda birbirimizle kurduğumuz ilişkilerin bütün çeşitlerine sirayet etmiştir. Yakınlık ve uzaklığın anlamlarının daha net olduğu, içtenlik ve samimiyetin olduğu ilişkiler daha nadir yaşanmaktadır. İnsanların kurdukları ilişkilere bağlı olarak gelişen sorumlulukları modern dönemde neredeyse yok olmuştur. Günümüzde dost olmak da arkadaşlığı sonlandırmak da bizlere ancak bir tuş kadar uzaktır. İnsanlar en sıradan ilişkilerini de en etkileyici romantik ilişkilerini de sosyal medyada verilecek olan tek talimatla sonlandırabilmektedir. Bu durum ise narsisizmin derinliği yok eden sonuçlarından biridir.¹⁵⁰

Son yıllarda narsisizmin artmasının arkasındaki sebeplerden biri de kendine hayran olmaya yönelik bir dayatma içerisinde olan kültürdür. 80'lerden sonraki dönemlerde revaçta olan öz saygı artışına yönelik çabaları bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.¹⁵¹ Örneğin öz saygıyı artırmak için planlanan birçok eğitim programı esasen narsisizmin güçlenmesi ve yayılması için zemin hazırlamaktadır.¹⁵² Eğitim sistemleri öğrencilerin eşsiz ve benzersiz oldukları ve herhangi bir çaba göstermeden her güzelliğe layık oldukları fikri üzerine kuruludur.¹⁵³ İnsanlara eşsiz ve benzersiz varlıklar olarak bakma hatasına sadece eğitim kurumları düşmemektedir. Aksine birey bu hisse doğumundan hemen sonra ebeveynleri tarafından maruz bırakılmaktadır. Çünkü ebeveynler artık ya hiç duyulmamış ya da çok az insanın kullandığı isimleri çocuklarına vermek için can atmaktadır.¹⁵⁴ Bir ebeveynin çocuğu için yerine getirmesi gereken ilk görevlerden biri çocuğuna isim vermektir. Bu açıdan bakıldığında bebeğin dünyaya geldiği andan itibaren bilhassa ebeveynleri tarafından özel ve diğer insanlardan farklı bir insan olarak kabul edilmesi ve bu amaca yönelik davranışlarla karşılaşması onun bir narsist olarak yetişmesine sebep olabilmektedir.

¹⁴⁹ Akkaş, Bakırtaş, Çiftçi, "Narsistagram", ss. 132- 133.

¹⁵⁰ Sayar, *Terapi*, s. 113.

¹⁵¹ Jean M. Twenge, *Ben Nesli*, (çev. Esra Öztürk), 4. bs., İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013, s. 78.

¹⁵² Twenge, *Ben Nesli*, s. 99.

¹⁵³ Twenge, Campbell, *Asrın Vebası: Narsisizm İleti*, s. 12.

¹⁵⁴ Twenge, Campbell, *Asrın Vebası: Narsisizm İleti*, ss. 253- 254.

Descartes'in "Cogito ergo sum!" ifadesinin yerine "Tüketiyorum öyleyse varım!" ifadesini ikame eden¹⁵⁵ ve tüketim kültürü ile reklam sektörünün kısılacında olan birey, moda uydugunu göstermek ve sahip olduklarını birer statü aracına çevirmek için büyük bir çaba göstermektedir. Bu sebeple insanlar reklamları büyük bir dikkatle takip ederken aynı zamanda sürekli bir tüketim içerisine çekilmektedir. Reklamın sloganları ise dikkate şayandır. L'oreal'in "Çünkü ben buna değerim!", Eti'nin "Mutlu et kendini!" ve Tefal'in "Sen her şeyi düşünürsün!" sloganları en çok bilinenlerindedir.¹⁵⁶ Nitekim yapılan araştırmalara göre bireyci ve tüketime dayalı toplumlarda kolektif kültüre sahip toplumlara nazaran narsistik tavırlarla daha fazla karşılaşmaktadır.¹⁵⁷ Ayrıca Apple şirketinin iPhone, iMac, iPod gibi ürünlerinde İngilizce'deki birinci tekil şahsa yaptığı göndermeyi narsisizm açısından değerlendirmek de mümkündür.¹⁵⁸

Buraya kadar narsisizm kavramı, mitolojik kökenleri ile bağlantı kurularak ve kavramsallaşma süreci dikkate alınarak açıklandı. Tarihsel süreçte narsisizm kavramının farklı kuramlar çerçevesinde nasıl değerlendirildiği aktarıldı. Narsisizmin kişilerde nasıl ortaya çıktığı ve hangi durumlarda bir patoloji olarak kabul edildiği hususlarına değinildi. Ayrıca narsisizmin özel bir kavram olmasına binaen onun daha iyi anlaşılması için psikoloji biliminde kullanılan boyutlar hakkında da izahlarda bulunuldu. Nihayetinde ise içinde yaşadığımız modern dünyada narsisizmin hangi şekillerde karşımıza çıktığı hakkında bazı örnekler verilerek narsisizm konusu tamamlandı. Bu bölümün devamında ise tez boyunca narsisizm ile aralarında herhangi bir ilişkinin olup olmadığının inceleneceği dindarlık konusu kavramsal çerçeve içerisinde ele alınmaktadır.

¹⁵⁵ Vehbi Bayhan, "Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu : 'Tüketiyorum Öyleyse Varım'", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 43, (2011), ss. 221-48, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/119240>.

¹⁵⁶ M. Murat Mengü, "Reklam Sloganları ve Tüketici Zihni", *Istanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, Sayı 25, (2012), s. 117, doi:10.17064/iüifhd.09069.

¹⁵⁷ İnci Doğaner, "Narsisistik Kişilik Bozukluğu: Tarihçe, Tanı ve Ayırıcı Tanı", *Narsisistik Kişilik Bozukluğu*, (ed. Ahmet Çelikkol), İzmir: Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları, 1996, Cilt 1, s. 342.

¹⁵⁸ Twenge, Campbell, *Asrın Vebası: Narsisizm İletisi*, s. 148.

6. DİN VE DİNDARLIK KAVRAMLARI

6.1. Din

“Din” kelimesinin etimolojisine bakıldığında dil bilginlerinin pek çoğunun bu kelimenin Arapçadaki “deyn” kelimesinin mastarı yahut ismi olduğu hakkında görüş belirttiği görülmektedir. Âlimlere göre bu kelime “âdet, durum, ceza, mükâfat, itaat” anlamlarına gelmektedir. Bununla beraber Ârâmî- İbrânî dilindeki “daino” ve Pehlevi dilindeki “daenâ” kelimeleri ile “din” kelimesi arasında bir tür bağlantı olduğunu iddia eden âlimler de mevcuttur.¹⁵⁹ Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde ise din şu şekilde açıklanır: Tanrı'ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum; bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan ve sağlayan düzen.¹⁶⁰ İngilizcede “din” anlamında kullanılan “religion” kelimesinin etimolojik kökenleri araştırıldığında karşımıza Latince’deki “religere” ve “religare” kelimeleri çıkmaktadır. “Religere” kelimesi “bağlanma, tekrar okumak, tekrar düşünmek, iyice düşünüp taşınmak” anlamlarına gelmektedir. Öte yandan “religare” kelimesinin ise “insanla tanrıyı birleştirmek” manasında kullanıldığı kabul edilmektedir. Bununla beraber Taplamacıoğlu, “religion” kelimesinin etimolojik kökeninin “religere” kelimesi olarak kabul edilmesi durumunda “kişinin kendisini ibadete adanması ve dinî törenlere katılması” anlamına geleceğini ifade etmektedir. Fakat “religare” kelimesi etimolojik köken olarak görüldüğünde ise “insanların tanrıya ve birbirlerine olan bağlılıkları”nın dile getirileceğini belirtmiştir.¹⁶¹ Oxford Dictionary’ye göre pek çok modern yazar tarafından “religion” kelimesinin kökeninin “religare” kelimesi olduğu kabul edilmektedir.¹⁶²

Din, tarifi yapılması hayli zor olan bir kavramdır. Çünkü din, kendisini tanımlayan kişinin dine hangi açıdan baktığına göre farklı anlamlara gelebilmektedir. Ayrıca aynı dine ve/ veya mezhebe müntesip olmalarına rağmen farklı hayat görüşlerine sahip olan insanlar bile zaman zaman din tarifleri hususunda anlaşmazlığa düşmektedir. Dinin

¹⁵⁹ Günay Tümer, “Din”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, Cilt 9, s. 312.

¹⁶⁰ İsmail Parlatır v.dğr., “Din”, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998, Cilt 1, s. 592.

¹⁶¹ Ayşe Kartopu, *Dinler Tarihinde Dinin Tarifleriyle İlgili Farklı Görüşler*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi, 2009, ss. 7- 8.

¹⁶² Sarah F. Hoyt, “The Etymology of Religion”, *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 32, Sayı 2, (1912), s. 126.

mahiyeti, tanımını yapanın kişiliği, tanımın yapıldığı dönemdeki şartlar ve durumlar ve dönemin öne çıkan eğilimleri gibi sebepler dinin herkes tarafından kabul edilen bir tarifinin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Pek çok boyuta sahip olan din olgusunun tüm boyutlarını kapsayacak bir tanımının yapılması da pek kolay değildir.¹⁶³

Günümüze kadar yapılan din tanımlarının bir kısmı şu şekildedir:

- Rudolf Otto: Din, kutsalın tecrübesidir.
- Herbert Spencer: Din, her şeyin bilgimizin üzerine çıkan bir Kudret'in tezahürleri olduğunun kabulüdür.
- Friedrich Schleiermacher: Dinin özü mutlak güven duygusudur.
- James Martineau: Din, daima yaşayan bir Tanrı'ya, bir ilahi şuur ve iradenin kâinatı idare ettiğine ve insanlıkla manevi rabitaları elinde tuttuğuna dair bir inanıştır.
- Max Müller: Din, insanın çeşitli adlar ve değişen görünüşler altındaki sonsuzu kavramasını sağlayan zihnî bir melekesi veya yeteneğidir.
- John McTaggart Ellis McTaggart: Din, muhtemelen kendimizle kâinat arasında bir ahenk kanaati çerçevesinde derin bir duygudur.
- Julian Huxley: Dinin mahiyeti korku, saygı ve mahiyette kutsiyet duygusudur.¹⁶⁴
- Clifford Geertz: Bir tür semboller sistemi olan din, insanlarda güçlü, geniş çaplı ve uzun süreli ruh hallerini ve güdüleri meydana getirir. Din, varlık âlemi hakkında kavramlar üretip söz konusu kavramlara bir gerçeklik atfeder. Bunun neticesinde ise kişi ruh halleri ve güdüleri salt gerçeklik olarak kabul eder.¹⁶⁵

Görüldüğü üzere farklı bilim dallarında çalışan bilim adamlarının yaptıkları din tanımlarının hepsi kapsam, içerik ve yapı bakımından ciddi farklara sahiptir. Bu durum psikoloji bilimi içerisinde de farklı değildir.

The Varieties of Religious Experience (Dinsel Deneyimin Çeşitleri) isimli eserin yazarı ve din psikolojisinin kurucusu olan William James, dinin pek çok tanımının olmasına binaen dinin kolektif bir içeriğe sahip olduğunu ifade eder. James dini, dinî

¹⁶³ Recep Yaparel, "Dinin Tarifi Mümkün mü?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, (1987), s. 405.

¹⁶⁴ Tümer, "Din", s. 315.

¹⁶⁵ Behram Hasanov, "Clifford Geertz'e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2014), s. 88, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beuifd/47077>.

tecrübeler üzerinden okumayı tercih etmektedir. James'e göre din, kişinin kutsalla ilişkide olduğu müddetçe deneyimlediği tecrübeler bütünüdür.¹⁶⁶ Ayrıca James dini pratik faydaları açısından ele almayı tercih etmektedir. Nitekim James için bir dinin değerli ve anlamlı olması kişiye sağladığı pratik fayda ile doğru orantılıdır.¹⁶⁷

Din muhalifi olarak tanınan psikologlardan birisi Sigmund Freud'dur. Kaleme aldığı eserlerin isimleri bile bu muhalifliğin ne boyutta olduğunu anlaşılması için önemli bir veri oluşturmaktadır. Freud din ile ilgili görüşlerine ilk kez *Obsessive Actions and Religious Practices* (Obsesif Davranışlar ve Dini Ritüeller) adlı eserinde yer vermiştir. Bu eserde en genel anlamda nevroitiklerin obsesif davranışları ve herhangi bir dine müntesip olan insanların ifa ettikleri dinî ritüeller arasında bir ilişki olduğunu iddia etmiştir.¹⁶⁸ Telif ettiği eserlerden en iyisi olduğuna inandığı *Totem and Taboo*'da (Totem ve Tabu) Freud dinin kökenlerine doğru bir yolculuk yapmaktadır. Buna göre erkek çocuk annesini elde etmeye yönelik güçlü bir arzu içerisinde olsa da babasından korkmaktadır. Babayı öldürdükten sonra diğer erkek kardeşlerin de aynı arzuya sahip olduğu görülür. Bununla beraber babanın katledilmiş olması ile ilişkili bir suçluluk duygusu ortaya çıkar. Problemlerin daha da büyümemesi –anneye sahip olmak isteyen erkek kardeşler arasındaki çekişme- ve babanın ölümünden dolayı ortaya çıkan suçluluk duygusunun yatıştırılması için klanda tabular ve totemler ihdas edilir. Bu durum ise Freud'a göre dinin ortaya çıkışının ilkel toplumlardaki bir tezahürüdür. Sonrasında bu ilkel din gelişmiş olsa da Freud'un iddia ettiği totem ve tabu farklı şekillere bürünerek dinler içerisinde hayatını sürdürmektedir.¹⁶⁹ *The Future of an Illusion* (Bir Yanılsamanın Geleceği) adlı eserinde ise Freud dini bir yanılsama ve illüzyon olarak değerlendirir. Çocuklukta baş edemediği problemler karşısında babaya sığınan insan, büyüdüğünde mücadele edemediği alanlarda tanrıya ve dine sığınır. Freud için din, bu anlamda gerçeklikten uzak bir yapıdır. İnsanlık bu yanılsama ve illüzyondan ise ancak bilimin yol göstericiliği ile kurtulacaktır.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2004, ss. 25- 26.

¹⁶⁷ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, 4. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2015, ss. 18- 20.

¹⁶⁸ Ali Köse, *Freud ve Din*, 5. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, ss. 65- 66.

¹⁶⁹ Köse, *Freud ve Din*, ss. 83- 110.

¹⁷⁰ Köse, *Freud ve Din*, ss. 119- 132.

Dini kolektif bilinçdışı, arketipler ve bireyleşme üçgeninde ele alan Carl Gustav Jung, dini fonksiyonel bir açıdan değerlendirir. O, kolektif bilinçdışının en güçlü uzantılarından biri olan din ile psikolojik sağlık arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade eder. Öyle ki Jung, dini en gelişmiş psikoterapi sistemi olarak ilan etmektedir.¹⁷¹ Jung “tanrı arketipi” adını verdiği bir arketip ile dinin kolektif bilinçaltına ait bir olgu olduğundan bahseder.¹⁷² Jung’un psikolojisinde önemli bir yere sahip olan bireyleşme hususunda dinin rolünün göz ardı edilebilmesi mümkün değildir.¹⁷³

Hümanist psikologlardan biri olan ve kendisini “ateist bir mistik” olarak tanımlayan Erich Fromm, dini “bir grup tarafından kabul edilen, o grup mensuplarına kendilerini adayabilecekleri bir hedef sunan ve onlara ortak bir davranış biçimi veren sistem” olarak tanımlamaktadır. Dini otoriter din ve hümaniter din olmak üzere ikiye ayıran Fromm’a göre asıl ve gerçek olan din, hümaniter dindir. Kurumsal ya da diğer bir deyişle otoriter din konusunda Freud’a hak verse de Fromm, Freud’un dinlerin topyekûn kötü olduğu iddiasına katılmaz. Din kavramına geniş bir açıdan bakan Fromm dini insanın kendisini gerçekleştirme adına bir katalizör olması bakımından değerli bulur. Öyle ki Fromm’a göre dinler, insani gelişimlerin önünü açtıkları ölçüde temel görevlerini yerine getirirler.¹⁷⁴

Logoterapiye hayat veren Viktor Frankl’ın döneminin dine en yakın psikoterapistlerinden biri olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. İnsanın psişesinin derinliklerinde hissettiği derin özlemin kaynağının Tanrı olduğunu ifade eden Frankl, bir hümanist psikolog olarak dinin bireysel yönünü önemser.¹⁷⁵ Eserlerinde “anlam arayışı” kavramına büyük önem atfeden Frankl, dini “nihai anlam arayışı” olarak tanımlamaktadır. Bir tür yardım eli olan din, insanın hiçbir yerde bulamayacağı bir güvenlik duygusunu ona sunmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷¹ Ayten, *Psikoloji ve Din*, ss. 72- 79.

¹⁷² Cihad Kısa, *Carl Gustav Jung’da Din ve Bireyleşme Süreci*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005, ss. 37- 38.

¹⁷³ Kısa, *Carl Gustav Jung’da Din ve Bireyleşme Süreci*, ss. 89- 97.

¹⁷⁴ Ayten, *Psikoloji ve Din*, ss. 107- 113; Horozcu, *Din Psikolojisi*, ss. 152- 154.

¹⁷⁵ Horozcu, *Din Psikolojisi*, s. 164.

¹⁷⁶ Gülnur İlk, Mustafa Bilici, “Viktor Frankl Örneği ile Varoluşçu Psikolojide Din ve Maneviyat”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 17, (2020), s. 53, <http://www.dergipark.org.tr/tr/pub/izusbd/763430>; Ayten, *Psikoloji ve Din*, s. 165.

Pek çok insanın tanıdığı bu psikologların dine yönelik görüşlerini biraz önce kısaca ele aldık. Bu inceleme sonucunda tanımsal açıdan geniş bir skalanın karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bir tarafta dine düşmanca tavırlar sergileyen psikologlar varken diğer tarafta ise dindar olarak tanımlayabileceğimiz ve dine gayet sıcak bakan psikologlar bulunmaktadır. Dünya tarihinin bildiğimiz tüm dönemlerinde din ya da dine benzer yapılar her zaman var olagelmıştır. Ancak değil aynı bilim dalında aynı ekolde bile dinin aynı şekilde değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen dinin ne kadar nadide ve eşsiz bir kavram ve yapı olduğunu ve insan hayatında sayısız etkilere sahip olabildiğini hatırdan çıkarmamak gerekmektedir.

6.2. Dindarlık

Sözlükte dindar kelimesi “din inancı güçlü, din kurallarına bağlı mütebedeyin kişi” anlamına gelmektedir.¹⁷⁷ Dindarlığı tanımlama yolunun dinin tanımlanmasından geçtiği düşünüldüğünde bu tanımın hiç de kolay olmayacağı aşikârdır. İnsanların üzerinde anlaştığı bir din tanımı olmadığı gibi bir dindarlık tanımı da yoktur. Dinin tanımlanması sırasında karşılaşılan zorlukların benzerleri dindarlığın tanımlanması esnasında da ortaya çıkmaktadır. Ancak din ve dindarlık hakkında çalışan pek çok bilim adamı tüm bu zorluklara rağmen araştırmalarına devam etmektedir.

Din psikolojisi açısından önemli bir kavram olan dindarlık kavramı, geleneksel psikoloji araştırmalarında kişisel yönler ağırlık verilerek incelenmiştir. Ancak din psikolojisinde söz konusu kavram inanç, duygu, davranış ve motivasyon gibi olgularla geniş bir perspektif üzerinden değerlendirilmiştir.¹⁷⁸ Dindarlık en basit anlatımı ile dinin insanların hem bireysel hem de toplumsal yaşantılarında ortaya çıkan tezahürlerdir. Ancak bu tezahürler kişinin dini bilgisi, dini hissetme yoğunluğu ve davranışlarında dinin ortaya çıkması bakımından farklılıklar arz etmektedir.¹⁷⁹ Dindarlığın farklı yönlerinin öne çıkarıldığı çalışmalarda genellikle bireylerin

¹⁷⁷ İsmail Parlatır v.dğr., “Dindarlık”, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998, Cilt 1, s. 593.

¹⁷⁸ Brian J. Zinnbauer, Kenneth I. Pargament, “Dindarlık ve Maneviyat”, *Din ve Maneviyat Psikolojisi*, kitap editörü Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, (ed. İhsan Çapçioğlu, Ali Ayten, çev. Sevdener Düzgüner), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, Cilt 1, s. 66.

¹⁷⁹ Ali Köse, Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, 10. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, s. 111.

kişiliklerine, bilinçlerine ve kişisel tecrübelerine dikkat çekilmektedir.¹⁸⁰ Ayrıca aynı dine müntesip ve aynı mezhebe bağlı olan insanların dine farklı açılardan bakmaları, dini değerlendirip yorumlamalarındaki çeşitlilik ve dinî uygulamalardaki farklılıklar dindarlığın pek çok şekilde ortaya çıkabileceğinin en açık göstergesidir. İşte bu durumda da gördüğümüz üzere herkesin kabul edebileceği ve tüm dindarlık varyasyonlarını ifade edebilecek bir dindarlık tarifini geliştirmek güçtür.

Din ve kültür karşılıklı etkileşimde bulunan güçlü iki yapıdır. Kültür dinin içerisine nüfuz ettiği gibi din de kültüre sirayet eder. Sonuçta ise kişi bazen bir davranışta bulunduğu hem kültürel hem de dinî içerikli bir davranışı ortaya koymuş olur. Her ne kadar bu durumu kelimenin tam anlamı ile dindarlık olarak tanımlamak pek kolay olmasa da en azından dindarlaşma için bir hazır bulunuşluk durumu olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁸¹

7. DİNDARLIK BOYUTLARI

Din, insan hayatının bütününe etki eden eşsiz bir yapıdır. Buna bağlı olarak ise dindarlık pek çok farklı şekilde karşımıza çıkabilen bir olgudur. Bu durum bazen tarz olarak bazen de yoğunluk olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü insanlar aynı sistem ve gelenek içerisinde olsalar bile birbirlerinden ciddi ölçüde farklılaşırlar. Araştırmamız özelinde ifade etmek istersek dindarlık boyutlarının anlatılması “dindarlık” kavramından ne anlaşıldığının ortaya çıkması için önem arz etmektedir. Bu sayede dindarlık ile narsisizm arasındaki ilişkinin irdelenmesi daha kolay ve anlaşılır bir hale gelecektir. Öte yandan araştırmacılar ve özellikle din psikologları uzun yıllar boyunca dindarlığın tür ve boyutlarını tespit etmek ve açıklamak için büyük emekler vermişlerdir.

Dindarlık boyutlarını ve dindarlığı ölçme girişim ve çabalarını birbirinden ayrı tutmak mümkün değildir. Dindarlığı ölçme girişimlerinde tüm dinleri kapsayacak genel bir yapının elde edilebilmesi için gayret gösterilmiştir. Çünkü dünya üzerinde çok sayıda din ve dinî gelenek bulunmaktadır. Bu dinler ve dinî gelenekler arasında pek çok fark olmakla beraber ortak paydada buluşabilecekleri değerlerin ve konuların

¹⁸⁰ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko- Sosyal Uyum ve Dindarlık*, 2. bs., Adana: Karahan Kitabevi, 2013, s. 21.

¹⁸¹ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, 2. bs., Trabzon: Eser Ofset, 2015, ss. 86- 87.

olması doğaldır. Bu noktada ise söz konusu girişimler sonucunda ortaya çıkan yapılar, bilhassa din psikologlarının araştırmalarında onlara yol gösteren ve kolaylık sağlayan önemli verilerdir.¹⁸² Nitekim bu boyutlar dindarlık araştırmalarında doğru sonuçlara ulaşmayı sağlaması açısından hayli değerlidir.

Dindarlık ölçümleri ile ilgili literatüre bakıldığında bu çalışmaların 1940'lı yıllarda başladığını söylemek mümkündür. 1960'lı yıllarda ise dindarlık ölçümü ile ilgili çalışmaların ileri bir düzeye taşındığını söyleyebiliriz. İlk araştırmalar Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Hristiyan popülasyon üzerinde uygulanmıştır. Söz konusu çalışmalar 1980'lerde ise Müslüman nüfusa tatbik edilmeye başlanmıştır.¹⁸³

Din psikolojisi sahası içerisinde dindarlık boyutları konusunda Glock'un çalışmaları büyük bir alanı kapsamaktadır. Stark ile beraber yaptığı çalışmada inanç, bilgi, tecrübe, ritüel ve etki boyutu olmak üzere beş boyut üzerinden dindarlığı incelemiştir. Nitekim bu boyutlar dindarlık araştırmalarında en fazla kabul edilen ve yaygın olarak kullanılan boyutlardır.¹⁸⁴

7.1. İnanç Boyutu

Dinler belli bir inanç sistemine sahip olan ve müntesiplerinden bu sisteme koşulsuz şartsız bir bağlılık göstermelerini salık veren yapılardır. Elbette ki farklı din ve mezheplerin kendi sistematipleri içerisinde yer alan inançların değişiklikler arz etmesi doğaldır. Ancak dinler arasındaki ortak nokta inanç olgusunun varlığıdır. Kişilerin bir din ile tam anlamı ile ilişki kurması o dinin inanç esaslarını kabul etmesiyle başlar. Her din öğretileri ile müntesiplerinin inanç dünyalarına etki eder. Fakat bu etki her bireyde farklı şekillerde ortaya çıkar.¹⁸⁵ İnanç boyutunun dindarlığın diğer boyutları için bir kilit görevi gördüğünü ifade edebiliriz. İnancın mahiyeti ve keyfiyeti, inancın ne kadar sağlam olduğu, hangi temel üzerine aklı tasdikini sağlandığı ve inancın kişinin hayatında nasıl bir yere sahip olduğu vb. konular inanç boyutu ile ilgilidir.¹⁸⁶

¹⁸² Karaca, *Din Psikolojisi*, s. 89.

¹⁸³ Ahmet Onay, "Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları", *İslami Araştırmalar*, Cilt 14, Sayı 3-4, (2001), s. 439.

¹⁸⁴ Hasan Kayiklik, *Din Psikolojisi*, 2. bs., Adana: Karahan Kitabevi, 2014, s. 196.

¹⁸⁵ Karaca, *Din Psikolojisi*, s. 98.

¹⁸⁶ Raymond F. Paloutzian, *Invitation to the Psychology of Religion*, 3. bs., New York: The Guilford Press, 2017, ss. 24- 25.

7.2. Bilgi Boyutu

Her dinin kendine ait belli öğretileri vardır. Bilgi boyutu ise herhangi bir dine inanan kişinin o dinin temel öğretilerini ve kutsal metinlerini bilmesi ile yakından ilgilidir. Bilgi ve inanç boyutları arasında önemli farkların olduğunu ve birbirinden çoğunlukla bağımsız olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü zaman zaman çevremizde gördüğümüz şu iki hadise bu boyutlar arasında kuvvetli bir ilişki olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır: Herhangi bir din hakkında çok fazla bilgiye sahip olan bir insanın ritüelleri yerine getirmemesi ya da o dine inanmaması ve inandığı din hakkında çok az malumatı olan bireyin o dinin ritüellerine büyük bir bağlılık göstermesi veya hiçbir inanç esasından taviz vermemesi.¹⁸⁷ Ayrıca dini bilgi kişi için ancak inanç ile beraber bir değer kazanır. Aksi durumda ise öğrenilen dini bilgiler bireyin sahip olduğu kültürel bir birikim olarak kabul edilir.¹⁸⁸

7.3. Tecrübe Boyutu

Din insanların iç dünyalarında önemli etkilere sahiptir. Dinin sahip olduğu değerler ve o din için yüce ve kutsal olan varlık inananların sezgi, duygu, duyum ve algılarına tesir eder. Söz konusu tesirler dindarlığın tecrübe boyutunu oluşturmaktadır.¹⁸⁹ Bu boyut inancın kabul edildiğinin bir tezahürü olması ve bireyde içsel bir derinliğin yaşandığını göstermesi açısından kıymetlidir.¹⁹⁰ Tecrübe boyutu her insanda farklı şekillerde ve yoğunlukta görülebilmektedir.

7.4. Ritüel Boyutu

Her din ve dini gelenek müntesiplerinden bazı ibadet ve ritüellerin yerine getirilmesini ister. Din mensupları ise farklı sıklıklarla bu ibadet ve ritüelleri yerine getirmektedirler. Dinlerde yer alan bütün ayin, dua, ibadet ve ritüeller bu boyut içerisinde değerlendirilebilmektedir. Ayrıca ritüellerin tek başına ve cemaatle

¹⁸⁷ Kayıklık, *Din Psikolojisi*, s. 196.

¹⁸⁸ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 5. bs., İstanbul: DEM, 2016, s. 54.

¹⁸⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 10. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 74.

¹⁹⁰ Talip Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık Üzerine Bir Araştırma (Diyarbakır Örneği)*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2002, s. 42.

yapılması ve ritüeller arasındaki ilişki de bu kapsamdadır.¹⁹¹ Öte yandan bireyin ritüelleri yerine getirmek için gösterdiği çaba ve bu ritüellere devamlılığı, dindarlığının bir işareti olarak yorumlanabilir.¹⁹² Bu boyut salt ibadet ve ritüellerden oluşmaz. Ahlaki kurallar da bu boyuta mündemiçtir ve bireyin dindarlığının göstergesi olarak işlev görür.¹⁹³

7.5. Etki Boyutu

Etki boyutu diğer dört boyuttan daha farklı bir yapı arz etmektedir. Bu boyutta daha önce bahsedilen boyutların kişinin yaşamı üzerindeki etkileri esas kabul edilmektedir.¹⁹⁴ Diğer bir ifade ile dinlerin, müntesiplerinin yaşamlarının tüm boyutları üzerindeki etki gücü bu boyut ile açıklığa kavuşmaktadır.¹⁹⁵ Söz gelimi dindarlık, bireyin beden ve ruh sağlığı, kişiliği, ahlâkı ve toplumsal tepkileri üzerinde belli etkiler oluşturmaktadır.¹⁹⁶

Glock ve Stark yaptıkları bu çalışma sayesinde dindarlığın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuşlardır. Birbiri ile güçlü bağları olan bu boyutlar sayesinde araştırmacıların daha kolay, anlaşılabilir ve güvenilir bir şekilde dindarlığı araştırmalarının önü açılmıştır. Her ne kadar diğer boyutlar kendi içlerinde belli açıklamalarda bulunsalar da etki boyutunun daha geniş kapsamlı olduğu görülmektedir.

8. DİNDARLIK TİPLERİ

İnsanlar dinlere farklı şekillerde inanmaktadırlar. Bu farklı tipteki inanışlar ile kişinin dine nasıl baktığı arasında önemli bir ilişki vardır. Dine yönelik bakıştaki değişiklikler insanların dini yaşama tarzlarında ve dine inanma kalitelerinde farklılıkları ise beraberinde getirir. Dindarlık tipolojileri dindarlığın hangi şekillerde tezahür ettiğinin ve hangi özelliklere sahip olduğunun görülmesi adına önemli bir

¹⁹¹ Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, ss. 113- 114.

¹⁹² Hayati Hökelekli, “Din, Dindarlık ve Boyutları”, *Din Psikolojisi*, (ed. Hayati Hökelekli), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2010, s. 33.

¹⁹³ Paloutzian, *Invitation to the Psychology of Religion*, s. 25.

¹⁹⁴ Charles Y. Glock, “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, *Din Sosyolojisi*, (ed. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, çev. M. Emin Köktaş), İstanbul: Vadi Yayınları, 2017, ss. 313- 316.

¹⁹⁵ Murat Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, 2. bs., İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014, ss. 98- 99.

¹⁹⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 55.

basamaktır. Bu sayede araştırmamızın ana problemi olan dindarlıkla narsisizm arasındaki ilişkiye daha farklı bir pencereden bakabilme imkânı yakalanabilir.

Gordon Allport ve J. Michael Ross'un geliştirdiği, pek çok din psikoloğunun çalışmalarında kullandığı ve günümüzde de halen birçok çalışmada yararlanılan modelde dindarlık iki tipoloji üzerinden ele alınır.¹⁹⁷ Bu tipolojiler kişilerin dindarlığa yönelimlerdeki içtenliğe ve samimiyete atıfta bulunmaktadır.¹⁹⁸ Allport ve Ross'a göre bu tipolojiler iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlıktır.

8.1. İç Güdümlü Dindarlık

İç güdümlü dindarlıkta kişinin yaşamındaki en önemli motivasyon bizzat dinin kendisidir. Dindarlığın bu tipinde bireyin dini inançları ile dini emir ve yasakları tatbik etmesi arasında bir uyum söz konusudur. Kişi inandığı hususlara uygun bir hayat yaşamak için gayret eder. Kişi için hayattaki yegâne referans kaynağı dindir. İç güdümlü dindarlığa sahip olan insanlar dini samimiyetle ve içtenlikle yaşarlar.¹⁹⁹ Bu kişiler için din, hayatın merkezindedir ve en önemli hedef dinin yaşanmasıdır.

8.2. Dış Güdümlü Dindarlık

Dış güdümlü dindarlığa sahip olan bireylerin hayatında din ilk sırayı işgal etmez. Onlara göre din bir araç konumundadır. Din, bu kişilerin ulaşmak istedikleri hedefler için bir yardımcı gibidir. Bu kişiler dine pragmatist bir gözle bakarlar ve ondan azami derecede yararlanmayı umarlar. Dış güdümlü dindarlığa aynı zamanda “psikolojik ihtiyaçlar dini” ve “fonksiyonel din” de denilmektedir. Çünkü bu tip insanlar dinin bireye pek çok yarar sağlaması sebebiyle insanların ona inanması gerektiğini ifade ederler.²⁰⁰ Dış güdümlü dindarlar dini statü kazanma, haklılığını kanıtlama, teselli bulma vb. amaçlar için feda edebilirler.²⁰¹ Din kendilerine hizmet ettiği sürece ve

¹⁹⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 76.

¹⁹⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 84.

¹⁹⁹ Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, s. 115.

²⁰⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 76.

²⁰¹ Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, s. 115; Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 85.

ölçüde değerlidir. Söz gelimi dış güdümlü dindarlar dini ibadet ve ritüelleri içinde buldukları zorluklardan kurtulmak için yerine getirirler.²⁰²

9. DINDARLIK TÜRLERİ

Dindarlık insanlar tarafından farklı şekillerde sergilenmektedir. Farklı alanlardaki araştırmacılar kişilerin hangi şekillerde dindarlıklarını yaşadıklarını tespit etmek, tanımlamak ve tasnif etmek için gayret göstermiştir. Hem ülkemizde hem de Batı’da dindarlığın sınıflandırılması ile ilgili pek çok çalışmayla karşılaşmak mümkündür.²⁰³ Söz konusu sınıflandırma çabaları “dindarlık” gibi girift bir kavramın tüm yönleriyle anlaşılmasına yöneliktir. Bu aşamada ise dindarlığın farklı türlerinin ele alınması araştırmamız için önem arz etmektedir. Dindarlığın tüm yönlerine işaret edilmesi dindarlığın net bir şekilde ifade edilmesini sağlayacaktır. Bu yolla dindarlık ve narsisizm arasındaki ilişkinin anlaşılması kolaylaşacaktır.

Batson ve Ventis yaptıkları sınıflandırma ile Allport ve Ross’un dindarlık sınıflandırmasına bir tür daha kazandırmıştır. Onlar ortaya çıkardıkları dindarlık türlerini *içsel dindarlık*, *dışsal dindarlık* ve *sorgulayıcı dindarlık* olmak üzere üç başlık altında incelemektedir. Bu kategorizasyonda büyük ölçüde Allport ve Ross’tan yararlanılmıştır. Sorgulayıcı dindarlıkta ise birey, hayata ve varoluşa dair önemli sorgulamalarda bulunur. Bu tür bir dindarlığa sahip olan insanların ise arayış içerisinde daha araştırmacı ve sorgulayıcı olduğunu söylemek mümkündür.²⁰⁴

Allen ve Spilka ise dindarlığı “*tahkiki dindarlık*” ve “*kültürel dindarlık*” bağlamında açıklar. “Tahkiki dindarlık”ta birey kendini dinine adanmıştır. Samimi bir inanç taşımaktadır. Bu kişilerin en büyük amacı günlük hayatlarını dinlerine uygun bir şekilde tasarlamaktır. “Kültürel dindarlık”ta ise kişi gelenekselleşmiş ve kültürel bir yapıya kavuşmuş olan dine inanır. Bu insanların günlük hayatlarında dinin etkisi pek

²⁰² Hökeleli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 85.

²⁰³ Asım Yapıcı, “Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, (2002), s. 80.

²⁰⁴ Fatma Gül Cirhinlioğlu, “Dini Yönelimler ve Ön yargı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2010), s. 1371; Hökeleli, *Din Psikolojisine Giriş*, ss. 86- 87.

görülmez. Her ne kadar söylemlerinde dine ait kavramlara yer verseler de hayatlarında dinin bir tezahürünü görmek zordur.²⁰⁵

Crapps dindarlık kavramına daha evrensel bir gözle bakmaya çalışmıştır. Bu sebeple de tüm dinleri kapsayabilecek bir dindarlık sınıflandırmasının yolunu araştırmıştır. O, dindarlığı *otoriteye bağlı dindarlık*, *varoluşsal dindarlık* ve *tecrübî-tasavvufî-mistik dindarlık* olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. Otoriteye bağlı dindarlıkta kişi dinini ancak dini yapı, kurum ve kuruluşlar çerçevesinde yaşar. Birey söz konusu dini yapı, kurum ve kuruluşları mutlak doğrunun yegâne temsilcisi olarak görür. Varoluşsal dindarlıkta ise kişi kabiliyetleri ve kapasitesi ile uyumlu bir dindarlığı yaşamak için çabalar. Ona göre kişinin kendi özgür seçimleri ile potansiyelini en iyi şekilde kullanacağı ve kendini geliştirebileceği din, gerçek dindir. Crapps'ın yaptığı dindarlık sınıflandırmasının son kategorisi olan tecrübî-tasavvufî-mistik dindarlıkta ise birey, dini duyguları yoğun bir şekilde yaşar. Dini tecrübeleri deneyimler ve bu minvalde hayatını sürdürür.²⁰⁶

Dindarlığı sınıflandırma adına ülkemizde de pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki Mehmet Taplamacıoğlu'na aittir. Gerçekleştirdiği ölçek çalışmasında dindarlığı beş farklı kategori altında incelemiştir:

- a- Gayrı Amil Grup:** Bu gruptaki insanlar dinî ritüel ve ibadetlere neredeyse hiç iştirak etmezler.
- b- İdare-i Maslahatçı Grup:** Bu tür bir dindarlığa sahip olan insanlar dinî ritüel ve ibadetleri yerine getirme hususunda içinde bulunduğu sosyal çevreye göre bir yol izlerler. Çevresindeki insanlar ibadet ve ritüelleri yerine getiriyorlarsa onlar da bu ibadet ve ritüelleri ifa ederler.
- c- Dini Bütün ve Amil Grup:** Bu insanlar dinlerinin emrettiği ve uygulanmasını istediği emir ve yasaklar hususunda hassastır ve bunları yerine getirir.
- d- Sofa Grup:** Dini, dünyevi işlerini kapsayacak derece hayatlarına yansıtan insanlardır. Bu insanlar dinin emir ve yasaklarına riayet ederken ayrıca daha fazla sevap kazanma umudu ile buldukları her fırsatta ibadet ederler.

²⁰⁵ Russel O. Allen, Bernard Spilka, "Committed and Consensual Religion: A Specification of Religion-Prejudice Relationships", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Cilt 6, Sayı 2, (1967), s. 205.

²⁰⁶ Serkan Ekmekçi, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi: Denizli Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2016, ss. 37- 38.

- e- **Softa Grup:** Bu kişiler ise pek çok yeniliğe karşıdır. Günlük hayatta karşılaşılan birçok durum ve olayı haram-günah çerçevesinde değerlendirir. Genellikle yapılan icatları ve yenilikleri kendi dininin müntesibi olmayan insanlar tarafından yapıldığı gerekçesi ile reddeder.²⁰⁷

Dindarlığın sınıflandırılmasına dair yapılan bir başka çalışma ise Günay'a aittir. Günay, dindarlığı inanç ve ibadet açısından incelediği çalışmasında beş farklı kategori sıralamaktadır:

- a- **Ateşli Dindar:** Bu gruba dâhil olan dindarlar dinin emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Hayatlarının dinlerine uygun olması onlar için hayli önemlidir. İnançlarına gönülden bağlıdırlar. Bu gruptaki insanlara sofı ya da softa denilebilmektedir.
- b- **Mevsimine Göre Dindarlar:** Bu türde yer alan dindarlar dinlerine karşı saygılıdır ve onu dikkate alırlar. Din günlük hayatlarında büyük bir yer kaplamamakla beraber yine de bu bireyler için önem arz etmektedir. Dini ritüelleri çoğunlukla dinin diğer müntesiplerinin de katıldığı ve dini coşkunlukların yaşandığı zaman dilimleri içerisinde yerine getirirler.
- c- **Alaca Dindarlar:** Dinlerine yürekten bağlı olan ve samimiyetle dinlerine inanan bu insanlar dinî ritüelleri yerine getirme konusunda isteklidir. Ancak bu isteklerine rağmen ritüellere devamlılık konusunda problemleri vardır.
- d- **Fırsatçı Dindarlar:** Dinlerine belli ölçüde saygı duysalar da genellikle dinlerinin emrettiği ibadet ve ritüelleri yerine getirmezler. Bu kişiler bazen menfaatleri ile uyuşması durumunda dine yönelirler.
- e- **İlgisiz Dindar:** Bu insanlar her ne kadar dindar olarak tanımlanmış olsa da din ile alakaları yok denecek kadar azdır.²⁰⁸

Dindarlığın türlerine dair yapılan başka bir çalışma ise Yapıcı'ya aittir. Yapıcı, dindarlığı bilişsel ve davranışsal bakımdan ele aldığı çalışmasında söz konusu

²⁰⁷ Mehmet Taplamacıoğlu, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, (1962), s. 145.

²⁰⁸ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999, ss. 260-264.

sınıflandırmayı sosyo-kognitif bir dindarlık tipolojisi olarak tanımlamaktadır. Yapıcı bu tasnifinde dindarlığı dört grup üzerinden açıklar:

- a- Liberal Dindarlar:** İnançlı olmalarına ve kutsal metinlere yüce bir değer atfetmelerine rağmen inançları hayatlarında çok az karşılık bulur.
- b- Muhafazakâr Dindar:** Bu gruptaki insanlar inanç sahibi kişilerdir. Kutsal metinlere gereken önemi ve değeri verirler. Bu insanlar müntesibi oldukları dinî inancı hayatlarında yaşarlar. Muhafazakâr dindarlar için din hayata anlam katan en önemli unsurlardan biridir. İbadet ve ritüellerin yerine getirilmesi hususuna liberal dindarlardan daha fazla dikkat ederler. Ancak yine de ibadet ve ritüelleri ihmal ettikleri zamanlar da olabilmektedir.
- c- Dogmatik Dindarlar:** Din günlük hayatlarında merkezi bir rol oynar. İnançları günlük yaşantılarını ciddi anlamda etkiler. Bununla beraber dogmatik dindarlar dinî terminolojide çok önemli anlamlara sahip olan sevap-günah, iyi-kötü, mümin-kâfir gibi kavramlarda kesin bir tavra sahiptirler. Onlar için dini konularda sıklıkla iki grup vardır. Üçüncü bir seçeneğin ya da ara bir cevabın olması dogmatik dindarlar tarafından kabul edilemez. Ayrıca dogmatik dindarlar dinde yenilik, değişim, modernlik vb. durum ve söylemlere karşı tavizsiz bir duruş sergilerler.
- d- Fanatik Dindarlar:** Bu grupta yer alan dindarlar sadece kendi iddia ettikleri görüşün yegâne doğru olduğunu savunmaktadırlar. Diğer dini grup ve cemaatlere karşı son derece müsamahasızdırlar. Dini konularda çok sert ve katıdırlar.²⁰⁹

İslam kültür geleneği içerisinde de dindarlık kategorize edilmiştir ve bu sınıflandırmaya günümüzde dahi sık sık atıfta bulunmaktadır. Söz konusu sınıflandırma taklidi dindarlık ve tahkiki dindarlık olmak üzere iki başlıktan oluşmaktadır. Taklidi dindarlığa sahip olan kişi, dini içinde yetiştiği ve bulunduğu sosyo-kültürel yapı etrafında öğrenir ve yaşar. Taklidi dindarlığa sahip olan kişinin dindarlığı büyük ölçüde içinde bulunduğu ortamda elde ettiği dini bilgiler kadardır. Taklidi dindarlar genellikle dini araştırmalarda ve sorgulamalarda bulunmazlar. İçselleştirilmiş bir dini inançtan ziyade kültürel bir inanca sahip olduklarını söylemek

²⁰⁹ Yapıcı, “Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, ss. 100- 106.

mümkündür. Tahkiki dindarlıkta ise birey sahip olduğu inancı sorgular, eleştirir, araştırır ve neye hangi sebepten dolayı inandığını tespit ederek inancını içselleştirme gayreti içerisinde olur. Bilinçli bir dindarlığa sahip olmak için zaman ve enerji harcar.²¹⁰

10. NARSİZİZM VE DİN/ DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Narsisizm kavramının dinlerin referans kaynağı olarak kabul ettikleri kutsal metinlerde bulunabilmesinin ihtimali yoktur. Fakat narsisizmin ilişkili olduğu kavramlar üzerinden dinlerin narsisizme nasıl baktığına dair bir resmin çizilmesi mümkündür. Yapılan incelemelerde narsisizmin kibir, gurur, haset, kendini beğenme, böbürlenme, kıskançlık vb. kavramlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Bununla beraber dinler insanların ahlaki gelişimlerini önemseyen, onların erdemli bireyler olmasını isteyen, insanların iyi yönlerinin geliştirilmesi ve kötü yönlerinin ise törpülenmesini salık veren yapılardır. Dinlerin kutsal kabul ettikleri metinlerden örnekler vermek suretiyle dinlerin narsisizme yönelik değerlendirmelerini ifade etmeye çalışacağız.

Yahudilik dininin kutsal metinlerinde narsisizm ile ilişkili olan kavramların yerildiği ve bu davranış ve tutumlardan uzak durulmasının emredildiği görülmektedir. Söz gelimi Tevrat'ta Yehova'nın büyüklenen kişilerin evlerini başlarına geçireceğinden²¹¹ ve gururlu insanları Yehova'nın kesinlikle sevmediğinden²¹² bahsedilmektedir. Kibirli insanların ve kendini beğenmişlerin Yehova'nın gazabından kaçması ve saklanması tavsiye edilmektedir.²¹³ Tevrat küstahların, kibirlilerin ve zorba insanların çetin bir azaba maruz kalacağını anlatmaktadır.²¹⁴ Ayrıca kibrin kişinin kendi sonunu getirdiğine de dikkat çekilmektedir.²¹⁵ Yahudilik'in narsisizm ile ilişkili kavramlara bakışı gayet nettir. Söz konusu davranış ve tavırlar kesin bir dille reddedilirken müntesiplerinden Yehova'nın gazabından kurtulmaları ve onun sevgisine ulaşmaları için bahsi geçen davranışlardan uzaklaşmaları istenmektedir.

²¹⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, ss. 87- 89.

²¹¹ Özdeyişler, 15: 25.

²¹² Özdeyişler, 16: 5.

²¹³ İşaya, 2: 12.

²¹⁴ İşaya, 13: 11.

²¹⁵ 2. Tarihler, 26: 16.

İncil'in en fazla bilinen ayetlerinden biri olan "Kim kendini yüceltirse alçaltılacak, kim kendini alçaltırsa yüceltilecektir."²¹⁶ ayeti Hristiyanlık'ın kibre, böbürlenmeye ve gurura karşı en net duruşunu gözler önüne sermektedir. Tanrı kibirli olanlara muhalefet eder, onları yanında barındırmaz.²¹⁷ Tanrı kibre öylesine karşıdır ki İsa Mesih'in vahiy sebebiyle kibre kapılmaması ve onu sürekli uyarması için ona bir melek vermiştir.²¹⁸ Ayrıca İncil'de böbürlenene, kibre kapılan, kendini seven, insanları sevmekten uzak olan ve gururlu kişilere yaklaşılmaması istenmektedir.²¹⁹ Konumuzla ilgili örnekleri artırmak mümkün olsa da Hristiyanlık'ın narsisizmle ilişkilendirdiğimiz kavramlar hakkındaki tavrı son derece açıktır. Başlı başına kendisi sevgi olan Tanrı'nın²²⁰ bu davranışlar karşısında ortaya koyduğu söylem bahsi geçen kavramların Hristiyanlık'ta muteber olmadığı en bariz halidir.

İslam dininde de narsisizme konu olan kavramlara hiçbir şekilde geçit verilmemektedir. İslam dininin iki önemli kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden hangisine bakılırsa bakılsın mezkûr kavramlardan uzaklaşılması gerektiği ve bunların kabul edilebilir hiçbir tarafının olmadığı ifade edilmektedir. Kur'an, insanların böbürlenmesine ve kibrine yönelik uyarısını bir peygamberin oğluna yaptığı nasihat ile tekrarlamaktadır.²²¹ İnsanlar arasında kibre sebep olabilecek hiçbir özelliğin olmadığından ve üstünlüğün sadece takva hususunda söz konusu olabileceğinden bahsedilmektedir.²²² Allah gurur ve kibri hiçbir şekilde kabul etmemektedir. Ancak bu durumu bazen uç örneklerle anlatmaktadır. Örneğin insanların bir böbürlenme vesilesi olarak kabirlere gitmeleri zikredilerek onların bu hataları sert bir şekilde yüzlerine çarpılmaktadır.²²³ Ayrıca Allah'ın sevdiği Müslümanların vakarlı bir duruşa sahip olan insanlar olduğu dile getirilerek nasıl bir insan ve Müslüman tasavvur edildiği de açıklanmıştır.²²⁴

²¹⁶ Matta, 23: 12.

²¹⁷ 1. Petrus, 5: 5.

²¹⁸ 2. Korintoslular, 12: 7.

²¹⁹ 2. Timeteos, 3: 2- 5.

²²⁰ 1. Yuhanna, 4: 16.

²²¹ Lokman Suresi/ 18.

²²² Hucurat Suresi/ 13.

²²³ Tekasür Suresi/ 1- 2.

²²⁴ Furkan Suresi/ 63.

Hadis-i şeriflerde de görüleceği üzere narsisizme kesinlikle hoşgörü ile bakılmamaktadır. Bir hadiste Allah'ın insanların malına, mülküne ya da dış görünüşlerine değil onların yaptıkları güzel işlere değer verdiği ifade edilmektedir.²²⁵ Ayrıca hadislerde az da olsa kibre sahip olan bir insanın cennete kabul edilmeyeceğinden bahsedilmektedir.²²⁶ Öte yandan haset duygusuna sahip olan bir insanın taşıdığı haset duygusu sebebiyle sevaplarını yitireceğinden söz edilmektedir.²²⁷ Bu konudaki hadisleri artırmak mümkündür. Fakat konunun genel çerçevesinin çizilebilmesi için bu kadar örneğin yeterli olduğunu düşünmekteyiz. Görüldüğü üzere her üç dinde de narsisizme kapı aralayan davranış ve tutumlarla amansız bir mücadelede bulunmaktadır. Her din müntesiplerinden bahsi geçen davranışlar ve tutumlardan uzaklaşmalarını istediği gibi aynı zamanda bu davranış ve tutumları sergilediklerinde ne tür yaptırımlarla karşılaşacaklarını da açıklamaktadır. Elimizdeki bu verilere dayanarak dinlerin narsisizm ile mücadele ettiğini ve deyim yerindeyse narsisizme karşı bir savaş açtıklarını söylemek mümkündür.

Coğrafyamız yüzyıllardan beri İslam'ın var olduğu bir bölgedir. Uzun yıllar boyunca nüfusun kahir ekseriyeti İslam'a inanmıştır. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Nitekim İslam'ın izlerini kültür kodlarımızda görmek ziyadesiyle kolaydır. Öte yandan içinde bulunduğumuz çağda küreselleşme bizleri çepeçevre kuşatmıştır. Bu kuşatmadan dinler ve inançlar da nasibini almıştır. İfade ettiğimiz üzere her ne kadar nüfusun büyük bir kısmı Müslüman olsa da ve İslam'ın kültürümüzdeki etkisini yadsınamaz bir gerçek olarak kabul etsek de gençlerin farklı dinî akımların –İŞİD ve Boko Haram gibi radikal gruplar; Kur'ancılık, mealcilik veya hadis inkârcılığı gibi fikirler ya da deizm, ateizm gibi akımlar - etkisine girdiklerini görmekteyiz. Böyle bir etkiye maruz kalan gençler ya müntesibi oldukları din içinde kalmakla beraber yaygın olarak kabul edilen dinî söylemlerin haricinde bir söylemin peşine takılmakta ya da dinlerini terk edip bir başka dine inanmaya başlamaktadırlar. Bu durumda ise din-narsisizm ilişkisi önem arz etmektedir. Çünkü globalleşen ve din ve inanç gibi yapıların darbe aldığı bir dünyada din ve narsisizm arasında nasıl bir ilişkinin mevcut olduğu merak uyandırıcıdır.

²²⁵ Müslim, Birr, 34.

²²⁶ Müslim, İman, 147.

²²⁷ Ebu Davud, Edeb, 52.

11. NARSİSİZM VE DİNDARLIK KONULU ÇALIŞMALAR

11.1. Yurt İçindeki Çalışmalar

Narsisizmin dindarlık ile ilişkisi Türkiye’de 2010’lu yıllarda araştırılmaya başlanmıştır. İlerleyen yıllarda ise çalışmalar büyük bir ivme kazanarak birbirini takip etmiştir. Yapılan çalışmaların neredeyse tamamı saha uygulamasına dayanmaktadır. Söz konusu çalışmaların tamamında nicel yöntem tercih edilmiştir. Çalışmalarda dindarlığı ölçmek için genellikle Hoge’un geliştirdiği ve Karaca’nın Türk kültürüne uyarladığı İçsel Dini Motivasyon Ölçeği (İDMÖ) kullanılmaktadır. İDMÖ’nden sonra en yaygın ölçek Kula’nın doktora çalışmasında²²⁸ kullandığı ve Aydemir’in yüksek lisans çalışmasında²²⁹ bazı düzenlemelerde bulunarak uyguladığı ölçektir. Kullanılan diğer dindarlık ölçekleri ise Ok-Dini Tutum Ölçeği, Ok’un geliştirdiği İçgüdümlü- Dışgüdümlü Dindarlık Ölçeği, Milli Eğitim Bakanlığı onaylı Dini Tutum Ve Davranış Ölçme Envanteri, Dini Hayat Ölçeği ve Dini Yönelim Ölçeği’dir. Diğer taraftan narsisizm düzeyinin tespiti için sıklıkla Atay’ın Türk kültürüne uyarladığı Narsistik Kişilik Envanteri kullanılmaktadır. Bununla beraber Kızıltan’ın Narsistik Kişilik Envanteri ve Gürsu ve Apaydın’ın Raskin ve Hall’un 1979, Emmons’un 1984 ve Raskin ve Terry’nin 1988 yılında geliştirdiği ölçeklerden yararlanarak oluşturdukları ölçek, dindarlık ve narsisizm arasındaki ilişkinin irdelendiği çalışmalarda tercih edilmektedir. Ayrıca Back ve arkadaşlarının 2013 yılında geliştirdiği Narsistik Hayranlık ve Rekabet Ölçeği ve Raskin ve Terry tarafından geliştirilip Hamedoğlu tarafından kültürümüze uyarlanan²³⁰ Narsistik Kişilik Ölçeği’nin çalışmalarda tercih edildiği görülmektedir.

Türkiye’de narsisizmin dindarlıkla ilişkisine yönelik ilk çalışmayı Özel, 2013 yılında yayınlamıştır. Özel, bu teorik çalışmasında narsisizm ve din olgusuna Kur’anî bir perspektiften bakmaktadır. Bahsi geçen bu çalışmada narsisizmi kısaca izah ettikten sonra İslami gelenekte narsisizmin ilişkilendirilebileceği kavramlardan destek alarak –câh, ucb, kibir, istiğna- İslam’ın narsisizme bakışını aktarmaktadır.

²²⁸ Mustafa Naci Kula, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1993.

²²⁹ Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2008.

²³⁰ Mehmet Ali Hamedoğlu, *Örgütsel Narsisizm Düzeyine İlişkin Yönetici ve Öğretmen Algıları -Sakarya İli, Liseler Örneği-*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2009.

Ardından ise kişinin narsisizm ile mücadelesi sırasında yararlanabileceği dini başa çıkma araçlarını ve yöntemlerini sıralamaktadır.²³¹

Kartopu, 2013 yılındaki çalışmasında narsisizm ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmaya Gümüşhane Üniversitesi'ndeki dört farklı fakülteden 279 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya göre kendini dindar olarak tanımlayan ve ibadetlerine devam eden kişiler diğerlerine göre daha düşük narsisizm düzeyine sahiptir. Ancak ahlaki yaşam ile narsisizm arasında anlamlı bir korelasyon görülemediği. Öte yandan kendini dini bilgi açısından yeterli görenler görmeyenlerle karşılaştırıldığında daha az narsistik tavırlar içerisindedir.²³²

Özel, 2014 yılında yaptığı çalışmada dindarlardaki narsisizm düzeyini araştırmaktadır. Araştırmaya 2012 yılında yüksek din eğitimi alan 171 üniversite öğrencisi tesadüfi yöntem ile dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaşları arttıkça daha az düzeyde narsist davranışlar sergiledikleri görülmüştür. Ayrıca kız öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran daha fazla narsist olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların lisede din eğitimi alıp almaması ve ailelerin sosyo-ekonomik statüleri ile narsistik tavırlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.²³³

Orhan, 2014 yılında hazırladığı çalışmasında narsisizmi etiyolojik olarak incelemekte ve bu etiyolojinin dindarlıkla olan bağıntılarını araştırmaktadır. Araştırmaya Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi 2013-2014 Akademik Yılı Bahar Dönemi'nde Sağlık Yüksek Okulu'nda eğitim gören 357 öğrenci katılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre narsisizm düzeyi ile dindarlık düzeyi arasında negatif korelasyon vardır. Öte yandan narsistik eğilim ile yaş ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki görülemediği.²³⁴

Altun, 2015 yılında yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerindeki narsisizm ve dindarlık ilişkisini araştırmıştır. Araştırmaya 2013 yılında Sinop Üniversitesi'nde okuyan ön lisans ve lisans düzeyinden 897 öğrenci katılmış olup bu öğrenciler

²³¹ Özel, "Kur'an Ekseninde Narsizm ve Din", ss. 248-68.

²³² Saffet Kartopu, "Narsisizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 6, Sayı 6, (2013), ss. 625-49, doi:<https://doi.org/10.9761/JASSS1560>.

²³³ İsa Özel, "Dindarlarda Narsizm: Yüksek Din Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 32, (2014), ss. 310-27.

²³⁴ Gülçin Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2014.

tesadüfi yöntem ile belirlenmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin narsisizm ve dindarlık düzeyleri arasında ve yaş ile dindarlık ve narsisizm düzeyi arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Öğrenim görülen okulun dindarlık ile anlamlı bir ilişkisi varken narsisizm ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmemiştir. Mezun olunan lise, ailenin sosyo-ekonomik durumu ve anne ve/veya babanın hayatta olma durumu ile narsisizm ve dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Annenin ve babanın eğitim durumu narsisizm üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken dindarlık düzeyinde ise anlamlı bir etkide bulunmaktadır. Araştırmada narsisizmin boyutları ile dindarlık düzeyi arasındaki ilişki de incelenmiştir. Buna göre teşhircilik, üstünlük ve otorite boyutları ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunurken hak iddia etme, kendine yeterlilik ve sömürücülük boyutları ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.²³⁵

Gürsu ve Apaydın, 2016 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada narsisizm ile öz güven arasındaki ilişkiye İslami bir pencereden bakmışlardır. Bu yolla narsisizm ve öz güvenin İslami eğilimle olan bağıntısı araştırılırken aynı zamanda narsisizm ve öz güven arasındaki korelasyonda İslami eğilimin aracı rolünün olup olmadığı da sorgulanmıştır. Araştırmaya daha önce belirlenmiş olan bir üniversiteden 171 öğretim üyesi katılmıştır. Katılımcıların en üst düzeyde çeşitliliğe sahip olabilmesi için örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde narsisizm ve öz güven arasında pozitif ve doğrudan bir ilişki olduğu görülmüştür. Ancak her ne kadar literatürde narsisizm ve İslami eğilim arasında negatif korelasyonun olduğu sonucu çıkan araştırmalar mevcut olsa da söz konusu araştırmada anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Öte yandan İslami eğilim ile öz güven arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırma neticesinde narsisizm ile öz güven arasındaki ilişkide İslami eğilimin herhangi bir aracı rolü bulgulanamamıştır.²³⁶

Ashmawy, 2016 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında Sinop ilindeki lise düzeyindeki öğrencilerinin dindarlık ve narsisizm düzeyleri arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Çalışmaya 408 öğrenci katılmış olup bu öğrenciler tesadüfi yöntem ile belirlenmiştir. Araştırma sonucunda yaş, cinsiyet, öğrenim görülen lise türü,

²³⁵ Rıza Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2015.

²³⁶ Orhan Gürsu, Çiğdem Apaydın, "Narsizm ile Özgüven Arasındaki İlişkide İslâmî Eğilimin Aracılık Rolü", *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 66, (2016), ss. 551-62.

yaşamlarının büyük bir kısmını geçirdikleri çevrenin dindarlık ile anlamlı bir ilişkisi ortaya çıkarken narsisizm düzeyinde anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Ailelerin sosyo-ekonomik statülerinin, anne ve/ veya babanın hayatta olup olmamasının ne dindarlık ne de narsisizm üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemiştir. Anne ve babanın eğitim düzeyinin genel olarak narsisizm üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Fakat babanın eğitim düzeyi kişinin dindarlığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Öğrencilerin narsisizm ve dindarlık algıları arasında negatif korelasyon mevcuttur. Araştırmada narsisizmin boyutları ve dindarlık arasındaki ilişki de incelenmiştir. Buna göre kendine yeterlik ve sömürücülük boyutları ile dindarlık algısı arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Ancak hak iddia etme boyutu ile dindarlık algısı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Öte yandan teşhircilik, üstünlük ve otorite boyutlarının dindarlık algısı, dindarlığın ibadet etme ve bilgi boyutu ile hiçbir anlamlı ilişkisi bulgulanamamıştır.²³⁷

Gürsu ve Önce Özokudan, 2019 yılında yaptıkları çalışmada dindarlık, narsisizm ve öz güven arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Söz konusu araştırmaya Antalya ili Korkuteli ilçesindeki altı farklı liseden 2017-2018 eğitim-öğretim döneminde öğrenime devam eden 606 öğrenci katılmıştır. Söz konusu katılımcılar tesadüfi örneklem ile belirlenmiştir. Araştırma sonucunda ise dindarlığın narsisizm ve öz güven ile negatif yönlü ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır.²³⁸

Güven, 2019 yılında gerçekleştirdiği çalışmada narsisizm, alçakgönüllülük ve dindarlık ilişkisini incelemektedir. Araştırmaya 80 ilden 18- 65 yaş aralığında farklı meslek gruplarından 2557 kişi basit tesadüfi yöntem ile katılmıştır. Araştırma neticesinde yaş, cinsiyet, medeni durum, sosyo-ekonomik düzey, meslek grubu ve anne baba tutumu değişkenleri ile narsisizm düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Diğer taraftan yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, meslek grubu, coğrafi bölge ve anne baba tutumu değişkenleri ile dindarlık düzeyi arasında da anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca araştırma sonuçlarına

²³⁷ Merve Feryal Atef Ahmed Abdou Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.

²³⁸ Orhan Gürsu, Fatmana Semiha Önce Özokudan, “Ergenlerde Dindarlık, Narsizm ve Özgüven”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 4, (2019), ss. 439-54, doi:10.30622/tarr.648729.

göre dindarlık ile narsisizm düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.²³⁹

Kocagöz Uzun, 2019 yılında yaptığı çalışmada narsisizm ve dindarlık ilişkisini araştırmaktadır. Araştırmaya İstanbul Üniversitesi'nde 2018-2019 akademik yılında eğitim gören farklı fakültelerden 827 öğrenci katılmıştır. Bu araştırma sonucunda dindarlık ile narsisizm arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer taraftan erkeklerin kadınlardan daha narsist oldukları bulgulanmıştır. Cinsiyete göre anlamlı farklılaşma narsisizmin teşhircilik ve hak iddia etme boyutlarında görülmemiştir. Yaş değişkeninin narsisizm üzerinde anlamlı bir ilişkisi yokken öğrenim görülen fakülte ve mezun olunan lise ile narsisizm düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Yaşanılan yerleşim yeri ve ailenin sosyo-ekonomik düzeyi ile narsisizm düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken anne ve/ veya babanın hayatta olup olmaması ve ebeveynlerin eğitim düzeyleri ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ebeveynlerin namazlarını eda etmesi çocuklarının narsisizm düzeyinde anlamlı bir fark oluşturmamakla beraber kişinin namazlarını eda etmesi anlamlı bir farkın meydana gelmesini sağlamaktadır. Bu verilere rağmen şaşırtıcı bir şekilde anne dindarlık düzeyi narsisizm üzerinde anlamlı bir etkiye sahipken baba dindarlık düzeyinde ise bu anlamlılık gözlemlenememektedir. Araştırmada sadece narsisizmin boyutlarından olan kendine yeterlilik boyutu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır.²⁴⁰

Gürman, 2019 yılında telif ettiği çalışmasında narsisizm düzeyi ile tanrıya bağlanma ve gelecek beklentisi arasındaki ilişkiyi araştırmasına katılan psikologlar bağlamında incelemiştir. Söz konusu çalışmaya İstanbul'da yaşayan 200 psikolog katılmıştır. Araştırma sonucunda görülmüştür ki narsisizm düzeyi arttıkça tanrıya korkulu bağlanma düzeyi de artmaktadır. Öte yandan gelecek beklentisi ve tanrıya güvenli bağlanma arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Gelecek beklentisi ile narsisizm ve tanrıya korkulu bağlanma arasında negatif yönlü anlamlı bir korelasyonun olduğu görülmüştür. Ayrıca bu araştırmaya göre erkekler teşhircilik ve sömürücülük boyutlarında daha yüksek skorlar elde etmektedir.²⁴¹

²³⁹ Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*.

²⁴⁰ Sadet Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.

²⁴¹ Gürman, *Psikologlarda Narsisizm, Tanrıya Bağlanma ve Gelecek Beklentisi*.

Ulusal, 2019 yılında yaptığı çalışmada narsisizm, dindarlık ve sosyal medya tutumları arasındaki ilişkiyi ergenler üzerinden irdelemektedir. Araştırmaya 2018-2019 eğitim- öğretim döneminde Ankara ili merkez ilçelerinde öğrenim gören 505 lise öğrencisi katılmıştır. Araştırma sonucunda dindarlık ve narsisizm arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken dindarlık ve sosyal medya tutumları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer taraftan katılımcıların narsisizm düzeyleri ile sosyal medya tutumları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre dindarlık ve narsisizm düzeylerinde ve sosyal medya tutumlarında cinsiyet değişkeninin anlamlı bir etkisi yoktur.²⁴²

Çınar, 2020 yılında yayınladığı araştırmasında Atatürk Üniversitesi'nde öğrenim gören farklı fakültelerden 470 öğrenci ile narsisizm ve içsel dini motivasyon arasındaki bağıntıyı araştırmaktadır. Araştırma neticesinde erkeklerin kadınlardan daha fazla hak iddia etme girişiminde buldukları görülmüştür. Ancak narsisizmin diğer boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Yaşamın kahir ekseriyetinin geçirildiği çevre ile narsisizmin sadece sömürücülük boyutu arasında anlamlı bir korelasyon tespit edilebilmiştir. Sosyo-ekonomik statü ile teşhircilik, üstünlük ve kendine yeterlilik boyutları arasında bir bağıntı varken sosyo-ekonomik statü ile otorite, hak iddia etme ve sömürücülük boyutları arasında bu duruma rastlanılmamıştır. Öğrenim görülen fakülte ile yalnızca otorite boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulgulanamamıştır. Son olarak sadece hak iddia etme boyutu ve içsel dini motivasyon arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Diğer boyutlar ve içsel dini motivasyon arasında ise negatif yönlü bir korelasyon mevcuttur.²⁴³

2019 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 200 katılımcı üzerinde gerçekleştirilen çalışmada Korkmaz, selfitis ve narsisizm olgularını dini davranış ve dini ibadet üzerinden ele almaktadır. Yapılan araştırmada dindarlık ile narsisizm arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dini davranış ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki bulgulanamazken dini ibadet ve narsisizm arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir.

²⁴² Rümeyza Ulusal, *Ergenlik Döneminde Narsisizm, Dindarlık ve Sosyal Medya Tutumları İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019.

²⁴³ Mehmet Çınar, "Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki", *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, Sayı 2, (2020), ss. 135-60, <https://dergipark.org.tr/en/pub/tdpd/778199>.

Dindarlık ve dini ibadetin narsisizmi açıklama etki yüzdeleri sırasıyla %17 ve %20'dir. Bu oranlar ise bilimsel olarak ciddi öneme sahiptir.²⁴⁴

Okumuş, 2020 yılında kaleme aldığı çalışmada narsisizm ve din ilişkisini Kayseri ilinin Kocasinan ilçesinde ikamet eden 21-30 yaş aralığındaki 238 kişi üzerinden incelemektedir. Çalışma sonucunda katılımcıların kendine yeterlilik ve sömürücülük boyutlarında yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Cinsiyet değişkeni ile narsisizm ve dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememişken yaş değişkeni ile narsisizm ve dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre ileri yaş grubunda olan kimselerin daha dindar olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber yaş ile içsel dini yönelim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki varken bu durum dışsal dini yönelim düzeyleri için söz konusu değildir. Öte yandan yaş ile otorite, teşhircilik ve hak iddia etme boyutları arasında anlamlı bir korelasyon mevcuttur. Eğitim düzeyi ile narsisizm ve dindarlık arasında herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilemezken medeni durum ile narsisizm ve dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Buna göre evliler bekârlardan içsel dini yönelim bakımından daha dindar iken bekârlar otorite, üstünlük, teşhircilik, hak iddia etme açısından evlilerden daha narsisttir. Sosyo-ekonomik düzey ile dini yönelim arasında herhangi bir anlamlı ilişki görülmemiştir. Ancak sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanlar üstünlük ve teşhircilik boyutlarında daha yüksek puanlar almıştır.²⁴⁵

Türkiye'de narsisizm ve din ilişkisine dair yapılan çalışmalar her geçen yıl gözle görülür bir gelişme kaydetmektedir. Türkiye'nin demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı dikkate alınarak yapılan çalışmalarda pek çok toplumsal grup incelenmektedir. Öte yandan farklı toplumsal kodlara sahip olan şehirlerin hesaba katılması konunun ülkemiz özelindeki durumunun anlaşılması adına önem arz etmektedir. Bununla beraber narsisizm ve din başlığı altında kabul edilebilecek kavramların çalışmalarda yer alması literatüre yeni kazanımların eklenmesi anlamına gelmektedir. Son kertede genel bir değerlendirme yapmak gerekirse halen narsisizm

²⁴⁴ Sezai Korkmaz, "Üniversite Öğrencilerinde Selfitis, Narsisizm, Dini Davranış Ve Dini İbadet İlişkisi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, (2020), s. 1089-1119.

²⁴⁵ Esra Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2020.

ve din bağlamında açıklanabilecek pek çok konu ve kat edilecek uzun bir yol bulunmaktadır.

11.2. Yurt Dışındaki Çalışmalar

Dünya çapında dindarlık ve narsisizm arasındaki ilişkiye dair yapılan çalışmalar tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye’de olduğu gibi 2010’lu yıllarda başlayıp yaygınlık kazanmıştır. Her ne kadar narsisizm düzeyinin tespit edilmesi için geliştirilen ölçeklerin ilki 1979 yılında akademi dünyasına sunulsa da narsisizm ve din arasındaki ilişkinin irdelenmesi 2010’lu yıllarda gündeme gelebilmiştir. Yapılan çalışmaların çoğu nicel yöntemin tatbik edildiği saha uygulamalarına dayanmaktadır. Çalışmalarda bir yandan dindarlığın genel bir ölçümü yapılırken bir yandan da dindarlık yönelimlerinin tespitine yönelik araştırmalarda bulunmaktadır. Narsisizm düzeyinin belirlenmesi için ise çalışmanın yapıldığı ülke ve kültüre uygun olan narsistik kişilik envanterlerinden biri seçilmektedir.

Dindarlık ve narsisizm arasındaki ilişki hakkındaki ilk çalışmayı 2010 yılında Zondag ve Uden yapmışlardır. Bu çalışmada narsisizm ve dini başa çıkma arasındaki ilişki irdelenmektedir. Araştırmaya Nijmegen’s Radboud University’den 18-41 yaş aralığında olan 116 psikoloji öğrencisi katılmıştır. Araştırma neticesinde ise ortaya çıkan en önemli bulgu, örtülü narsisizm ile dini başa çıkma arasındaki ilişkinin açık narsisizm ile dini başa çıkma arasındaki ilişkiden daha güçlü olduğudur. Ayrıca araştırma sonuçları din ve narsisizmin birbirini dışlamadığını göstermektedir.²⁴⁶

Judd, 2012 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında spesifik bir grup olan ve Brigham Youth University’de öğrenim gören İsa Mesih’in Ahir Zaman Azizleri ya da diğer adıyla Mormonlar’dan 174 katılımcı ile narsisizm ve dindarlık ilişkisini araştırmıştır. Katılımcılar içsel dini yönelim ölçeğinde yüksek puan alırken narsisizm ölçeğinden ise düşük puan almışlardır. Araştırmacı katılımcıların içsel dini yönelimin yüksek olmalarını Mormonlar’ın inançlarını tam anlamı ile benimsemek için muazzam

²⁴⁶ Hessel J. Zondag, Marinus H. F. Van Uden, “I Just Believe in Me: Narcissism and Religious Coping”, *Archive for the Psychology of Religion*, Cilt 32, Sayı 1, (2010), ss. 69-85, doi:10.1163/008467210X12626615185702.

bir gayret göstermelerine ve bundan dolayı da pek çok Hristiyan'dan farklı bir tarzda bir yaşam biçimine sahip olmalarına bağlamaktadır.²⁴⁷

Łowicki ve Zajenkowski, 2016'da yaptıkları çalışmada narsisizm ve din ilişkisine daha farklı bir pencereden bakmayı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda literatürde “the dark triad” olarak bilinen “karanlık üçlü”yü –narsisizm, makyavelizm ve psikopati kişilik özellikleri- araştırma kapsamında incelemişlerdir. Bununla beraber konuya hem din hem de empati yönünden bakmışlardır. Çalışmaya 661 Polonyalı katılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre dindarlık ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Yüksek düzeydeki empati yüksek düzeydeki dindarlıkla ilişkili iken empati ile kırılğan narsisizm arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Ancak bu durum büyüklenmeci narsisizmde bulgulanamamıştır. Ayrıca araştırma ile tespit edilen bir diğer önemli bulgu da büyüklenmeci ve kırılğan narsisizmin pozitif yönlü bir ilişki içinde olduğudur.²⁴⁸

Bröhmer, 2016 yılında yaptığı teorik çalışmada psikiyatrinin din ve maneviyata ihtiyaç duyup duymadığını narsisizm örneği üzerinden tartışmaktadır. Araştırmada Tillich ve Symington'un psikolojik hastalıklara yönelik yaklaşımları karşılaştırılmıştır. Bröhmer'e göre filozof Tillich ve psikanalist Symington insanların psikolojik problemleri aşması ve onlara tam anlamı ile yardımcı olunabilmesi adına mevcut durumda olduğundan daha kapsamlı kabullere ve inceliklere –insanın varoluşunun, maneviyat ihtiyacının ve psikiyatrinin göz ardı ettiği diğer yanlarının dikkate alındığı yeni bir paradigmaya - ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir.²⁴⁹

Hermann ve Fuller, 2017 yılında yaptıkları çalışmada narsisizmi ve çağdaş dini eğilimleri ele almaktadır. Araştırmaya farklı dinlerden ve etnik kökenlerden 634 kişi katılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre dindar olmayan katılımcıların narsisizm düzeyleri dindar olanlardan ve maneviyatlı olup dindar olmayanlardan daha düşüktür.

²⁴⁷ Jacob Daniel Judd, *Latter-day Saint Young Adults, Narcissism, and Religiosity*, (Yüksek Lisans Tezi), Provo: Brigham Young University, 2012.

²⁴⁸ Paweł Łowicki, Marcin Zajenkowski, “No Empathy for People nor for God: The Relationship Between The Dark Triad, Religiosity and Empathy”, *Personality and Individual Differences*, 2016, ss. 1-5, doi:10.1016/j.paid.2016.02.012.

²⁴⁹ Manfred Bröhmer, “Does Psychiatry Need Religion and Spirituality in its Treatment Approach? Narcissism as an Example”, *The South African Journal of Psychiatry : SAJP : the Journal of the Society of Psychiatrists of South Africa*, Cilt 22, Sayı 1, (2016), ss. 1-6, doi:10.4102/sajpspsychiatry.v22i1.563.

Kendilerini dindar olarak tanımlayanların ve maneviyatlı olup dindar olmayanların narsisizm düzeyleri ise birbirlerine benzerdir.²⁵⁰

Buzdar ve arkadaşları 2019 yılında yaptıkları çalışmada dindarlığın NKB üzerindeki etkisini Pakistan’da eğitim gören ve tesadüfi yöntem ile seçilmiş 618 Müslüman üniversite öğrencisinden oluşan bir katılımcı grubu ile test etmektedirler. Araştırmaya katılan öğrencilerin hem dindarlık düzeyleri hem de NKB düzeyleri yüksektir. Ancak araştırmacılar farklı muhafazakâr toplumlarda da bu durumun dindarlığın farklı ve yeni boyutlarının göz önünde bulundurulduğu araştırmalarla teyit edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁵¹

Daghigh ve arkadaşlarının 2019 yılında gerçekleştirdikleri çalışmaya İran’da üniversite öğrenimi gören 18-36 yaş aralığındaki rastgele seçilmiş 338 kişi katılmıştır. Söz konusu çalışmada İran bağlamında narsisizm ve din ilişkisi araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre toplam narsisizm ve toplam dindarlık puanları arasında pozitif bir korelasyon olduğu görülmüştür. Öte yandan büyüklenmeci narsisizm ile dindarlığın tüm boyutları arasında pozitif yönlü ilişki olduğu bulgulanırken kırılğan narsisizm ile dindarlığın uygulama boyutu hariç diğer boyutlar arasında bir bağlantı olduğu tespit edilmiştir.²⁵²

Görüldüğü üzere yurt dışında konu ile ilgili yapılan çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Söz konusu çalışmalar toplumsal ve dini çeşitliliği dikkate almaktadır. Bu sayede konuya farklı açılardan bakma imkânı yakalanmaktadır. Nitekim bu durum narsisizm ve din ilişkisinin detaylıca incelenmesine de yardımcı olmaktadır. Çalışmalar yakın bir dönem içerisinde başlamış olsa da bu çalışmaların hem nitelik hem de nicelik bakımından ilerleme kaydetmesi umut vericidir. Ayrıca narsisizm ve din konusunun muhtemel varyasyonlarının göz önünde bulundurularak incelenmesi literatüre büyük bir katkı sağlamaktadır. Bütün bunlarla beraber halen kat edilmesi gereken uzun bir yol vardır.

²⁵⁰ Anthony Hermann, Robert C. Fuller, “Trait Narcissism and Contemporary Religious Trends”, *Archive for the Psychology of Religion / Archiv für Religionspsychologie*, Cilt 39, Sayı 2, (2017), ss. 99-117.

²⁵¹ Muhammad Ayub Buzdar v.dğr., “Does Religiosity Reduce Narcissistic Personality Disorder? Examining the Case of Muslim University Students”, *Journal of Religion and Health*, Cilt 58, (2019), ss. 1463-70.

²⁵² Ahmad Daghigh v.dğr., “Exploring the Relation Between Religiosity and Narcissism in an Iranian Sample”, *Personality and Individual Differences*, Cilt 139, (2019), ss. 96-101.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın deseni, evreni, örnekleme ve veri toplama araçları hakkında bilgiler verilmektedir. Daha sonra verilerin hangi şekilde toplandığı ve bu verilerin hangi yöntemlerle analize tabi tutulduğu açıklanıp araştırma hipotezleri sıralanmıştır.

1. ARAŞTIRMA MODELİ

Nicel araştırma deseni kullanılan bu çalışmada bilimsel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama tercih edilmiştir. İlişkisel tarama ile iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişki ve bu ilişkinin ne boyutta olduğu araştırılır. Bununla beraber ilişkisel tarama yöntemi iki farklı şekilde uygulanabilmektedir: Korelasyon ve karşılaştırma.²⁵³ Çalışmamızda ise başta narsisizm ve dindarlık arasındaki olmak üzere diğer değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için ilişkisel tarama yönteminin korelasyon modeli uygulanmaktadır.

2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Evren, araştırma sonuçlarının genellenmesinin istendiği birimler bütünüdür.²⁵⁴ Bu çalışmanın evreni üniversite öğrencileridir. Ancak bütün üniversite öğrencilerinin çalışmaya dâhil edilebilmesi, kendilerinden talep edilecek olan verilerin elde edilebilmesi ve bu verilerin analiz edilebilmesi mümkün olmadığı için söz konusu evrenden bir örneklem grubuna ulaşılmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda örneklem, belli bir evrenden o evreni temsil ettiği kabul edilen ve belli kurallar çerçevesinde seçilen küçük bir gruptur.²⁵⁵ Homojen bir örneklem grubuna ulaşılması için basit

²⁵³ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 23. bs., Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012, s. 81.

²⁵⁴ Yahşi Yazıcıoğlu, Samiye Erdoğan, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 4. bs., Ankara: Detay Yayıncılık, 2014, s. 69.

²⁵⁵ Yazıcıoğlu, Erdoğan, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, s. 70.

tesadüfi örneklemin kullanıldığı bu çalışmanın örnekleme grubunu İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde 2020-2021 Akademik Yılı Bahar Dönemi'nde lisans düzeyinde eğitim görmekte olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İslami İlimler Fakültesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tıp Fakültesi ve Turizm Fakültesi'nden toplam 346 öğrenci oluşturmaktadır.

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu bölümde araştırmada kullanılan Demografik Bilgi Formu, Ok- Dini Tutum Ölçeği, İçsel Dini Motivasyon Ölçeği ve Narsisistik Kişilik Envanteri hakkındaki bilgilere yer verilmektedir.

3.1. Demografik Bilgi Formu

Bu formda katılımcıların dindarlık ve narsisizme yönelik tutumlarını etkilediği düşünülen çeşitli sorulara yer verilmiştir. Bunlar; cinsiyet, yaş, öğrenim görülen fakülte, mezun olunan lise, yaşamın büyük bir kısmının geçirildiği sosyal çevre, ekonomik durum, bir işte çalışıp çalışmama, sigara ve alkol kullanım alışkanlıkları, kendilerinin ve anne babalarının dine ve maneviyata yönelik tutumları, anne ve babanın hayatta olma ve beraber yaşama durumları, anne ve babanın eğitim düzeyleri, anne ve babanın çocuklarına karşı tutumları ve katılımcıların kendilerine seçtikleri idollerdir. Anne ve babanın dine karşı tutumları tespit edilmeye çalışılırken katılımcılara belli bir din ve maneviyat tanımı verilmemiş olup kendi algılarından yola çıkarak anne ve babalarının din ve maneviyata yönelik tutumlarını ifade etmeleri beklenmiştir. Form, araştırmacı tarafından tasarlanmıştır.

3.2. Ok-Dini Tutum Ölçeği

Ölçek, Üzeyir Ok tarafından dindarlık düzeylerinin tespiti amacıyla bilgi, duygu ve davranış öğeleri dikkate alınarak geliştirilmiştir. Ölçek geliştirme girişimleri esnasında 930 ve 388 üniversite öğrencisinden oluşan iki farklı örnekleme grubu üzerinde çalışılmış ve ölçek, bu veriler ışığında mevcut haline kavuşturulmuştur. Yapılan analizler neticesinde bilişsel, duygusal, davranışsal ve ilişkiyel olmak üzere dört alt boyuta sahip olduğu tespit edilen ölçek, her boyut için ikişer maddenin yer

aldığı toplamda 8 maddenin bulunduğu beşli likert bir yapıya sahiptir. Ölçek tasarlanırken Francis ve arkadaşlarının geliştirdiği *Francis Scale of Attitude Towards Christianity (Francis Hıristiyanlığa Yönelik Dini Tutum Ölçeği)* ve Allport ve Ross tarafından geliştirilen *Intrinsic Religiosity Scale (İçgüdümlü Dindarlık Ölçeği)* dikkate alınmıştır. İstatistikî analizler sonucu ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik değerleri; duygusal boyut için 0.87, ilişkisel boyut için 0.85, davranışsal boyut için 0.86, bilişsel boyut için 0.75 ve genel olarak 0.90 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin ilk iki maddesi bilişsel boyut ile ilgilidir. 3 ve 4. maddeler duygusal boyutu kapsarken 5 ve 6. maddeler davranışsal boyutu ele almaktadır. Son iki madde ise kişinin Allah ile olan ilişkisini irdelemektedir. Bilişsel boyut ile ilgili maddeler negatif yönlü iken diğer sorular pozitif yönlüdür.²⁵⁶

3.3. İçsel Dini Yönelim Ölçeği

Allport ve Ross'tan esinlenerek Hoge'un geliştirdiği *Intrinsic Religious Orientation Scale (İçgüdümlü Dini Yönelim Ölçeği)* Faruk Karaca tarafından dilimize ve kültürümüze uyarlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda söz konusu uyarlamanın içsel tutarlılığının 0.84 ve güvenilirlik katsayısının ise 0.76 olduğu görülmüştür. 7 maddesi anlamca olumlu ve 3 maddesi -"Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar da önemli değil.", "Dini inançlarımın günlük işlerimi etkilemesine izin vermem.", "Hayatta dinden çok daha önemli şeyler olduğunu düşünüyorum."- anlamca olumsuz olmak üzere 10 maddeden meydana gelen ölçek, beşli likert yapıya sahiptir. Ölçeğe göre olumsuz yapıda olan maddelerde katılımcının aldığı puanlar ters çevrilir ve bu şekilde katılımcının içsel dini yönelimi tespit edilmeye çalışılır. Yani katılımcı olumsuz anlamda olan bir maddenin en yüksek puanlı seçeneğini işaretlediyse ölçeğe göre katılımcının bu maddeden en düşük puanı alması gerekmektedir. Ölçek katılımcıların dine yönelik tutumlarını tespit etmeye yöneliktir.²⁵⁷

²⁵⁶ Üzeyir Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, (2011), ss. 528-49.

²⁵⁷ Faruk Karaca, "Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu", *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, (2001), ss. 187-201.

Dindarlık ölçekleri ile ilgili verilen bilgiler sona ererken birkaç önemli noktanın vurgulanması gerekmektedir. Araştırmanın ilk bölümü olan kavramsal çerçevenin dindarlık ile ilgili olan kısmında bahsedilen hususlardan sadece bir kısmına saha araştırması sürecinde değinilmiştir. Elbette ki dindarlık ile ilgili olan bütün kavramsallaştırmaların saha araştırmasına eklenmesi mümkün değildir. Öte yandan dindarlığın içerisindeki tüm farklılıkların tespit edilmesi çalışmamızın sınırlarını genişletebilecek ve konunun düzen içerisinde aktarılmasını güçleştirebilecek bir durumdur. Bu noktada mümkün merteye dindarlık içerisindeki ortak noktalara işaret edebilecek ve bu hususlara yoğunlaşılmasını sağlayabilecek ölçeklerin tercih edilmesi için gayret gösterilmiştir. Bu sayede dindarlığın temel özellikleri dikkate alınarak çağımız insanının dindarlık ve narsisizm eğilimleri arasındaki ilişkiye daha gerçekçi bir noktadan bakma imkânı elde edilebilir.

3.4. Narsisistik Kişilik Envanteri

1979 yılında Raskin ve Hall tarafından geliştirilen ve 1988 yılında Raskin ve Terry tarafından günümüzdeki haline ulaşan *Narcistic Personality Inventory* (*Narsistik Kişilik Envanteri*) ölçeği 2000 yılında Hakan Kızıltan'ın çalışmaları ile Türk kültürüne ve diline uyarlanmıştır. Orijinal ölçekte 40 madde çifti yer alırken Kızıltan'ın yaptığı uyarlama ile 34 madde çiftine sahip 7 faktörlü bir ölçek geliştirilmiştir. Kızıltan yaptığı uyarlamanın sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için orijinal ölçeği İngilizceden Türkçeye çevirdikten sonra geri-çeviri işlemine tabi tutmuştur. Her iki çeviri işleminde kaynak ve hedef dilleri iyi bilen uzmanlardan yardım alınmıştır. Ölçek bu şekilde Türkçedeki nihai formuna kavuştuktan sonra Boğaziçi Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü 3 ve 4. sınıf öğrencilerinden araştırmaya katılmak için gönüllü olan 34 katılımcı ile orijinal ve uyarlama ölçekler arasındaki dil eşdeğerliliği test edilmiştir. Buna göre orijinal ölçekle Kızıltan'ın geliştirdiği ölçek arasındaki dil eşdeğerliliği 0.90 puanına sahiptir. Dil eşdeğerliliğinin sağlandığına kanaat getirildikten sonra ölçek, Boğaziçi Üniversitesi'nden farklı bölümlerde öğrenim gören 339 öğrenciye uygulanarak içsel tutarlılığı analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının 0.84 olduğu görülmüştür. Öte yandan Boğaziçi Üniversitesi'nden 104 öğrencinin katıldığı test-tekrar test çalışmasına göre ilk ve ikinci uygulama arasındaki korelasyon 0.89'dur.

Yapılan bu çalışma sonrasında narsisizmin yedi farklı boyutunu temsil eden yedi faktör ortaya çıkmıştır. Buna göre 1, 10, 11, 19, 27, 28 ve 30. maddeler hak iddia etme boyutunu; 2, 3 ve 26. maddeler üstünlük boyutunu; 4, 9, 29, 31, 33 ve 34. maddeler teşhircilik boyutunu; 5, 8, 14, 21 ve 23. maddeler sömürücülük boyutunu; 6, 13 ve 20. maddeler otorite boyutunu; 7, 16, 22, 25 ve 32. maddeler kendine yeterlilik boyutunu ve 12, 15, 17,18 ve 24. maddeler ise kendini beğenme boyutunu ölçmektedir.²⁵⁸

Narsistik Kişilik Envanteri hem orijinal ölçeğe hem de Türk toplumu için uyarlanan ölçeğe sadık kalınması maksadı ile araştırmada madde çiftleri halinde katılımcıya sunulmuştur. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar katılımcıların iki seçenektan birini seçme zorunluluğu izlenimi uyansa da aynı konuyu irdeleyen birden fazla maddenin ölçekte yer alıyor olması bu tür bir izlenimin oluşmasına bir nebze engel olabilir.

4. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Saha araştırmasına başlanmadan önce Ok-Dini Tutum Ölçeği, İçsel Dini Yönelim Ölçeği ve Narsistik Kişilik Envanteri ölçeklerini geliştiren uzmanlardan e-posta yolu ile izin istenmiştir. Alınan izinlerin ardından İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nden etik kurul izni alınmıştır. Bu aşamadan sonra ise anketler ilgili fakültelerdeki öğrencilere eğitimin Covid-19 pandemisine binaen uzaktan verilmesi sebebiyle sadece internet yoluyla ulaştırılmıştır. Ulaşılan veriler bilhassa nicel yöntemin tercih edildiği araştırmalarda sıkça kullanılan Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) isimli analiz programının 23. versiyonu ile incelenmiş ve analiz edilmiştir.

²⁵⁸ Kızıltan, *NPI Ölçeği*.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırmada yer alan hipotezlerin doğruluğunun sınanması adına uygulanan istatistiki analizlere ve söz konusu analizlerden ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Bu bağlamda demografik özellikler çerçevesinde narsisizm ve dindarlık olgusu incelendikten sonra dindarlık ve narsisizm arasındaki ilişkiye yönelik bulgulara yer verilmiştir.

1. ÖRNEKLEM GRUBUNUN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE DAĞILIMI

Tablo 1: Örneklem Grubunun Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	270	78,0
	Erkek	76	22,0
	Toplam	346	100,0
Yaş	17-18	14	4,1
	19	32	9,2
	20	64	18,5
	21	76	22,0
	22	70	20,2
	23	51	14,7
	24	18	5,2
	25	11	3,2
	26-40	10	3,0
	Toplam	346	100,0
Eğitim Görülen Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	66	19,1
	İslami İlimler Fakültesi	81	23,4
	Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi	29	8,4
	Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi	121	35,0
	Tıp Fakültesi	18	5,2
	Turizm Fakültesi	31	9,0
	Toplam	346	100,0
Eğitim Görülen Sınıf	Hazırlık	22	6,4
	1	84	24,3
	2	64	18,5
	3	80	23,1
	4	80	23,1
	5	14	4,0
	6	2	0,6

	Toplam	346	100,0
Mezun Olunan Lise	İmam-Hatip Lisesi	68	19,7
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	20	5,8
	Anadolu Lisesi	230	66,5
	Fen Lisesi	16	4,6
	Sosyal Bilimler Lisesi	3	0,9
	Açık Öğretim Lisesi	9	2,6
	Toplam	346	100,0
Hayatın Büyük Bir Kısmının Geçirildiği Çevre	Köy	32	9,2
	Kasaba	4	1,2
	İlçe	84	24,3
	İl	59	17,1
	Büyükşehir	167	48,3
	Toplam	346	100,0
Ekonomik Durum	Giderim Gelirimden Çok	137	39,6
	Giderimle Gelirim Birbirine Denk	180	52,0
	Gelirim Giderimden Çok	29	8,4
	Toplam	346	100,0
Okul Dışında Bir İşte Çalışma	Evet	32	9,2
	Bazen	81	23,4
	Hayır	233	67,3
	Toplam	346	100,0
Sigara Kullanma Durumu	Hiçbir Zaman	196	56,6
	Nadiren	48	13,9
	Bazen	34	9,8
	Sıklıkla	21	6,1
	Her Zaman	47	13,6
	Toplam	346	100,0
Alkol Kullanma Durumu	Hiçbir Zaman	185	53,5
	Nadiren	58	16,8
	Bazen	82	23,7
	Sıklıkla	19	5,5
	Her Zaman	2	0,6
	Toplam	346	100,0
Dine Karşı Tutum	İnançsız	49	14,2
	Az Dindar	59	17,1
	Biraz Dindar	96	27,7
	Dindar	134	38,7
	Çok Dindar	8	2,3
	Toplam	346	100,0
Maneviyata Karşı Tutum	Maneviyatlı Değil	10	2,9
	Az Maneviyatlı	28	8,1
	Biraz Maneviyatlı	58	16,8
	Maneviyatlı	209	60,4
	Çok Maneviyatlı	41	11,8
	Toplam	346	100,0
Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu	İkisi de Hayatta	327	94,5
	Babam Hayatta, Annem Vefat Etti	9	2,6
	Annem Hayatta, Babam Vefat Etti	10	2,9
	Toplam	346	100,0
Anne-Babanın Beraber Yaşama Durumu	Beraber Yaşıyor	304	87,9
	Boşandı	33	9,5
	Ayrı Yaşıyor	9	2,6
	Toplam	346	100,0
	Okur-yazar Değil	25	7,2

Anne Durumu	Eğitim	Okur-yazar	11	3,2
		İlkokul	134	38,7
		Ortaokul	45	13,0
		Lise	81	23,4
		Lisans	45	13,0
		Lisansüstü	5	1,4
		Toplam	346	100,0
Baba Eğitim Durumu		Okur-yazar Değil	7	2,0
		Okur-yazar	6	1,7
		İlkokul	89	25,7
		Ortaokul	56	16,2
		Lise	95	27,5
		Lisans	80	23,1
		Lisansüstü	13	3,8
		Toplam	346	100,0
Annenin Karşı Tutumu	Çocuğa	Demokratik	45	13,0
		Aşırı Hoşgörülü	71	20,5
		Koruyucu	30	37,6
		Otoriter	63	18,2
		Tutarsız	27	7,8
		İlgisiz	10	2,9
		Toplam	346	100,0
Babannın Karşı Tutumu	Çocuğa	Demokratik	39	11,3
		Aşırı Hoşgörülü	65	18,8
		Koruyucu	88	25,4
		Otoriter	80	23,1
		Tutarsız	27	7,8
		İlgisiz	47	13,6
		Toplam	346	100,0
Annenin Dine Karşı Tutumu		İnançsız	3	0,9
		Az Dindar	21	6,1
		Biraz Dindar	73	21,1
		Dindar	183	52,9
		Çok Dindar	66	19,1
		Toplam	346	100,0
Babannın Dine Karşı Tutumu		İnançsız	17	4,9
		Az Dindar	60	17,3
		Biraz Dindar	86	24,9
		Dindar	135	39,0
		Çok Dindar	48	13,9
		Toplam	346	100,0
Annenin Maneviyata Karşı Tutumu		Maneviyatlı Değil	1	0,3
		Az Maneviyatlı	6	1,7
		Biraz Maneviyatlı	27	7,8
		Maneviyatlı	196	56,6
		Çok Maneviyatlı	116	33,5
		Toplam	346	100,0
Babannın Maneviyata Karşı Tutumu		Maneviyatlı Değil	12	3,5
		Az Maneviyatlı	39	11,3
		Biraz Maneviyatlı	76	22,0
		Maneviyatlı	148	42,8
		Çok Maneviyatlı	71	20,5
		Toplam	346	100,0

Elde edilen verilere göre araştırmaya 346 kişi katılmış olup katılımcıların %78'i kadın (n=270) ve %22'si erkektir (n=76). Katılımcıların yaşları 17 ile 40 arasında değişmekte olup ortalama yaş 21,62'dir. Katılımcıların %23,4'ü İslami İlimler Fakültesi (n=81), %19,1'i İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (n=66), %8,4'ü Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi (n=29), %35'i Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi (n=121), %5,2'si Tıp Fakültesi (n=18) ve %9'u Turizm Fakültesi (n=31) öğrencisidir. Katılımcıların %19,7'si İmam-Hatip Lisesi (n=68), %5,8'i Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (n=20), %66,5'i Anadolu Lisesi (n=230), %4,6'sı Fen Lisesi (n=16), %0,9'u Sosyal Bilimler Lisesi (n=3) ve %2,6'sı Açık Öğretim Lisesi'nden (n=9) mezun olmuştur. Katılımcıların %9,2'si köyde (n=32), %1,2'si kasabada (n=4), %24,3'ü ilçede (n=84), %17,1'i ilde (n=59) ve %48,3'ü büyükşehirde (n=167) hayatlarının büyük bir kısmını geçirmişlerdir. Katılımcıların %39,6'sı giderinin gelirinden çok (n=137), %52'si gideri ile gelirinin birbirine denk (n=180) ve %8,4'ü gelirinin giderinden çok (n=29) olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların %14,2'si inançsız (n=49), %17,1'i az dindar (n=59), %27,7'si biraz dindar (n=96), %38,7'si dindar (n=134) ve %2,3'ü çok dindar (n=8) olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %2,9'u maneviyatlı değil (n=10), %8,1'i az maneviyatlı (n=28), %16,8'i biraz maneviyatlı (n=58), %60,4'ü maneviyatlı (n=209) ve %11,8'i çok maneviyatlı (n=41) olduğunu söylemişlerdir.

2. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE NARSİSİZM DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

2.1. Cinsiyet ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 2: Cinsiyet ve Narsisizm İlişkisi

Cinsiyet Grupları	n	\bar{x}	s	t	s.d.	p
Kadın	270	11,65	5,894	0,182	344	0,856
Erkek	76	11,51	5,056			

Yapılan t-Testi analizi sonucunda cinsiyet değişkeni ile NKE toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür; $t(344)=0,182$; $p>0,05$. Elde edilen bu sonuçlar “Narsisizm düzeyi, cinsiyet kategorileri arasında farklılık göstermektedir.” hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Daha önce gerçekleştirilmiş araştırmalara bakıldığında ise Altun, Ashmawy, Orhan, Ulusal, Gürman ve Okumuş çalışmalarında cinsiyet değişkeni ve narsisizm arasında anlamlı bir farklılık bulguları bulunmamışlarken,²⁵⁹ Çınar cinsiyet değişkeni ile narsisizmin yalnızca hak iddia etme boyutu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.²⁶⁰ Güven ve Kocagöz Uzun, çalışmalarında cinsiyet değişkeni ve narsisizm arasında anlamlı bir farklılık tespit ederek erkeklerin kadınlardan daha narsist olduğunu ortaya çıkarmışlardır.²⁶¹ Öte yandan Özel, aksi yönde bir sonuca ulaşarak kadınların erkeklere nazaran daha narsist oldukları sonucuna varmıştır.²⁶² Görüldüğü üzere alanyazında söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik sonuçlar bir bütünlük arz etmemektedir ve yapılan çalışmalarda pek çok farklı sonuç ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında ise mevcut durumun, Adler’in öne sürdüğü “erkeksi protesto” kavramının bir nebze de olsun sorgulanmasına sebep olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Yaş ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 3: Yaş ve Narsisizm İlişkisi

(n=346)	Yaş
NKE Toplam Puanı	0,14

Yaş değişkeni ile narsisizm arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığının öğrenilebilmesi için korelasyon katsayıları incelenmiştir. Buna göre yaş değişkeni ile NKE toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur; $r= 0,14$; $p>0,05$. Ulaşılan analizler “Yaş değişkeni ve narsisizm düzeyi arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.” hipotezini doğrulamamaktadır.

Benzer bir sonuç Altun, Ashmawy, Orhan, Kocagöz Uzun ve Gürman’ın araştırmalarında ortaya çıkmıştır ve bulgular yaş değişkeni ile narsisizm arasında

²⁵⁹ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 68; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 52; Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, s. 133; Ulusal, *Ergenlik Döneminde Narsisizm, Dindarlık ve Sosyal Medya Tutumları İlişkisi*, s. 85; Gürman, *Psikologlarda Narsisizm, Tanrıya Bağlanma ve Gelecek Beklentisi*, s. 57; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 53.

²⁶⁰ Çınar, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, s. 147.

²⁶¹ Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 145; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 70.

²⁶² Özel, “Dindarlarda Narsisizm: Yüksek Din Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma”, s. 320.

anamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir.²⁶³ Özel, Güven ve Okumuş ise yaş değişkeni ile narsisizm arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptamıştır.²⁶⁴

Yapılan literatür taramasında görülmüştür ki birçok çalışmada yaş ve narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Ancak yapılan çalışmaların birçoğunda geniş bir yaş skalasının olmadığını söylemek gerekir. Bu nedenle yaş ve narsisizm arasındaki ilişkinin tespitinin güç bir hale geldiği düşünülmektedir.

2.3. Eğitim Görülen Fakülte ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 4: Eğitim Görülen Fakülte ve Narsisizm İlişkisi

Eğitim Görülen Fakülte	n	\bar{x}	s
İslami İlimler Fakültesi	81	9,51	5,020
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	66	13,00	5,580
Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi	29	13,38	5,010
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi	121	12,17	5,847
Tıp Fakültesi	18	9,33	6,136
Turizm Fakültesi	31	11,74	5,966
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	707,937	5	141,587	4,561	0,000
Gruplar İçi	10553,704	340	31,040		
Toplam	11261,642	345			

Eğitim görülen fakülte değişkeni ile NKE toplam puan ortalamaları üzerinde yapılan tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre söz konusu iki olgu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır; $F(5,340)= 4,561$; $p<0,001$. Elde edilen veriler “Narsisizm düzeyi, eğitim görülen fakülteye göre farklılık göstermektedir.” hipotezimizi desteklemektedir.

İslami İlimler Fakültesi’nde eğitim almakta olan öğrencilerin narsisizm puan ortalamaları İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi

²⁶³ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 72; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 54; Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, s. 134; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 75; Gürman, *Psikologlarda Narsisizm, Tanrıya Bağlanma ve Gelecek Beklentisi*, s. 54.

²⁶⁴ Özel, “Dindarlarda Narsizm: Yüksek Din Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma”, s. 319; Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 141; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 55.

ve Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde eğitim almakta olan öğrencilerin puan ortalamalarından daha düşüktür.

Altun ise, eğitim görülen fakülte değişkeni ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit edemezken²⁶⁵ Kocagöz Uzun eğitim görülen fakülte değişkeni ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki olduğunu bulgulamıştır.²⁶⁶ Çınar ise eğitim görülen fakülte değişkeni ile narsisizmin otorite boyutu hariç diğer tüm boyutlar arasında anlamlı bir farklılığın olduğunu belirtmiştir.²⁶⁷

Literatürde yer alan çalışmalarda söz konusu değişkenlere yönelik analizlerin farklılık arz ettiğini söylemek mümkündür. Araştırmamızda teorik olarak dile getirdiğimiz narsisizm ile din arasındaki ilişkinin söz konusu değişkenler bağlamında kısmen de olsa doğrulandığını düşünmekteyiz. Çünkü genelde teoloji özelde ise İslam üzerine eğitim veren bir kurum olan İslami İlimler Fakültesi'nde eğitim görmekte olan öğrenciler, diğer öğrencilerden daha düşük narsisizm puanına sahiptir. Bu durumun ortaya çıkmasında dinî bir arka planın olduğu iddia edilebilir. Bu bakımdan dinin narsisizme bir tür set olabileceği hususu önemini koruyan bir mesele olarak karşımızda durabilir.

2.4. Eğitim Görülen Sınıf ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 5: Eğitim Görülen Sınıf ve Narsisizm İlişkisi

Eğitim Görülen Sınıf	n	\bar{x}	s
1	84	11,92	5,632
2	64	12,83	6,331
3	80	10,80	5,380
4	80	11,10	5,793
5	14	11,86	6,395
6	2	7,00	4,243
Hazırlık	22	12,09	4,319
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	224,583	6	37,431	1,150	0,333
Gruplar İçi	11037,059	339	32,558		
Toplam	11261,642	345			

²⁶⁵ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 76.

²⁶⁶ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 77.

²⁶⁷ Çınar, "Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki", ss. 152-154.

Eğitim görülen sınıf değişkeni ile NKE toplam puan ortalamaları arasında bir ilişkinin olup olmadığının tespit edilebilmesi için ANOVA'ya başvurulmuştur. Söz konusu analiz neticesinde ise iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulgulanmamıştır; $F(6,339)= 1,150$; $p>0,05$. Elde edilen ANOVA sonuçları "Narsisizm düzeyi, sınıf düzeyine göre farklılık göstermektedir." hipotezimizi desteklememektedir.

Alanyazında sınıf değişkeni ile narsisizm arasındaki ilişkinin irdelendiği sadece birkaç çalışma vardır. Bu alışmalarda Kocagöz Uzun sınıf değişkeni ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit edemezken²⁶⁸ Koşan, 2015 yılındaki çalışmasında sınıf değişkeni ile narsisizmin yalnızca kendine yeterlilik ve hak iddia etme boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu bulgulanmıştır.²⁶⁹ Yabancı'nın lise öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında eğitim görülen sınıf değişkeni ve narsisizm düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.²⁷⁰

Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi irdeleyen araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bununla beraber Tablo 3 kapsamında yapılan değerlendirmeye benzer bir açıklamanın yapılması mümkündür. Daha açık bir ifade ile sınıfların dar skala üzerinde yer alması söz konusu değişkenler arasında nitelikli bir analizin yapılmasını zorlaştırabilir.

2.5. Mezun Olunan Lise ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 6: Mezun Olunan Lise ve Narsisizm İlişkisi

Mezun Olunan Lise	n	\bar{x}	s
İmam-Hatip Lisesi	68	10,03	5,240
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	20	11,10	4,656
Anadolu Lisesi	230	12,11	5,774
Fen Lisesi	16	11,88	6,956
Sosyal Bilimler Lisesi	3	11,67	4,509
Açık ğretim Lisesi	9	11,67	6,837
Toplam	346	11,62	5,713

²⁶⁸ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 82.

²⁶⁹ Yavuz Koşan, *niversite ğrencilerinin Facebook Kullanımının Narsisizm Ve Saldırđanlık Düzeyleri İle İlişkisinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl niversitesi, 2015, ss. 64-65.

²⁷⁰ Cemile Yabancı, *Lise ğrencilerinin Sosyal Medyaya İlişkin Tutumları İle Narsisizm Ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ niversitesi, 2019, ss. 43-44.

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	234,423	5	46,885	1,446	0,207
Gruplar İçi	11027,219	340	32,433		
Toplam	11261,642	345			

ANOVA sonuçlarına göre mezun olunan lise değişkeni ile NKE toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur; $F(5,340)= 1,446$; $p>0,05$. Ulaşılan sonuçlar “Narsisizm düzeyi, mezun olunan liseye göre farklılık göstermektedir.” hipotezini doğrulamamaktadır.

Özel ve Altun’un çalışmalarında mezun olunan lise değişkeni ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.²⁷¹ Ancak Kocagöz Uzun araştırmasında mezun olunan lise değişkeni ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Buna göre en yüksek narsisizm puanına sahip olanlar fen lisesi mezunları iken en düşük narsisizm puanına sahip grup ise imam-hatip lisesi mezunlarıdır.²⁷²

Analizde Tablo 4’teki sonuca benzer bir neticenin çıkması umulmuştur. Ancak beklendiği gibi bir sonuç elde edilememiştir. Söz konusu durumun muhtemel nedenlerinden biri şu olabilir: Lise çağına gelen öğrencilerin kahir ekseriyetinin henüz karakter ve kişilikleri tam bir olgunluğa ulaşmamıştır. Eğitim alınacak lise tercih edilirken her ne kadar öğrencinin kararı önemli olsa da bu süreç içerisinde farklı etmenlerin –ailenin onayını alma isteği, aile bakışı vb.- de rol oynadığı bilinmektedir. Ancak üniversite çağına gelmiş bir birey lise çağına olan bir öğrenciye göre daha rahat bir şekilde kararlarını alabilmektedir. Her ne kadar İmam-Hatip Lisesi’nde ve İslami İlimler Fakültesi’nde bir din eğitimi verilse de kişinin bireysel kararlar verebilme özgürlüğünün söz konusu değişkenlik açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

²⁷¹ Özel, “Dindarlarda Narsizm: Yüksek Din Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma”, s. 322; Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 81.

²⁷² Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 85.

2.6. Hayatın Büyük Bir Kısımının Geçirildiği Çevre ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 7: Hayatın Büyük Bir Kısımının Geçirildiği Çevre ve Narsisizm İlişkisi

Hayatın Büyük Bir Kısımının Geçirildiği Çevre	n	\bar{x}	s
Köy-Kasaba	36	10,22	5,026
İlçe	84	11,25	5,459
İl	59	12,97	5,490
Büyükşehir	167	11,63	5,995
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	188,755	3	62,918	1,943	0,122
Gruplar İçi	11072,886	342	32,377		
Toplam	11261,642	345			

Hayatın büyük bir kısmının geçirildiği sosyal çevre ve narsisizm arasındaki ilişkinin tespiti için ANOVA'ya başvurulmuştur. Buna göre iki değişken arasında anlamlı bir farklılık yoktur; $F(3,342)= 1,943$; $p>0,05$. Elde edilen sonuçlar “Narsisizm düzeyi, hayatın büyük bir kısmının geçirildiği çevreye göre farklılık göstermektedir.” hipotezini doğrulamamaktadır.

Altun, Ashmawy ve Kocagöz Uzun, yaşamın büyük bir kısmının geçirildiği çevre ve narsisizm değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulgulamamışlardır.²⁷³ Güven ise kentte yaşayan bireylerin kırdaki yaşayan bireylerden daha narsist olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁴

Çınar yaptığı çalışmada kır ve kent hayatı üzerinden narsisizmi ele almaktadır. Sonuçlara göre kentte yaşayan insanlar narsisizmin sömürücülük boyutunda kırdaki yaşayan insanlardan daha yüksek skorlar elde etmektedir. Ancak diğer boyutlarda anlamlı bir fark tespit edilememiştir.²⁷⁵

Literatürde bahsi geçen değişkenler arasında ciddi bir ilişki tespit edilmemiştir. Genel olarak şehir yaşamı ve kırsal yaşam arasında ciddi farklar bulunur. Örneğin kırsal yaşamın hâkim olduğu bölgelerde genelde tek tip yaşam tarzı varken kent

²⁷³ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 78; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, ss. 59-60; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 88.

²⁷⁴ Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 161.

²⁷⁵ Çınar, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, s. 148.

yaşamında pek çok farklı yaşam tarzı mümkündür. Araştırmamız kapsamında ifade etmek istersek içinde yaşadığımız çağ, kent ve kırsal arasındaki ayrımı bir anlamda ortadan kaldırmıştır. Her iki bölgede yaşayan insanlar da aynı eylemleri –izlenen film ve diziler, takip edilen ünlüler vb.- rahatlıkla yapabilmektedir. Benzer eylemleri rahatlıkla yapabilen bu insanlar arasındaki kültürel ayrım da zaman içerisinde ortadan kalkmaktadır. Bundan dolayı araştırmamızda yer verdiğimiz değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik analizden kayda değer bir sonuç elde edilememiş olabilir.

2.7. Ekonomik Durum ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 8: Ekonomik Durum ve Narsisizm İlişkisi

Ekonomik Durum	n	\bar{x}	s
Giderim Gelirimden Çok	137	12,04	5,782
Giderimle Gelirim Birbirine Denk	180	11,04	5,787
Gelirim Giderimden Çok	29	13,21	4,491
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	156,421	2	78,211	2,416	0,091
Gruplar İçi	11105,221	343	32,377		
Toplam	11261,642	345			

Ekonomik durum değişkeni ile NKE toplam puan ortalamaları arasındaki ilişki ANOVA yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Buna göre ekonomik durum ile narsisizm arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır; $F(2,343) = 2,416$; $p > 0,05$ ve söz konusu analiz “Narsisizm düzeyi, ekonomik duruma göre farklılık göstermektedir.” hipotezimizi doğrulamamaktadır.

Altun, Ashmawy, Kocagöz Uzun ve Okumuş da benzer şekilde çalışmalarında ekonomik durum değişkeni ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki saptayamamışlardır.²⁷⁶ Özel ve Güven ise, araştırmalarında ekonomik durum değişkeni ile narsisizm arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulmuşlardır.²⁷⁷

²⁷⁶ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 84; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 62; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 91; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 63.

²⁷⁷ Özel, “Dindarlarda Narsizm: Yüksek Din Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma”, s. 324; Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 154.

Orhan, ekonomik durum değişkeni ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki gözlemlemiştir.²⁷⁸ Çınar ise ekonomik durum değişkeni ile narsisizmin teşhircilik, üstünlük ve kendine yeterlik boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.²⁷⁹

2.8. Okul Dışında Bir İşte Çalışma ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 9: Okul Dışında Bir İşte Çalışma ve Narsisizm İlişkisi

Okul Dışında Bir İşte Çalışma	n	\bar{x}	s
Evet	32	12,22	6,539
Bazen	81	12,37	5,640
Hayır	233	11,27	5,612
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	84,863	2	42,432	1,302	0,273
Gruplar İçi	11176,778	343	32,585		
Toplam	11261,642	345			

ANOVA sonuçlarına göre öğrencilerin okul dışında bir işte çalışma değişkeni ile narsisizm arasında anlamlı bir farklılık yoktur, $F(2,343)= 1,302$; $p>0,05$. “Narsisizm düzeyi, okul dışında bir işte çalışma durumuna göre farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotezimiz ulaşılan ANOVA sonuçları ile desteklenmemiştir.

Yapılan literatür taramasında söz konusu iki değişken arasındaki ilişkiyi irdeleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu sebepten dolayı ise örneklemden elde edilen sonucun farklı çalışmalarla karşılaştırılması mümkün değildir.

Teoride çalışma durumu ile narsistik eğilim arasındaki ilişkiye dair herhangi bir veri yoktur. Ancak narsisizmin etkili bir şekilde yaşanabilmesi için kişinin belli bir maddi güce sahip olması gerektiği aşikârdır. Araştırma kapsamında bu durumun ne derece doğrulandığının görülmesi için ilgili değişkenler arasında analiz yapılmıştır.

²⁷⁸ Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, s. 136.

²⁷⁹ Çınar, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, ss. 149-151.

2.9. Sigara Kullanımı ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 10: Sigara Kullanma ve Narsisizm İlişkisi

Sigara Kullanım Durumu	n	\bar{x}	s
Hiçbir Zaman	196	11,06	5,631
Nadiren	48	11,81	5,895
Bazen	34	13,62	5,862
Sıklıkla	21	11,24	5,029
Her Zaman	47	12,47	5,842
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	235,523	4	58,881	1,821	0,124
Gruplar İçi	11026,119	341	32,335		
Toplam	11261,642	345			

Sigara kullanım durumu ile narsisizm arasındaki ilişkinin gözlemlenmesi için ANOVA yöntemi uygulanmıştır. Buna göre iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(4,341) = 1,821$; $p > 0,05$. Sigara kullanımı ve narsisizm ilişkisine dair sonuçlar “Narsisizm düzeyi, sigara kullanım durumuna göre farklılık göstermektedir.” hipotezimizi doğrulamamaktadır.

Orhan ise bu bulgunun aksine, sigara kullanımı ve narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Buna göre sigara kullanan kişiler, sigara kullanmayan kişilerden daha narsisttir.²⁸⁰ 2018 yılında yapılan bir çalışmada sigara içen kişilerin narsisizmin sömürücülük ve otorite boyutlarında daha yüksek puanlar elde ettiği görülmüştür.²⁸¹ 2021’de yayınlanan bir çalışmaya göre ise narsisizm, anksiyete, sigara içme ve uyruk değişkenleri hentbol kadın sporcularının fiziksel performans puan ortalamalarında %49.8’lik etkiye sahiptir.²⁸²

Bilindiği üzere sigara kullanımının pek çok nedeni vardır. Bu nedenlerden biri ise sigara kullanıcısının sıradan bir kişi olmadığını ifade etmektir.²⁸³ Bu durum bir anlamda kişinin otoriterliğine yönelik bir eylemdir. Diğer taraftan ise bu eylem kısmen

²⁸⁰ Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, s. 137.

²⁸¹ Havva Demirel v.dğr., “Spor Yapan ve Yapmayan Üniversite Öğrencilerinin Narsisizm Seviyelerinin Karşılaştırılması”, *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2018), s. 75, <https://dergipark.org.tr/pub/tsbd/469679>.

²⁸² Musa Oytun v.dğr., “Kadın Hentbolcularda Farklı Performans Gruplarının Anksiyete Ve Narsisizm Düzeylerinin Karşılaştırılması”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Sayı 22, (2021), s. 6.

²⁸³ Melek Özer, “Sigara Alışkanlığı”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, (2003), s. 2.

kişinin kendini teşhir etmesi anlamı da taşımaktadır. Sigara kullanımının nedenlerinin biri ile dahi narsisizmin iki boyutu arasında teorik bir ilişkinin kurulması mümkündür. Araştırmamızda söz konusu ilişki tespit edilememiş olsa literatür taramasından da görüleceği üzere farklı araştırmalarda bahsi geçen ilişki bulgulanmıştır.

2.10. Alkol Kullanımı ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 11: Alkol Kullanma ve Narsisizm İlişkisi

Alkol Kullanım Durumu	n	\bar{x}	s
Hiçbir Zaman	185	10,79	5,226
Nadiren	58	11,91	6,258
Bazen	82	13,01	6,147
Sıklıkla	19	12,79	5,483
Her Zaman	2	11,50	9,192
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	317,649	4	79,412	2,474	0,044
Gruplar İçi	10943,993	341	32,094		
Toplam	11261,642	345			

Alkol kullanım değişkeni ve narsisizm arasındaki ilişki ANOVA üzerinden incelenmiştir. Bu incelemede alkol kullanımı ile narsisizm arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir, $F(4,341)= 2,474$; $p<0,05$ ve “Narsisizm düzeyi, alkol kullanım durumuna göre farklılık göstermektedir.” hipotezimiz doğrulanmıştır. Buna göre hiçbir zaman alkol kullanmayan katılımcıların NKE toplam puan ortalamaları bazen alkol kullanan katılımcılardan daha düşüktür.

Orhan, alkol kullanımı ile narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Sonuçlara göre alkol kullanan katılımcılar kullanmayan katılımcılar göre narsisizm puanlarında daha yüksek skorlar elde etmiştir.²⁸⁴ 2017 yılında yapılan bir çalışmaya göre alkol kullanım bozukluğu olan bireylerin patolojik kendilik ortalamaları alkol kullanım bozukluğu olmayan bireylere nazaran daha yüksektir.²⁸⁵ Bir başka çalışmada

²⁸⁴ Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, s. 139.

²⁸⁵ Yeşim Can v.dğr., “Patolojik Narsisizm ve Alkol Kullanım Bozukluğu Arasındaki İlişki”, *ADDICTA: The Turkish Journal on Addictions*, Cilt 4, Sayı 1, (2017), s. 125.

da patolojik narsisizm ve alkol kullanım bozukluğu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.²⁸⁶

Bilindiği gibi alkol kullanımında da sigara kullanımına benzer sebepler öncülük etmektedir. Bununla beraber alkolün sarhoşluğa neden olması ve bireyin şuurunun ortadan kalkmasından dolayı alkol kullanan bireyler ne kadar güçlü bir bünyeye sahip olduklarını ifade etmek için de bu eylemi yapabilirler. Öte yandan dinlerin birçoğunda alkole açıkça karşı durulmaktadır. Alkol kullanmama tercihi bir bakıma dinî arka planlı bir eylem olabilir. Buna bağlı olarak alkol kullanmayan bireylerin yüksek dindarlık seviyesi sahip olmalarına binaen düşük narsisizm puanına sahip olmaları muhtemeldir.

2.11. Dine Karşı Tutum ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 12: Dine Karşı Tutum ve Narsisizm İlişkisi

Dine Karşı Tutum	n	\bar{x}	s
İnançsız	49	11,08	5,612
Az Dindar	59	12,54	6,816
Biraz Dindar	96	12,44	5,436
Dindar	134	10,99	5,437
Çok Dindar	8	8,75	3,151
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	247,207	4	61,802	1,913	0,108
Gruplar İçi	11014,435	341	32,300		
Toplam	11261,642	345			

Yapılan ANOVA analizine göre katılımcıların dine yönelik tutumları ve narsisizm düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(4,341)= 1,913$; $p>0,05$. Elde edilen bulgular “Narsisizm düzeyi, dine karşı tutum değişkenine göre farklılık göstermektedir.” hipotezini doğrulamamaktadır.

Kartopu, 2013 yılında gerçekleştirdiği araştırmasında konuya öznel dindarlık ve ibadetleri yerine getirme durumu üzerinden bakmaktadır. Buna göre katılımcıların öznel dindarlık düzeyleri ve ibadetleri yerine getirme durumları ile narsisizm

²⁸⁶ İrem Anlı, Yeşim Can, Cüneyt Evren, “Erkek Alkol Kullanım Bozukluğu Hastalarında Patolojik Narsisizmin Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Gelişimi Üzerindeki Etkisi”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, Cilt 9, Sayı 1, (2017), s. 70, doi:10.18863/pgy.281127.

eğilimleri arasında anlamlı bir farklılaşma vardır.²⁸⁷ Öte yandan Orhan ve Kocagöz Uzun, çalışmalarında kişilerin ibadetlerini yerine getirme durumlarını ve Kâbe'yi ziyaret etme isteklerini bu bağlamda değerlendirmektedir. Orhan, kişilerinin ibadetlerini zaruri haller dışında terk edip etmemeleri üzerinden narsisizmi incelemektedir. Buna göre mecburi haller dışında ibadetlerini aksatmayan kişiler narsisizm puanlarında daha yüksek puanlar elde etmiştir. Bir diğer ifade ile ibadet düzeyi ve narsisizm arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.²⁸⁸ Kocagöz Uzun ise narsisizmi günlük namaz kılma durumları ve Kâbe'yi ziyaret etme isteği bağlamında irdelemektedir. Çıkan sonuçlara göre namazlarını kılan kişiler namaz kılmayan kişilerden daha düşük narsisizm puanı elde etmektedirler. Öte yandan söz konusu çalışmada Kâbe'yi ziyaret etme durumu üç ihtimal altında incelenmiştir: İbadet maksadı, turistik gezi amacı, kesinlikle gitmek istememe. Yapılan analizlere göre Kâbe'ye kesinlikle gitmek istemeyen kişiler ibadet maksadı ile Kâbe'ye gitmek isteyenlerden daha narsisttir.²⁸⁹

Daha önce de ifade edildiği üzere dinlerin narsisizme karşı duruşları gayet nettir. Dinler açısından narsisizme yol açması muhtemel eylemler dahi kabul edilmezdir. Öte yandan katılımcıların dine yönelik tutumları hakkında direkt bir soru sormak kendilerince bir cephe oluşturmalarına sebep olmuş olabilir. Çünkü Tablo 39'da görüleceği üzere dindarlık ve narsisizm arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Fakat katılımcılara dinî tutumları hakkında soru sorulduğunda anlamlı bir sonuç elde edilememiştir.

²⁸⁷ Kartopu, "Gümüşhane Üniversitesi Örneği", ss. 641-642.

²⁸⁸ Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, s. 92.

²⁸⁹ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, ss. 104- 106.

2.12. Maneviyata Karşı Tutum ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 13: Maneviyata Karşı Tutum ve Narsisizm İlişkisi

Maneviyata Karşı Tutum	n	\bar{x}	s
Maneviyatlı Değil	10	12,60	4,452
Az Maneviyatlı	28	11,71	5,792
Biraz Maneviyatlı	58	11,66	5,382
Maneviyatlı	209	11,31	5,751
Çok Maneviyatlı	41	12,83	6,241
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	89,834	4	22,459	0,686	0,602
Gruplar İçi	11171,807	341	32,762		
Toplam	11261,642	345			

ANOVA sonuçları neticesinde katılımcıların maneviyat ile narsisizm düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir, $F(4,341)= 0,686$; $p>0,05$. Elde edilen sonuçlarla “Narsisizm düzeyi, maneviyata karşı tutum değişkenine göre farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Wink ve Dillon, geç yetişkinlik dönemindeki katılımcılar üzerinde yaptıkları çalışmada dindarlık, maneviyat ve psiko-sosyal işleyiş arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Bu bağlamda yapılan analizlerde ise dindarlık ve maneviyatın narsisizmle anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür.²⁹⁰ Geç yetişkinlik döneminde olan katılımcılar üzerinde gerçekleştirilen bir başka çalışmada ise sağlıklı narsisizm ve maneviyat arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.²⁹¹ Herman ve Fuller, 2017 yılında yaptıkları ortak çalışmada manevi yönelimin, genel manevi inançların ve geleneksel dindarlığın narsisizm puanı ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığını bulgulamışlardır.²⁹²

Katılımcılarımız arasında Fromm örneğinde olduğu gibi dine uzak olmasına rağmen mistik bir tarafının olduğunu belirten kişiler de bulunmaktadır. Ülkemizde

²⁹⁰ Paul Wink, Michele Dillon, “Religiousness, Spirituality and Psychosocial Functioning In Late Adulthood: Findings From A Longitudinal Study”, *Psychology and Aging*, Cilt 18, Sayı 4, (2003), s. 920.

²⁹¹ Paul Wink, Michele Dillon, Kristen Fay, “Spiritual Seeking, Narcissism, and Psychotherapy: How Are They Related?”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Cilt 44, Sayı 2, (2005), s. 151.

²⁹² Hermann, Fuller, “Trait Narcissism and Contemporary Religious Trends”, s. 108.

narsisizm ve maneviyat tutumu arasındaki ilişkiye yönelik bir çalışma henüz yoktur. Öyle görünüyor ki maneviyatın dindarlığa nazaran daha soyut bir kavram olması maneviyatın araştırmalarda kendisine yer bulmasını zorlaştırmıştır.

2.13. Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 14: Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu ve Narsisizm İlişkisi

Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu	n	\bar{x}	s
İkisi de Hayatta	327	11,66	5,757
Babam Hayatta, Annem Vefat Etti	9	11,22	5,263
Annem Hayatta, Babam Vefat Etti	10	10,50	4,950
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	14,589	2	7,295	0,222	0,801
Gruplar İçi	11247,052	343	32,790		
Toplam	11261,642	345			

Katılımcıların anne ve babalarının hayatta olmaları ve narsisizm arasında bir ilişkinin olup olmadığının belirlenmesi için ANOVA yöntemi tercih edilmiştir. Söz konusu yöntemle göre katılımcıların anne ve babalarının hayatta olması ile narsisizm arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(2,343) = 0,222$; $p > 0,05$ ve bahsi geçen sonuç “Narsisizm düzeyi, anne ve babanın hayatta olma değişkenine göre farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotezimizi desteklememektedir.

Kiraz, çalışmasında anne-babanın hayatta olma değişkeni ile narsisizm toplam puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.²⁹³ Bununla beraber araştırmamızda iki alt başlık halinde incelediğimiz ebeveynlerin hayatta olma durumu ve ebeveynlerin beraberlik durumu değişkenleri Altun ve Ashmawy'nin çalışmalarında bir arada değerlendirmiştir. Altun, söz konusu değişkenler ve narsisizm arasında anlamlı bir ilişki tespit edemezken²⁹⁴ Ashmawy araştırmasında bahsi geçen değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olduğunu bulgulamıştır.²⁹⁵ Kocagöz Uzun ise ebeveynlerinden her ikisinin de hayatta olduğu katılımcıların ebeveynlerinden birini

²⁹³ Cemil Kiraz, *Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri İle Narsistik Kişilik Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, 2011, s. 92.

²⁹⁴ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 88.

²⁹⁵ Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 64.

ya da her ikisini de kaybeden katılımcılardan daha yüksek narsisizm skoru elde ettiğini ifade etmektedir.²⁹⁶

Daha önce ifade edildiği üzere narsisizmi birey için bir tür savunma mekanizması olarak gören araştırmacılar vardır. Buna göre bireyler açısından güvensiz olan bu dünyada hayatla başa çıkmak için narsistik savunma mekanizmaları devreye girebilir. Pek çok insan için ciddi travmalara sebep olabilen ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin kaybedilmesi durumu kişilerde tekensiz bir dünyada yaşadıklarına dair inancın oluşmasına neden olabilir. Bu inancın ardından ise birey narsistik savunma mekanizmaları ile hayatına devam etmeyi tercih edebilir. Ancak araştırmamızda söz konusu sonuca benzer bir sonuç ile karşılaşılmamıştır.

2.14. Anne-Babanın Beraberlik Durumu ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 15: Anne-Babanın Beraberlik Durumu ve Narsisizm İlişkisi

Anne-Babanın Beraberlik Durumu	n	\bar{x}	s	t	s.d.	p
Beraber Yaşıyor	304	11,49	5,491	-0,900	47,944	0,373
Boşandı- Ayrı Yaşıyor	42	12,52	7,134			

Katılımcıların anne ve babalarının beraber yaşama durumları ile narsisizm arasındaki ilişkinin tespiti için t-Testi kullanılmıştır. Sonuçlara göre iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $t(47,944) = -0,900$; $p > 0,05$. Analiz sonuçları “Narsisizm düzeyi, anne ve babanın beraber yaşama değişkenine göre farklılık göstermektedir.” hipotezimizi doğrulamamaktadır.

Altun ve Ashmawy araştırmalarında ebeveynlerin bir arada yaşama değişkeni ve narsisizm arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Söz konusu analizlerin sonuçları bir önceki bölümde ifade edilmiştir. Bir başka çalışmayı ise Karakuş kaleme almıştır. Bahsi geçen araştırmaya göre ebeveynleri ayrılmış olan lise öğrencisi katılımcılar, ebeveynleri bir arada yaşayan katılımcılara kıyasla daha fazla narsistik tavırlar

²⁹⁶ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 94.

sergilemektedir.²⁹⁷ Koç Ekinci ise ebeveynleri ayrılmış olan ve ebeveynleri boşanmış olan katılımcıların narsisizm düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit etmiştir.²⁹⁸

Bir önceki analizde de ifade edildiği üzere bireylerin yaşadıkları belli travmalar onların narsistik savunma mekanizmalarını benimsemelerine sebep olabilir. Yaşamın ilk dönemlerinde yaşanan ebeveyn ayrılıkları da çocuklarda belli travmaları tetikleyebilir. Kendini güvensiz bir dünyada yapayalnız hisseden kişi de bu durumla baş edebilmek için narsistik savunma mekanizmalarını kullanabilir. Ancak bu durum araştırmamızda doğrulanmamıştır.

2.15. Annenin Dine Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 16: Annenin Dine Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi

Annenin Dine Karşı Tutumu	n	\bar{x}	s
İnançsız	3	15,00	1,000
Az Dindar	21	12,62	6,128
Biraz Dindar	73	11,92	6,551
Dindar	183	11,52	5,458
Çok Dindar	66	11,09	5,428
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	82,045	4	20,511	0,626	0,645
Gruplar İçi	11179,597	341	32,785		
Toplam	11261,642	345			

Yapılan ANOVA analizine göre katılımcıların annelerinin dine yönelik tutumları ile katılımcıların narsisizm düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(4,341)= 0,626$; $p>0,05$ ve “Narsisizm düzeyi, annenin dine karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimiz analiz sonuçları ile desteklenmemiştir.

İlgili literatür incelendiğinde anne dindarlık tutumu ve narsisizm ilişkisi hakkında yapılmış doğrudan bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Ancak katılımcıların

²⁹⁷ Çiğdem Karakuş, *Lise Öğrencilerinde Psikolojik Savunmalar Açısından Narsisizm Ve Benlik Saygısının Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2017, ss. 66-67.

²⁹⁸ Cemre Koç Ekinci, *Erişkinlerde Narsistik Kişilik Özelliklerinin Mizaç Ve Karakter Boyutları İle Bağlanma Stilleri Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, 2018, ss. 49-50.

annelerinin dini uygulamalar karşısında takındıkları tavırlar ile katılımcıları narsisizm düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmaları bu bağlamda görmek mümkündür. Orhan, çalışmasında katılımcıların annelerinin zekât ve sadakaya verdikleri önem ve namaz ve oruç ibadetine devamlılık durumları ile katılımcıların narsisizm düzeyleri arasındaki bağıntıyı incelemektedir. Çıkan sonuçlara göre katılımcıların annelerinin zekât ve sadaka vermesi ve namaz ibadetine devam etmesi ile katılımcıların narsisizm düzeyi arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Ayrıca katılımcıların annelerinin oruç tutma durumları ve katılımcıların narsisizm skorları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.²⁹⁹

Konu ile ilgili bir başka çalışma ise Kocagöz Uzun'a aittir. Çalışmasında narsisizmi katılımcıların annelerinin namazlarını kılma durumları ve dindarlık düzeyleri üzerinden okumaktadır. Buna göre anneleri dine karşı olan ya da dinle pek ilgisi olmayan kişiler diğer kişilerden daha narsisttir. Ancak katılımcıların annelerinin namaz kılma durumları ile katılımcıların narsisizm düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.³⁰⁰

Bireyin hayatının şekillendiği ilk yer ailedir. Bu sırada birey üzerinde en fazla etkisi olan kişilerden biri de şüphesiz ki annedir. Annenin dine bakışı çocuk üzerinde ciddi bir etkiye sahip olabilir. Öte yandan din ve narsisizm arasındaki teorik ilişki ise gayet nettir. Buna göre annesi dindar olan katılımcıların diğer katılımcılara nazaran daha dindar olacağı tahmin edilerek analizlerde daha düşük narsisizm skoru elde etmeleri umulmuştur. Ancak yapılan analizler neticesinde anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır.

2.16. Annenin Maneviyata Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 17: Annenin Maneviyata Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi

Anninin Maneviyata Karşı Tutumu	n	\bar{x}	s
Maneviyatlı Değil- Az Maneviyatlı	7	13,14	5,815
Biraz Maneviyatlı	27	10,96	5,280
Maneviyatlı	196	11,78	5,884
Çok Maneviyatlı	116	11,41	5,551
Toplam	346	11,62	5,713

²⁹⁹ Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, ss. 93-94; ss. 97-99.

³⁰⁰ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 102; ss. 107-108.

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	37,561	3	12,520	0,381	0,766
Gruplar İçi	11224,080	342	32,819		
Toplam	11261,642	345			

ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların annelerinin maneviyata yönelik tutumları ile katılımcıların narsisizm düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(3,342) = 0,381$; $p > 0,05$. Bu sonuçlar ise “Narsisizm düzeyi, annenin maneviyata karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimizi doğrulamamaktadır.

Tespitlerimize göre söz konusu iki değişkeni ele alıp inceleyen bir çalışma yoktur. Bu sebepten dolayı ise araştırmamızda elde ettiğimiz sonucu farklı çalışmalarla karşılaştırmamız kabil değildir. Bununla beraber şunu da söylemek gerekir ki dindarlığa göre daha soyut bir kavram olan maneviyatın ciddi bir değerlendirmeye tabi tutularak narsisizmle ilişkisinin incelenmesi hayli girift sonuçları beraberinde getirebilir.

2.17. Babanın Dine Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 18: Babanın Dine Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi

Babının Dine Karşı Tutumu	n	\bar{x}	s
İnançsız	17	14,88	4,820
Az Dindar	60	11,97	6,491
Biraz Dindar	86	11,56	5,932
Dindar	135	11,53	5,497
Çok Dindar	48	10,40	4,841
Toplam	346	11,62	5,713

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	261,596	4	65,399	2,027	0,090
Gruplar İçi	11000,046	341	32,258		
Toplam	11261,642	345			

Katılımcıların babalarının dine yönelik tutumları ile katılımcıların narsisizm düzeyleri arasındaki ilişkinin anlaşılması için ANOVA yöntemine başvurulmuştur. Buna göre katılımcıların babalarının dine yönelik tutumları ile katılımcıların narsisizm düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(4,341) = 2,027$;

$p > 0,05$. Ulaşılan bu sonuçlar “Narsisizm düzeyi, babanın dine karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimizi desteklememektedir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde pek çoğunun söz konusu iki değişken ile ilgili direkt olarak bir analizinin olduğu görülmektedir. Ancak zekât ve sadaka gibi ibadetlere katılım düzeyi ve namaz ve oruç ibadetine yönelik yaklaşım üzerinden bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Bu bağlamda Orhan, babası zekât ve sadaka veren katılımcıların diğer katılımcılardan daha düşük narsisizm puanına sahip olduğunu bulgulamıştır. Fakat katılımcıların babalarının namaz ve oruç ibadetine devamlılık durumları ve katılımcıların narsisizm puanları arasında bir ilişki bulunmamıştır.³⁰¹ Öte yandan Kocagöz Uzun’un katılımcıların babalarının namaz ibadetine devamlılık durumları ile katılımcıların narsisizm düzeyi arasındaki ilişkiye dair yaptığı analiz, Orhan’ın analiz sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Yapılan bir başka analizde ise baba dindarlık düzeyleri ve katılımcıların narsisizm eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.³⁰²

Bireyin yaşamına anneden sonra en fazla etkisi olan kişiler arasında “baba” genellikle en başta gelir. Babanın hayata yönelik bakışı çocuk üzerinde hayli etkilidir. Bu durum babanın dine yönelik tutumunda da geçerliliğini korumaktadır. Babanın tutumuna bağlı olarak çocukta da belli bir tutumun gelişmesi beklenir. Buna göre babası dindar olan katılımcıların belli ölçüde dindar olacağı ve bu sebepten dolayı ise daha düşük narsisizm puanına sahip olacakları umulmuştur. Ancak elde edilen veriler neticesinde anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

2.18. Babanın Maneviyata Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 19: Babanın Maneviyata Karşı Tutumu ve Narsisizm İlişkisi

Babanın Maneviyata Karşı Tutum	n	\bar{x}	s
Maneviyatlı Değil	12	16,17	3,810
Az Maneviyatlı	39	11,85	5,608
Biraz Maneviyatlı	76	11,09	5,557
Maneviyatlı	148	11,63	5,956
Çok Maneviyatlı	71	11,27	5,472
Toplam	346	11,62	5,713

³⁰¹ Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, ss. 95-96; ss. 100-102.

³⁰² Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 103; ss. 108-109.

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	280,066	4	70,017	2,174	0,072
Gruplar İçi	10981,575	341	32,204		
Toplam	11261,642	345			

ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların babalarının maneviyata yönelik tutumları ile katılımcıların narsisizm düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(4,341)= 2,174$; $p>0,05$ ve analiz neticesinde “Narsisizm düzeyi, babanın maneviyata karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Maneviyat en az dindarlık kadar açıklaması ve araştırması zor bir kavramdır. Babanın maneviyat tutumu çocuk üzerinde bir miktar etkili olabilir. Bu durum çerçevesinde ise babanın maneviyat tutumu ile narsisizm arasındaki ilişki merak uyandırıcıdır. Ancak yapılan literatür taramalarında bahsi geçen iki değişken arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışma tespit edilmemiştir. Bu nedenle elde ettiğimiz sonucu farklı sonuçlarla karşılaştırma imkânımız bulunmamaktadır.

2.19. İdol Olarak Belirlenen Kişiler

Tablo 20: İdol Olarak Belirlenen Kişiler

	<i>N</i>	<i>%</i>
Dini Figür	6	1,75
Kendisi	12	3,5
Siyasi Figür	16	4,66
Öğretmenler	17	4,96
Hz. Muhammed	20	5,83
Mustafa Kemal Atatürk	35	10,2
Popüler Kültür	61	17,78
Yakın İlişki İçinde Olunan Kişiler	76	22,16
Yok	78	22,74
Diğer	22	6,41
Toplam	343	100

Katılımcılardan elde edilen veriler değerlendirildiğinde 4 katılımcının muğlak ifadelerde bulunduğu –hayatta bir başarısı olan insanlar, iyi insanlar vb.-, idol olarak kabul edilen bir kişinin hangi alanda işteğal ettiğinin tespit edilememesi ve bir cevabın ise -Wilbur Smith’in kitaplarından birindeki “Taita” karakteri- hangi kategoriye dahil edileceğine karar verilememesi sonucunda toplamda 6 cevap inceleme dışında

tutulmuştur. Ancak üç katılımcının ise kendilerine sorulan sorulara iki ayrı cevap vermeleri binaen her iki cevap da incelemeye dâhil edilmiştir.

Yapılan analizler neticesinde “Katılımcıların kendileri için idol olarak seçtikleri kişiler popüler kültür içerisinde ön plana çıkan kişiler üzerinde yoğunlaşmaktadır.” hipotezi doğrulanmamıştır. Sonuçlar bu açıdan değerlendirildiğinde ise popüler kültürde yer alan kişilere yönelik bir ilginin var olduğu söylenebilir. Popüler kültür içerisinde sanat alanında çalışan insanlar %42,62’lik (n=26) bir yüzde ile ilk sıradadır. Elon Musk ise teknoloji alanında %16,39 (n=10) oranıyla çalıştığı alanı tek başına domine etmektedir. %14,75’lik (n=9) yüzdesi ile popüler kültür içerisinde bilim alanında ön plana çıkan kişiler üçüncü sırada yer almaktadır. Ancak “Diğer” kategorisi içerisinde bulunan bilim alanında çalışan kimseler %59,09 (n=13) yüzdesi ile yer aldıkları kategorinin önemli bir yekûnunu oluşturmaktadır.

Şaşırtıcı bir şekilde kendileri için hiçbir idolün olmadığını ifade eden katılımcılar çoğunluktadır. Bu durumun oluşmasında iki ana faktörün olduğunu düşünmekteyiz. Öncelikli olarak katılımcılar herhangi bir hedefe sahip olmamaları sebebiyle bir idol arayışına girmemiş olabilirler. İkinci olarak ise kendileri için yine kendilerini idol kabul eden katılımcıların yaklaşımına benzer bir durum söz konusu olabilir. Bu açıdan bakıldığında ise kendileri için bir idolün olmadığını belirten kişilerden bir kısmı bir idole sahip olmanın bir tür sıradanlık olduğunu düşünüyor olabilirler. Bir diğer ifade ile söz konusu kişiler narsistik bir tavır ile kendileri için herhangi bir idolün olmadığı söylüyor olabilirler. Çünkü kendilerini eşsiz ve benzersiz kişiler olarak gördükleri ve bir idole sahip olmayı bir tür eziklik olarak kabul ettikleri için herhangi bir idole sahip olmadıklarını belirtmeleri muhtemeldir.

“Yakın İlişki İçinde Olunan Kişiler” kategorisi ile başta aile ilişkileri olmak üzere akrabalıklar, arkadaşlıklar ve romantik ilişkiler kast edilmektedir. Bu kategoride çekirdek ailede yer alan bireylerin idol kabul edilme oranları hayli yüksektir. Nitekim bu durumun ortaya çıkması gayet doğaldır. Çünkü bireyler hayatlarının ilk dönemlerini genellikle aileleri ile beraber geçirmektedir. Bundan dolayı ise aile bireylerinin katılımcılar için idol haline gelmeleri son derece normaldir. İfade etmek gerekirse “Yakın İlişki İçinde Olunan Kişiler” kategorisi içerisinde *anne* maddesi %40,79 (n=31), *baba* maddesi %26,32 (n=20), *abla* maddesi %9,21 (n=7) ve *ağabey*

maddesi %6,58'lik (n=5) bir yüzdeye sahiptir. Öte yandan yapılan incelemeler neticesinde söz konusu kategori içerisinde *teyze* maddesinin ise %11,84'lük (n=9) bir skor elde ettiği görülmektedir.

“Hz. Muhammed” ve “Mustafa Kemal Atatürk” kategorilerinin tek başına böylesi bir idol kabul edilme oranına sahip olması ülkemiz özelinde makul görülebilir. Çünkü ülkemizde pek çok vesile ile İslamiyet'in izlerini görmek mümkün olup nüfusun büyük bir kısmı Müslüman'dır. İslam dininin peygamberi olması hasebiyle Hz. Muhammed'in bir idol olarak kabul edilmesi olağandır. Diğer taraftan Mustafa Kemal Atatürk ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olması bakımından ülkemiz için son derece önemlidir.

“Dini Figür” ve “Siyasi Figür” kategorilerinde ciddi bir çeşitliliğin olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin “Dini Figür” kategorisinde İslam ve Hristiyanlık açısından önem arz eden kişilerin idol olarak kabul edildiği görülmektedir. Söz gelimi Hz. Ömer ve Azize Jeanne D'arc'ın idol alındığı ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Hz. Musa, Hz. İsa ya da Hz. Muhammed gibi dinler açısından büyük önem arz eden peygamberlerin dışında kalan Hz. Zekeriya'nın da idol olarak seçildiği gözlemlenmiştir. “Siyasi Figür” kategorisine gelindiğinde ise belediye başkanı, milletvekili, devlet başkanı, kraliyet ailesi mensupları vb. geniş bir skala ile karşılaşılmaktadır.

Son kertede “Kendisi”, “Yok” ve “Popüler Kültür” kategorilerinin narsisizm ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. “Kendisi” kategorisinin narsisizmle bağımlı olduğu apaçık ortadadır. “Yok” kategorisinin ise yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı narsisizmi barındırması muhtemeldir. Son olarak her ne kadar hipotezimizi tam olarak doğrulamasa “Popüler Kültür” kategorisi içerisinde yer alan figürlerin narsisizmin yayılmasında rol oynadığı düşünülmektedir.

Hipotez kapsamında katılımcıların idol olarak gördükleri kişilerin kim olduklarına yönelik veriler toplanmıştır. Sınıflandırılan verilere göre bir durum tespiti yapılmıştır. Ancak bu verilerle katılımcıların narsisizm düzeyleri arasındaki ilişkiye yönelik bir analiz yapılmamıştır. Yapılan bu durum tespiti ile ilgili detaylı incelemenin ilerideki daha geniş kapsamlı çalışmalarda gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

3. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE DINDARLIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1. Cinsiyet ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 21: Cinsiyet ve Dindarlık İlişkisi

Cinsiyet Grupları	n	\bar{x}	s	t	s.d.	p
Kadın	270	58,40	21,221	1,522	106,500	0,131
Erkek	76	53,57	25,293			

t-Testi yöntemi kullanılarak yapılan inceleme neticesinde cinsiyet değişkeni ile Dindarlık Ölçeği toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir; $t(106,500)= 1,522$; $p>0,05$. Söz konusu sonuç “Dindarlık düzeyi, cinsiyet kategorileri arasında farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotezimizi doğrulamamaktadır.

Altun, Kocagöz Uzun, Ulusal ve Okumuş da çalışmalarında cinsiyet değişkeni ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.³⁰³ Ashmawy ve Güven ise, yaptıkları araştırmalarda cinsiyet değişkeni ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu saptamıştır. Bu sonuçlar kadınların erkeklerden daha dindar olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁴ Öte yandan Mehmedoğlu ve Koç, gerçekleştirdikleri araştırmalarda erkeklerin kadınlardan daha dindar olduklarını bulgulamışlardır.³⁰⁵

3.2. Yaş ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 22: Yaş ve Dindarlık İlişkisi

(n=346)	Yaş
Dindarlık Ölçeği Toplam Puanı	0,79

³⁰³ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 67; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 111; Ulusal, *Ergenlik Döneminde Narsisizm, Dindarlık ve Sosyal Medya Tutumları İlişkisi*, s. 85; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 52.

³⁰⁴ Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 52; Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 188.

³⁰⁵ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda Ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1999, s. 120; Mustafa Koç, “Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, (2010), ss. 226-27, <https://dergipark.org.tr/pub/uluifd/162811>.

Yaş değişkeni ile Dindarlık Ölçeği toplam puanları arasındaki ilişkinin gözlemlenmesi için korelasyon katsayılarına başvurulmuştur. Bunun sonucunda ise iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir; $r= 0,79$; $p>0,05$ ve elde edilen sonuç “Yaş değişkeni ve dindarlık düzeyi arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttu.” hipotezini doğrulamamaktadır.

Altun ve Ashmawy ise, araştırmalarında yaş değişkeni ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.³⁰⁶ Güven, yaş değişkeni ile dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulgulamıştır.³⁰⁷ Kocagöz Uzun, yaş değişkeni ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki saptayamazken Okumuş’un çalışmasında 27-30 yaş aralığında bulunan katılımcıların 21-23 ve 24-26 yaş aralığındaki katılımcılardan daha dindar olduğu ortaya çıkmıştır.³⁰⁸ Yaparel ve Aydemir ise çalışmalarında yaşın artmasına bağlı olarak dindarlıkta da bir artış yaşandığını ifade etmiştir.³⁰⁹

Alanyazında söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiye dair pek çok araştırma bulunmaktadır. Nitekim bilindiği üzere insan ömründe dine çok yakın zamanlar olduğu gibi dine hayli uzak zamanlar da bulunmaktadır. Ancak yaş farkının sınırlı olduğu örneklerde bahsi geçen ilişkinin tespit edilmesi pek kolay olmamaktadır. Bundan dolayı ise daha geniş skalalara sahip araştırmalarda söz konusu ilişkinin irdelenmesi daha doğru sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir.

³⁰⁶ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 71-72; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 54.

³⁰⁷ Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 186.

³⁰⁸ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 112; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 55.

³⁰⁹ Recep Yaparel, *Yirmi -Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko - Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1987, s. 134; Aydemir, *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*, s. 48.

3.3. Eğitim Görülen Sınıf ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 23: Eğitim Görülen Sınıf ve Dindarlık İlişkisi

Eğitim Görülen Sınıf	n	\bar{x}	s
1	84	54,94	21,106
2	64	58,03	21,975
3	80	54,50	21,179
4	80	57,48	23,077
5	14	58,64	25,257
6	2	83,00	1,414
Hazırlık	22	71,14	22,489
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	6689,041	6	1114,840	2,307	0,034
Gruplar İçi	163816,395	339	483,234		
Toplam	170505,436	345			

ANOVA analizine göre eğitim görülen sınıf değişkeni ile dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır, $F(6,339)= 2,307$; $p<0,05$ ve “Dindarlık düzeyi, sınıf düzeyine göre farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotez desteklenmiştir. Çıkan sonuca göre hazırlık sınıfı öğrencileri 1 ve 3. sınıflardan daha dindardır.

Yıldız, çalışmasında birinci sınıf öğrencilerinin dördüncü sınıflardan daha az dindar olduğunu bulgulamıştır. Ancak söz konusu bulgu istatistiksel olarak anlamlı değildir.³¹⁰ Kimter ise eğitim görülen sınıf değişkeni ile dini inanç, dini ibadet ve dini etki değişkenleri arasındaki ilişkiyi ayrı ayrı incelemektedir. Ancak üç analizde de anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir.³¹¹ Bodur ve Korkmaz’ın ortak çalışmasında ise eğitim görülen sınıf değişkeni ile dindarlık arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bir başka ifade ile hazırlık sınıfı öğrencileri son sınıf öğrencilerinden daha dindardır.³¹² Kocagöz Uzun’un çalışmasında iki değişken arasında anlamlı bir farklılık

³¹⁰ Murat Yıldız, *Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1998, ss. 107-108.

³¹¹ Nurten Kimter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2008, ss. 189-190.

³¹² Hüsnü Bodur, Sezai Korkmaz, “İlahiyat Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 30, (2017), s. 347, <https://dergipark.org.tr/en/pub/ksuifd/347761>.

ortaya çıkmıştır.³¹³ Az ve Acar ise yaptıkları araştırmada hazırlık ve birinci sınıf öğrencilerinin dindarlığın inanç, ahlak ve ibadet boyutlarında üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinden daha yüksek skorlar elde ettiklerini ifade etmektedir.³¹⁴

Birçok insan üniversite hayatı ile beraber daha önce karşılaşma ihtimali olmayan insanlarla karşılaşmaya başlar ya da karşılaşma ihtimalinin daha az olduğu bu insanlarla daha sık görüşür. Öte yandan genellikle üniversite yaşamı ile beraber kişilerin yaşamlarında belli bir özgürlük meydana gelir. Farklı ortam ve gruplarla ilişki kuran ve özgürlük hissini tatmaya başlayan genç, zamanla dinden uzaklaşabilir. Bazı ibadetlerini aksatabilir ya da hiç yerine getirmeyebilir. Bununla beraber genç söz konusu dönemde dinden uzaklaşabileceği gibi dinden tamamen soğuyabilir. Bundan dolayı ise alt sınıflarda bulunan öğrencilerin, üst sınıflardaki öğrencilerden daha dindar olması muhtemeldir.

3.4. Hayatın Büyük Bir Kısımının Geçirildiği Çevre ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 24: Hayatın Büyük Bir Kısımının Geçirildiği Çevre ve Dindarlık İlişkisi

Hayatın Büyük Bir Kısımının Geçirildiği Çevre	n	\bar{x}	s
Köy	32	67,69	22,301
Kasaba	4	44,50	23,216
İlçe	84	59,86	22,497
İl	59	54,56	20,464
Büyükşehir	167	55,38	22,152
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	5717,500	4	1429,375	2,958	0,020
Gruplar İçi	164787,937	341	483,249		
Toplam	170505,436	345			

Katılımcıların hayatlarının büyük bir kısmını geçirdiği çevre değişkeni ve dindarlık arasındaki ilişkinin incelenmesi için ANOVA yöntemi tercih edilmiştir. Buna göre söz konusu iki değişken arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenirken hayatlarının büyük bir kısmını büyükşehirde geçiren katılımcıların “köy” seçeneğini

³¹³ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 115.

³¹⁴ Mehmet Sait Az, Muhammet Cevat Acar, “Dindarlık İle Özgeçmiş Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Bir Araştırma”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2020), s. 767, <https://dergipark.org.tr/en/pub/pauifd/731273>.

işaretleyen katılımcılardan daha az dindard olduğu ortaya çıkmıştır, $F(4,341)= 2,958$; $p<0,05$. Bir diğer ifade ile ulaşılan bulgular “Dindarlık düzeyi, hayatın büyük bir kısmının geçirildiği çevreye göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimizi desteklemiştir.

Altun ve Ashmawy, çalışmalarında hayatın büyük bir kısmının geçirildiği çevre değişkeni ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Buna göre söz konusu değişkenler arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Köy ve kasabada yaşayan katılımcılar diğer katılımcılardan daha dindardır.³¹⁵ Güven ise araştırmasında bu iki değişken arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir.³¹⁶ Araştırma maddelerine arasına “yurt dışı” seçeneğini ekleyen Kocagöz Uzun, bu sayede diğer çalışmalardan daha farklı bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlemlenirken hayatını yurt dışında geçiren kişilerin diğer katılımcılardan daha dindard oldukları bulgulanmıştır.³¹⁷

Bilindiği üzere kent yaşamı ve kırsal yaşam arasında ciddi farklar mevcuttur. Bu farkların en dikkat çekenlerinden biri ise kırsal yaşamın değerlere ve geleneğe daha fazla bağlı olmasıdır. Bu kapsamda bahsi geçen bağlılık din için de geçerlidir. Ancak kent yaşamında bu bağlılık nispeten daha basit düzeydedir. Bu anlamda kent yaşamında dinî bir vecibenin yerine getirilmemesi durumunda kırsal yaşamda alınan tepkiye benzer bir tepki ya hiç alınmaz ya da basit düzeyli birkaç eleştiri gelir. Nitekim araştırmamıza göre de köyde hayatlarını geçiren katılımcılar diğerlerinden daha dindardır.

3.5. Ekonomik Durum ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 25: Ekonomik Durum ve Dindarlık İlişkisi

Ekonomik Durum	n	\bar{x}	s
Giderim Gelirimden Çok	137	56,85	21,151
Giderimle Gelirim Birbirine Denk	180	57,96	22,495
Gelirim Giderimden Çok	29	55,83	25,993
Toplam	346	57,34	22,231

³¹⁵ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 78; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, ss. 59-60.

³¹⁶ Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 201.

³¹⁷ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 118.

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	167,873	2	83,937	0,169	0,845
Gruplar İçi	170337,563	343	496,611		
Toplam	170505,436	345			

ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların ekonomik durumları ile dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(2,343)= 0,169$; $p>0,05$. Analiz sonuçları “Dindarlık düzeyi, ekonomik duruma göre farklılık göstermektedir.” hipotezini doğrulamamaktadır.

Altun, Asmhawy ve Güven, araştırmalarında ekonomik durum değişkeni ile dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit etmemişlerdir.³¹⁸ Bununla beraber Okumuş hem içsel hem de dışsal dini yönelim ile ekonomik durum arasında bir ilişki bulgulamamıştır.³¹⁹ Öte yandan Kocagöz Uzun, araştırma sonuçlarına dayanarak ekonomik durum değişkeni ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Bahsi geçen sonuçlara göre ekonomik durum iyileştikçe dindarlık düzeyi de artmaktadır.³²⁰

3.6. Okul Dışında Bir İşte Çalışma ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 26: Okul Dışında Bir İşte Çalışma ve Dindarlık İlişkisi

Okul Dışında Bir İşte Çalışma	n	\bar{x}	s
Evet	32	59,53	20,402
Bazen	81	54,52	23,748
Hayır	233	58,02	21,930
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	905,314	2	452,657	0,915	0,401
Gruplar İçi	169600,122	343	494,461		
Toplam	170505,436	345			

Yapılan ANOVA analizine göre katılımcıların okul dışında bir işte çalışma değişkeni ile dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık

³¹⁸ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 84; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 62; Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 195.

³¹⁹ Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 62.

³²⁰ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 119.

bulunmamaktadır, $F(2,343)= 0,915$; $p>0,05$ ve bu durum “Dindarlık düzeyi, okul dışında bir işte çalışma durumuna göre farklılık göstermektedir.” hipotezini desteklememektedir.

Yapılan literatür taramasında söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin irdelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bundan dolayı elde ettiğimiz analiz sonucunu farklı çalışmalarla karşılaştırmak imkân dâhilinde değildir.

3.7. Sigara Kullanma ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 27: Sigara Kullanma ve Dindarlık İlişkisi

Sigara Kullanım Durumu	n	\bar{x}	s
Hiçbir Zaman	196	62,21	21,770
Nadiren	48	59,33	21,132
Bazen	34	51,82	19,488
Sıklıkla	21	48,71	20,369
Her Zaman	47	42,81	20,272
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	17369,266	4	4342,317	9,669	0,000
Gruplar İçi	153136,170	341	449,080		
Toplam	170505,436	345			

Katılımcıların sigara kullanım durumları ve dindarlık düzeyleri ANOVA ile incelenmiştir. Katılımcıların sigara kullanım durumları ve dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir, $F(4,341)= 9,669$; $p<0,001$. Yapılan ANOVA analizi “Dindarlık düzeyi, sigara kullanım durumuna göre farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotezi desteklemektedir.

Elde edilen sonuçlara göre her zaman sigara kullanan bireyler hiçbir zaman sigara kullanmayan ve nadiren sigara kullanan insanlardan daha az dindardır. Ayrıca hiçbir zaman sigara kullanmayan katılımcılar sıklıkla sigara kullanan kişilerden daha dindardır.

Yıldırım'ın 1997 yılındaki araştırmasına göre dindarlık düzeyi azaldıkça sigara içme oranı artmaktadır.³²¹ Karşlı'nın 2017, 2019 ve 2020 yılında farklı örneklerle gerçekleştirdiği çalışmalarda sigara kullanım değişkeni ve dindarlık düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir fark tespit edilmiştir.³²²

Dinlere bakıldığında insana zarar veren maddelerin kullanımı genel olarak yasaklanmıştır. Uzun vadede meydana getirdiği tahribat nedeniyle sigara da din çevrelerince kara listeye alınmıştır. Konuya bu açıdan bakıldığında şunu söyleyebiliriz ki dinlerde sigara kullanımı net bir dille yasaklanmasa bile din çevrelerince sigara kullanımına hoş bir gözle bakılmamaktadır. Bundan dolayı ise sigara kullanımı ve dindarlık arasında bir tür ilişkinin olacağı tahmin edilmiştir.

3.8. Alkol Kullanma ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 28: Alkol Kullanma ve Dindarlık İlişkisi

Alkol Kullanım Durumu	n	\bar{x}	s
Hiçbir Zaman	185	70,77	16,901
Nadiren	58	42,02	17,530
Bazen	82	42,10	17,360
Sıklıkla	19	40,42	15,276
Her Zaman	2	45,00	7,071
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	71767,597	4	17941,899	61,964	0,000
Gruplar İçi	98737,839	341	289,554		
Toplam	170505,436	345			

ANOVA sonuçlarına göre katılımcıların alkol kullanım durumları ile dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır, $F(4,341)= 61,964$;

³²¹ İbrahim Yıldırım, "Sigara, Alkol Ve Uyuşturucu Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 13, (1997), ss. 149-150, <https://dergipark.org.tr/pub/hunefd/102845>.

³²² Necmi Karşlı, "Gençlerde Özsaygı-Dindarlık İlişkisi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, (2017), s. 31, <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/694255>; Necmi Karşlı, "Gençlerde İnternet Bağımlılığı ve Dindarlık İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 46, (2019), s. 244, doi:10.17120/omuifd.526893; Necmi Karşlı, "Üniversite Öğrencilerinde Sabır ve Dindarlık İlişkisi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, (2020), s. 64, doi:10.32950/rteuifd.677871.

$p < 0,001$. Elde edilen sonuç “Dindarlık düzeyi, alkol kullanım durumuna göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimizi hipotezini desteklemektedir.

Ulaşılan sonuçlara göre hiçbir zaman alkol kullanmayan katılımcılar nadiren, bazen ve sıklıkla alkol kullanan katılımcılardan daha dindardır.

1997 yılında 1218 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmaya göre alkol kullanımı arttıkça dindarlık düzeyi azalmaktadır.³²³ Karşlı'nın 2017 ve 2020'de yaptığı çalışmalarda benzer sonuçlar elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına her üç analizde de iki değişken arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.³²⁴ Çayır ve Emhan'ın ortak çalışmasının sonuçlarına göre alkol kullanmayan kişiler kullananlara göre daha dindardır.³²⁵

Sigara gibi uzun sürede insan vücudunda tahribat oluşturmaya binaen kişinin aklını kullanma yetisine ket vuran ve onu sarhoş eden alkol, pek çok din için azılı bir düşman mesabesinde. Kimi dinlerde ise bu konu hakkında gayet açık hükümler getirilmiştir. Bu bağlamda ise alkol kullanımı ile dindarlık arasında bir ilişkinin olabileceği düşünülmüştür. Nitekim araştırmamız kapsamında yapılan analizde de bu öngörü desteklemiştir.

3.9. Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 29: Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu ve Dindarlık İlişkisi

Anne-Babanın Hayatta Olma Durumu	n	\bar{x}	s
İkisi de Hayatta	327	57,26	22,109
Babam Hayatta, Annem Vefat Etti	9	57,33	26,067
Annem Hayatta, Babam Vefat Etti	10	59,80	25,072
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	62,454	2	31,227	0,063	0,939
Gruplar İçi	170442,982	343	496,918		
Toplam	170505,436	345			

³²³ Yıldırım, “Sigara, Alkol Ve Uyuşturucu Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Bazı Değişikler Açısından İncelenmesi”, s. 151.

³²⁴ Karşlı, “Gençlerde Özsayı-Dindarlık İlişkisi”, s. 33; Necmi Karşlı, “Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı Ve Dindarlık İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 48, (2020), s. 189, doi:10.17120/omuifd.718108.

³²⁵ Celal Çayır, Abdurrahim Emhan, “Mizah Becerisi, Politik Algı, Kişilerarası Çatışma Ve Dindarlık Düzeyi Arasındaki İlişkinin Analizi: Eğitim Sektöründe Bir Uygulama”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (2017), s. 63, <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/458828>.

Katılımcıların anne ve babalarının hayatta olma durumu ve dindarlıkları arasındaki ilişkiyi incelemek için ANOVA yöntemi tercih edilmiştir. Sonuçlara göre söz konusu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(2,343)= 0,063$; $p>0,05$. Söz konusu sonuç “Dindarlık düzeyi, anne ve babanın hayatta olma değişkenine göre farklılık göstermektedir.” hipotezini desteklememektedir.

Altun ve Ashmawy, araştırmamızda ayrı ayrı değerlendirilen anne-babanın hayatta durumu ve anne-babanın beraberlik durumu değişkenlerini çalışmalarında bir arada değerlendirmiştir. Söz konusu çalışmalara göre iki değişken arasında anlamlı bir farklılık yoktur.³²⁶ Kocagöz Uzun’un çalışmasında ise sadece anne-babanın hayatta olması durumu ve dindarlık arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Ancak sonuçta herhangi bir değişim olmamıştır.³²⁷

Kişi hayatının ilk yıllarını ailesi ile beraber geçirir. Bu dönemlerde anne ve babanın beraber olması çocuğun zihninde güvenli aile imajının oluşması için önem arz etmektedir. Ancak bazen ebeveynlerden biri ya da her ikisinin vefatı ile yüzleşen çocuklarda farklı tepkiler ortaya çıkabilir. Söz gelimi ebeveynlerinden birini ya da her ikisini kaybeden ve dünyayı tehlike dolu bir yer olarak gören çocuk dine büsbütün tavır alabileceği gibi dini bütün bu sorunlarla başa çıkabileceği yegâne yardımcı olarak da görebilir.

3.10. Anne-Babanın Beraberlik Durumu ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 30: Anne-Babanın Beraberlik Durumu ve Dindarlık İlişkisi

Anne-Babanın Beraberlik Durumu	n	\bar{x}	s
Berber Yaşıyor	304	58,67	21,966
Boşandı	33	45,03	20,035
Ayrı Yaşıyor	9	57,33	27,208
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	5541,707	2	2770,853	5,761	0,003
Gruplar İçi	164963,730	343	480,944		
Toplam	170505,436	345			

³²⁶ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 88; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 64.

³²⁷ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 121.

ANOVA sonuçlarına göre kişilerin anne-babalarının beraberlik durumları ile dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır, $F(2,343)=5,761$; $p>0,05$. Elde edilen sonuçlar “Dindarlık düzeyi, anne ve babanın beraber yaşama değişkenine göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimizi desteklemektedir. Ebeveynleri boşanmış olan bireyler ebeveynleri beraber yaşayan bireylerden daha az dindardır.

Bir önceki analiz sırasında da ifade edildiği üzere Altun ve Ashmawy, istatistiksel olarak bir farklılık tespit etmemiştir. Çetin, ortaöğretim öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında anne-baba birlikteliği değişkeni ve dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulgulamamıştır.³²⁸ Kaya, çalışmasında dindarlık olgusuna geniş bir açıdan bakmaktadır. Bu bağlamda hem dindarlık toplam puanını hem de dindarlığın diğer boyutlarını -inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki boyutu ve inancın önemi – dikkate almaktadır. Ancak yapılan analiz sonucunda ebeveyn birlikteliği değişkeni ve dindarlık arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.³²⁹

Aile birliğinin bozulmuş olması bir çocuk için hayli travmatik bir durumdur. Gözü kapalı güvенеbileceği kişilerin başında gelen anne ve babası bir şekilde ayrılan çocuk, dünyayı tekinsiz bir yer olarak algılayabilir. Öte yandan klasik bir aile yaşantısı sürmemenin eksikliği de çocuğun yakasını bırakmaz. Buna benzer parçalanmış ailelerde yaşayan çocuklar, meydana gelen olayların sorumlusu olarak Tanrı’yı ya da ilahi düzeni görerek dine karşı bir tepki oluşturabilir. Öte yandan çocuk, bu durumla başa çıkabilmek için dini bir araç olarak da kullanabilir.

³²⁸ Ümit Fahri Çetin, *Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık-Empati İlişkisi (Isparta Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010, s. 70.

³²⁹ Tayfur Kaya, *Ergenlerde Saldırganlık Ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2020, s. 101.

3.11. Anne Eğitim Düzeyi ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 31: Anne Eğitim Düzeyi ve Dindarlık İlişkisi

Annenin Eğitim Düzeyi	n	\bar{x}	s
Okur-yazar Değil	25	73,48	14,532
Okur-yazar	11	50,73	22,852
İlkokul	134	62,28	21,654
Ortaokul	45	57,91	20,475
Lise	81	49,77	22,612
Lisans	45	49,42	20,421
Lisansüstü	5	47,60	22,030
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	18215,866	6	3035,978	6,758	0,000
Gruplar İçi	152289,571	339	449,232		
Toplam	170505,436	345			

Katılımcıların annelerinin eğitim düzeyleri ile katılımcıların dindarlık düzeyleri ANOVA yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Bu işleme göre iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır, $F(6,339) = 6,758$; $p < 0,001$. Ulaşılan sonuçlar “Dindarlık düzeyi, annenin eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

Tablodan da anlaşılacağı üzere annesi lise ya da lisans mezunu katılımcıların dindarlık düzeyleri annesi ilkököl mezunu olanlardan ve annesi okur-yazar olmayanlardan daha düşüktür.

Kimter, araştırmasında katılımcıların annelerinin eğitim durumları ve katılımcıların dindarlık düzeyi arasında bir farklılık tespit etmiştir. Buna göre annesi okur-yazar olan kişiler en dindar katılımcılardır. Ancak annesi üniversite ve üzeri eğitim seviyesine sahip olan kişiler en az dindar olan kişilerdir.³³⁰

Kavun, çalışmasında söz konusu değişkenler arasında aksi yönde anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Yani analiz sonuçlarına göre en dindar kişiler annesi üniversite mezunu olanlardır. En az dindar olan kişiler ise annesi okur-yazar olmayan bireylerdir.³³¹

³³⁰ Kimter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, s. 215.

³³¹ Yusuf Kavun, *Ergenlerde Dindarlık Ve İnsani Değerler*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016, s. 127.

Öztürk, araştırmasında dindarlık değişkenine daha geniş bir açıdan bakmaktadır. Buna göre anne eğitim düzeyi ile dindarlığın inanç ve duygu boyutlarında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Ancak ibadet, bilgi ve etki boyutlarında bu farklılık görülmemiştir.³³²

Genellikle annenin eğitim düzeyinin yükselmesi ile beraber anne ev dışında daha fazla zaman geçirmeye başlamaktadır. Bunun en büyük sebeplerinden biri ise annenin bir işte çalışıyor olmasıdır. Öte yandan eğitim seviyesi yükselen anne, çok sayıda fikre daha açık hale gelebilmektedir. Ev içinde daha az zaman geçiren ve belki de dinî sorgulamaları mevcut olan bir annenin çocuğuna nitelikli bir din duygusunu vermesi ise pek muhtemel olmayabilir.

3.12. Annenin Çocuğa Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 32: Annenin Çocuğa Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Annenin Çocuğa Karşı Tutumu	n	\bar{x}	s
Demokratik	45	56,29	21,934
Aşırı Hoşgörülü	71	54,73	21,926
Koruyucu	130	60,41	22,329
Otoriter	63	57,03	22,905
Tutarsız	27	51,85	21,435
İlgisiz	10	57,40	21,905
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	2575,140	5	515,028	1,043	0,392
Gruplar İçi	167930,296	340	493,913		
Toplam	170505,436	345			

ANOVA yönteminin kullanılmasından elde edilen verilere göre annenin çocuğa yönelik tutumları ile katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(5,340) = 1,043$; $p > 0,05$. Ulaşılan sonuçlarla “Dindarlık düzeyi, annenin çocuğa karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamıştır.

³³² Yusuf Öztürk, *Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum: Hitit Üniversitesi, 2017, s. 60.

Öztürk, araştırmasında anne tutumu ile katılımcı dindarlığı arasında anlamlı bir ilişki bulgulamamıştır.³³³ Öte yandan Bilecik’in anne-baba tutumu üzerinden dindarlık hakkında değerlendirmelerde bulunduğu çalışması hayli ilgi çekicidir. Bu sonuçlardan belki de en şaşırtıcı olanı şudur: Otoriter, aşırı koruyucu ve ilgisiz anne-baba tutumu bireyde dindarlık algısının oluşmasında pek etkili olmamaktadır. Bu algının oluşmasında en büyük etki demokratik tutumların sergilendiği ailelerde görülmektedir.³³⁴

Güven, yaptığı çalışmada Bilecik gibi konuya ebeveyn-çocuk ilişkisi üzerinden bakmaktadır. Araştırmada ebeveyn-çocuk ilişkisi ve katılımcıların dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Otoriter ebeveynlere sahip olan katılımcılar demokratik ebeveynlere sahip katılımcılardan daha dindardır.³³⁵

Annenin çocuğuna karşı takındığı tavır hayli önemlidir. Çünkü çocuğun kişiliğinin gelişmesinde ve hayata bakışında bu tavrın önemi yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Öte yandan annenin bu tavrı onun sadece çocukla olan ilişkisinde değil bütün bir hayatına yansiyabilecek düzeydedir. Annenin çocuğuna karşı olan tutumunu çocuğa verilecek olan din duygusundan ve din eğitiminden bağımsız görmek mümkün değildir. Çocuğa karşı takınılan tavır her ne ise din eğitimi hususunda da bu tavır devam ettirilecektir. Bundan dolayı ise annenin çocuğa yönelik tutumları ile çocuğun dindarlığı arasındaki ilişki ziyadesiyle ilgi uyandırıcıdır.

3.13. Annenin Dine Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 33: Annenin Dine Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Annenin Dine Karşı Tutumu	n	\bar{x}	s
İnançsız	3	24,33	3,055
Az Dindar	21	44,10	24,386
Biraz Dindar	73	48,11	22,383
Dindar	183	60,38	20,548
Çok Dindar	66	64,82	20,426
Toplam	346	57,34	22,231

³³³ Öztürk, *Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği)*, s. 73.

³³⁴ Sümevra Bilecik, “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 33, (2017), s. 28, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/430367>.

³³⁵ Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 207.

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	18556,795	4	4639,199	10,411	0,000
Gruplar İçi	151948,642	341	445,597		
Toplam	170505,436	345			

ANOVA yönteminin tercih edildiği incelemede katılımcıların annelerinin dine yönelik tutumları ile katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür, $F(4,341)= 10,411$; $p<0,001$. Bu sonuç “Dindarlık düzeyi, annenin dine karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimizi desteklemektedir. Elde edilen sonuca göre annesi dindar ve çok dindar olan katılımcıların dindarlık düzeyleri annesi inançsız, az dindar ve biraz dindar olanlardan daha yüksektir.

Kimter, çalışmasında dindarlığı üç alana ayırarak incelemiştir. Ancak anne ve babanın dine yönelik tutumunu ayrı ayrı değerlendirmek yerine “aile dindarlığı” adı altında incelemelerde bulunmuştur. Yapılan analizlere göre her üç dindarlık kategorisinde de ailesi dindar olan bireyler diğer bireylerden daha dındardır.³³⁶ Ayrıca Kocagöz Uzun da çalışmasında anne dindarlık düzeyi ile katılımcı dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit etmiştir.³³⁷ Konuya anne-baba dindarlığı üzerinden bakan Erden’in yaptığı analizlere göre ebeveynleri çok dindar ve dindar olan katılımcılar ebeveynleri dindar olmayan katılımcılara nazaran daha yüksek dindarlık skoru elde etmektedir.³³⁸

İnsanın en önemli rol modellerinden biri annesidir. Çünkü uzunca bir zaman boyunca kişi ailesi ile zaman geçirir. Bu süre içerisinde ise çocuk genellikle en çok anne ile beraber olur. Annenin yaşam tarzı çocuk üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Konuya din açısından bakıldığında ise günlük yaşamında dinî ritüellere yer veren bir annenin çocuğunun da benzer bir tepki vermesi beklenir. Söz konusu çocuğun en azından dine yakın ve dine karşı belli bir sıcaklık duyan bir birey olacağı tahmin edilir. Nitekim araştırmamızda da bu tahmin doğrulanmıştır.

³³⁶ Kimter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, ss. 208-210.

³³⁷ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 130.

³³⁸ Müslime Erden, *Ergenlik Döneminde Dindarlık Eğilimi Ve Riskli Davranışlar Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2019, s. 79.

3.14. Annenin Maneviyata Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 34: Annenin Maneviyata Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Anninin Maneviyata Karşı Tutumu	n	\bar{x}	s
Maneviyatlı Değil- Az Maneviyatlı	7	53,00	26,331
Biraz Maneviyatlı	27	63,41	23,689
Maneviyatlı	196	57,78	21,883
Çok Maneviyatlı	116	55,45	22,223
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	1578,106	3	526,035	1,065	0,364
Gruplar İçi	168927,331	342	493,940		
Toplam	170505,436	345			

ANOVA yönteminin kullanıldığı incelemede katılımcıların annelerin maneviyata yönelik tutumları ve katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir, $F(3,342)= 1,065$; $p>0,05$. Ulaşılan sonuçlar “Dindarlık düzeyi, annenin maneviyata karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotezimizi doğrulamamaktadır.

Yapılan literatür taramasında katılımcıların annelerinin maneviyata yönelik tutumları ile katılımcıların dindarlık düzeyini arasındaki ilişkiyi irdeleyen bir çalışma tespit edilmemiştir. Bundan dolayı ise analiz sonucunun farklı sonuçlarla karşılaştırılması muhtemel değildir.

Maneviyat kavramı dindarlık kavramına göre daha farklı bir yapı arz etmektedir ve maneviyatın kapsamlı bir şekilde anlaşılması hayli güçtür. Söz gelimi bireyler dindarlığa yönelik küçük emareler gösterebilir ya da buna yönelik hiçbir işaret olmasa da maneviyatları ziyadesiyle güçlü olabilir. İnsan hayatında çok önemli bir yere sahip olan aile kurumu içerisinde yer alan annenin birey üzerindeki rolünün göz ardı edilebilmesi mümkün değildir. Annenin maneviyata yönelik tutumunun çocuk üzerinde ciddi bir etkisinin olacağı tahmin edilmiştir. Ancak araştırmamızda anlamlı bir sonuca ulaşamamıştır.

3.15. Babanın Eğitim Düzeyi ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 35: Babanın Eğitim Düzeyi ve Dindarlık İlişkisi

Babının Eğitim Düzeyi	n	\bar{x}	s
Okur-yazar Değil	7	70,86	17,762
Okur-yazar	6	50,00	27,677
İlkokul	89	64,19	22,209
Ortaokul	56	61,86	22,310
Lise	95	54,43	22,177
Lisans	80	49,13	19,199
Lisansüstü	13	58,85	21,408
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	13154,222	6	2192,370	4,723	0,000
Gruplar İçi	157351,215	339	464,163		
Toplam	170505,436	345			

Katılımcıların babalarının eğitim durumları ve katılımcıların dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki ANOVA kullanılarak incelenmiştir. Söz konusu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır, $F(6,339)= 4,723$; $p<0,001$ ve sonuçlar “Dindarlık düzeyi, babanın eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimizi desteklemektedir.

Babası ilkokul mezunu olan katılımcıların dindarlık düzeyleri babası lise ve lisans mezunu olanlardan daha yüksektir. Öte yandan babası lisans mezunu olan bireylerin dindarlık düzeyleri babası ortaokul mezunu olan kişilerden daha düşüktür.

Kimter, katılımcıların dindarlık durumları inanç, ibadet ve etki açısından ele alarak konuya daha geniş bir çerçeveden bakmaktadır. Ortaya çıkan analiz sonuçlarına göre babanın eğitim düzeyi ve katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında negatif yönlü anlamlı bir farklılık vardır.³³⁹ Kavun ve Öztürk, araştırmalarında baba eğitim düzeyi ve dindarlık puanları arasında anlamlı bir farklılık bulgulamamışlardır.³⁴⁰

Baba çocuk için gerçekten de önemli bir figürdür. Babanın yaptığı ve yapmadığı her şeyin çocuk açısından bir karşılığı olmaktadır. Öte yandan babanın eğitim seviyesinin yükselmesi ile ailenin farklı sosyo-ekonomik düzlemlerde yaşamasının

³³⁹ Kimter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, s. 200.

³⁴⁰ Kavun, *Ergenlerde Dindarlık Ve İnsani Değerler*, s. 127; Öztürk, *Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği)*, s. 62.

kapılarının açıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca baba, eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak farklı düşünce akımlarının etkisi altına girebilir. Neticede ise hem hayatını sürdürdüğü çevreden hem de babasından dolayı küçük yaşlarda farklı fikirleri duyma imkânı elde eden ve hayattaki bu farklılıkları nispeten erken sayılabilecek bir dönemde öğrenmeye başlayan bireyler, karşılaştıkları olaylara bağlı olarak din ile nispeten daha az ilişki kurabilir.

3.16. Babanın Çocuğa Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 36: Babanın Çocuğa Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Babının Çocuğa Karşı Tutumu	n	\bar{x}	s
Demokratik	39	57,03	19,970
Aşırı Hoşgörülü	65	56,03	21,177
Koruyucu	88	58,65	22,962
Otoriter	80	61,76	22,996
Tutarsız	27	52,44	20,665
İlgisiz	47	52,23	22,935
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	3702,864	5	720,573	1,510	0,186
Gruplar İçi	166802,572	340	490,596		
Toplam	170505,436	345			

ANOVA analizine göre babanın çocuğa karşı tutum değişkeni ve katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur, $F(5,340)=1,510$; $p>0,05$. Sonuçlar “Dindarlık düzeyi, babanın çocuğa karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.” hipotezini desteklememektedir.

Apaydın’ın 2001 yılında yaptığı çalışmada görülmüştür ki babanın katılımcıya yönelik tutumları katılımcının dindarlık puanları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır.³⁴¹ Öztürk, lise öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada baba tutumu ve katılımcıların dindarlık puanı arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir.³⁴² Ancak Tablo 32 üzerine yapılan değerlendirmede ifade edildiği üzere Güven konuya

³⁴¹ Halil Apaydın, *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum Ve Davranışlara Etkisi*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2001, ss. 161-162.

³⁴² Öztürk, *Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği)*, s. 66.

ebeveyn-çocuk ilişkisi üzerinden bakmakta ve anne-baba gibi bir ayrıma gitmemektedir. Bununla beraber yapılan analizlerde ise otoriter ebeveynlere sahip bireylerin diğer katılımcılardan daha dindar olduğu ortaya çıkmıştır.³⁴³

Babanın çocuğa yönelik tutumları çocuğun nasıl bir kişi olacağı hakkında ciddi öngörülerde bulunmamızı sağlayabilir. Bununla beraber çocuğa yönelik tutumun hayatın bütün alanlarında bir benzerlik arz edeceği göz önüne alındığında söz konusu tutumun, çocuğa verilecek olan din duygusu ve din bilinci için de geçerli olacağı görülür. Bir diğer ifade ile babanın takındığı tavır, onun çocuğa yönelik vereceği din eğitiminde de varlığını sürdürecektir ve babanın benimsediği tavır her ne ise çocukta da bu tavra göre bir dindarlığın meydana geleceği düşünülmektedir. Ancak araştırmamızda bu tür ilişki tespit edilememiştir.

3.17. Babanın Dine Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 37: Babanın Dine Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Babanın Dine Karşı Tutumu	n	\bar{x}	s
İnançsız	17	39,29	21,572
Az Dindar	60	48,12	23,037
Biraz Dindar	86	54,03	20,340
Dindar	135	65,39	19,743
Çok Dindar	48	58,54	22,580
Toplam	346	57,34	22,231

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	20386,941	4	5096,735	11,577	0,000
Gruplar İçi	150118,495	341	440,230		
Toplam	170505,436	345			

Katılımcıların babaların dine yönelik tutumları ile katılımcıların dindarlık düzeyleri ANOVA üzerinden incelenmiştir. Bunun sonucunda ise söz konusu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir, $F(4,341)=11,577$; $p<0,001$. Söz konusu sonuçlar “Dindarlık düzeyi, babanın dine karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir.” şeklindeki hipotezimizi desteklemektedir.

³⁴³ Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, s. 207.

Babası çok dindar olan katılımcıların dindarlık düzeyleri babası inançsız olanlardan daha yüksektir. Ayrıca babası dindar olan katılımcılar, babası inançsız, az dindar ve biraz dindar olanlardan daha dindardır.

Şahin, 2007 yaptığı çalışmada konuya anne-baba dindarlığı çerçevesinde bakmıştır. Buna göre ergen dindarlığı ve anne-baba dindarlığı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.³⁴⁴ Araştırmasında dindarlığı üç farklı boyut üzerinden inceleyen Kimter, konuyu aile dindarlığı üzerinden tartışmaktadır. Nitekim yapılan analizlerde inanç, ibadet ve etki boyutları ile aile dindarlığı arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu görülmüştür.³⁴⁵ Kocagöz Uzun da çalışmasında baba dindarlık düzeyleri ve katılımcı dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.³⁴⁶

Çocuk için en önemli figürlerin başında baba gelmektedir. Babanın yaşam tarzının çocuk üzerinde büyük etkileri olabilir. Çünkü çocuklar, bilhassa hayatlarının ilk dönemlerinde ebeveynlerini kendileri için bir rol model olarak kabul ederler. Bu açıdan bakıldığında ise babanın dine yönelik tutumunun, çocuğun din algısında ciddi etkilere haiz olduğu görülmektedir. Nitekim çalışmamızda da dindar bir yaşam süren babalara sahip olan katılımcıların da benzer şekilde dindar oldukları görülmüştür.

3.18. Babanın Maneviyata Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Tablo 38: Babanın Maneviyata Karşı Tutumu ve Dindarlık İlişkisi

Annenin Maneviyata Karşı Tutumu	n	\bar{x}	s
Maneviyatlı Değil	12	39,00	20,745
Az Maneviyatlı	39	55,62	22,917
Biraz Maneviyatlı	76	55,34	23,376
Maneviyatlı	148	62,04	20,585
Çok Maneviyatlı	71	53,72	22,001
Toplam	346	57,34	22,231

³⁴⁴ Adem Şahin, “Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı Ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2007), s. 228, <https://dergipark.org.tr/en/pub/marife/437014>.

³⁴⁵ Kimter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, s. 207-210.

³⁴⁶ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 131.

	Kareler Toplamı	s.d.	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	8656,977	4	2164,244	4,560	0,001
Gruplar İçi	161848,459	341	474,629		
Toplam	170505,436	345			

Yapılan ANOVA analizlerine göre katılımcıların babalarının maneviyata yönelik tutumları ile katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır, $F(4,341)= 4,560$; $p<0,01$ ve bu sonuç “Dindarlık düzeyi, babanın maneviyata karşı tutumuna göre farklılık göstermektedir” şeklindeki hipotezimizi desteklemektedir. Çıkan sonuçlara göre babası maneviyatlı olan katılımcılar babası maneviyatlı olmayan katılımcılardan daha dindardır.

Biraz önce belirtildiği üzere babanın hayata yönelik bakış açısı çocuk üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü baba, çocuğa rol model olunması hususunda en az anne kadar etkilidir. Hayata yönelik bakış içerisinde değerlendirilebilecek en önemli hususlardan biri de babanın maneviyata yönelik tavrıdır. Maneviyat dinî içerikli bir olgu olarak değerlendirilebileceği gibi dinden bağımsız bir yapı olarak da karşımıza çıkabilir. Bununla beraber araştırmamızda maneviyatın din ile bir ölçüde ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Yapılan incelemelerde söz konusu iki değişken arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir analiz ile karşılaşılmamıştır. Bu sebeple elde edilen analiz sonucu farklı sonuçlarla karşılaştırılmamaktadır.

4. DINDARLIK İLE NARSİSİZM VE ALT BOYUTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

4.1. Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi

Tablo 39: Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi

(n=346)	Dindarlık Ölçeği Toplam Puanı
NKE Toplam Puanı	-0,113

Narsisizm ve dindarlık arasındaki ilişkinin tespiti için iki ölçek arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde NKE toplam puanı ve Dindarlık Ölçeği toplam puanı arasında negatif yönde zayıf düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir; $r= -0,113$; $p<0,05$. Bir diğer ifade ile “Dindarlık ve narsisizm düzeyleri arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.” hipotezimiz desteklenmiştir.

Altun, çalışmasında narsisizm ve dindarlık arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etse de söz konusu ilişki anlamlı düzeyde değildir.³⁴⁷ Ulusal'ın ergenler üzerinde yaptığı çalışmada dindarlık ve narsisizm arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır.³⁴⁸ Gürsu ve Apaydın'ın ortak araştırmalarında narsisizm ve İslami eğilim arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir.³⁴⁹

Güven, Ashmawy, Kocagöz Uzun ve Okumuş çalışmalarında narsisizm ve dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğunu bulgulamıştır.³⁵⁰ Bununla beraber Kartopu, 2013 yılında yaptığı çalışmasında kendini dindar olarak kabul eden kişilerin, kendini dindar olarak tanımlamayan kişilere nazaran daha düşük narsisizm puanına sahip olduğunu ortaya koymuştur.³⁵¹

Orhan narsisizm ve dindarlık arasındaki ilişkiyi üç farklı açıdan değerlendirmektedir. Buna göre narsisizm ve dini tutum arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Narsisizm ve iç güdümlü dindarlık arasında herhangi bir ilişki tespit edilemezken narsisizm ve dış güdümlü dindarlık arasında bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.³⁵²

Yapılan literatür taramasında farklı sonuçlar ortaya çıksa da teorik çerçeve bağlamında ifade ettiğimiz üzere dinler narsisizme karşı çıkan yapılar olarak karşımızda durmaktadır. Bundan dolayı ise teoriden yola çıkılarak dindarlık ile narsisizmin bir arada bulunamayacağı öngörülmüştür. Nitekim yapılan analiz neticesinde de bu öngörü doğrulanmıştır.

4.2. Dindarlık ve Hak İddia Etme Boyutu Arasındaki İlişki

Tablo 40: Dindarlık ve Hak İddia Etme Boyutu Arasındaki İlişki

(n=346)	Dindarlık Ölçeği Toplam Puanı
NKE Hak İddia Etme Boyutu Toplam Puanı	-0,029

³⁴⁷ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, ss. 94-95.

³⁴⁸ Ulusal, *Ergenlik Döneminde Narsisizm, Dindarlık ve Sosyal Medya Tutumları İlişkisi*, s. 81.

³⁴⁹ Gürsu, Apaydın, "Narsizm İle Özgüven Arasındaki İlişkide İslâmî Eğilimin Aracılık Rolü", s. 558.

³⁵⁰ Güven, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, ss. 214-215; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 69; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 135; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 67.

³⁵¹ Kartopu, "Gümüşhane Üniversitesi Örneği", s. 643.

³⁵² Orhan, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, s. 91; s. 104; s. 105.

Korelasyon katsayılarının incelenmesi sonucunda NKE hak iddia etme boyutu toplam puanı ve Dindarlık Ölçeği toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür; $r = -0,029$; $p > 0,05$. Buna göre analiz sonuçları “Dindarlık ve hak iddia etme boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.” hipotezini doğrulanmamıştır.

Altun ve Çınar da, çalışmalarında hak iddia etme boyutu ve dindarlık arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemişlerdir.³⁵³ Ashmawy, Kocagöz Uzun ve Okumuş ise hak iddia etme boyutu ve dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulgulamıştır.³⁵⁴

Hak iddia etme boyutunun karakteristik özellikleri bağlamında düşünüldüğünde dinlerin genel olarak ayrıcalıklı bir insan tasvirine ve her konu ve durumda hak iddia eden bireylere hoş bir gözle bakmadığı açıktır. Ancak araştırmamızda söz konusu durumu destekleyecek bir sonuç ile karşılaşılmamıştır.

4.3. Dindarlık ve Üstünlük Boyutu Arasındaki İlişki

Tablo 41: Dindarlık ve Üstünlük Boyutu Arasındaki İlişki

(n=346)	Dindarlık Ölçeği Toplam Puanı
NKE Üstünlük Boyutu Toplam Puanı	-0,146

İki ölçek arasındaki korelasyon katsayılarının incelenmesi ile NKE üstünlük boyutu toplam puanı ve Dindarlık Ölçeği toplam puanı arasında negatif yönde zayıf düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı bulgulanmıştır; $r = -0,146$; $p < 0,01$. Daha açık bir ifade ile yapılan analizlerle “Dindarlık ve üstünlük boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Altun, Kocagöz Uzun, Çınar ve Okumuş da benzer şekilde üstünlük boyutu ve dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir farklılık bulgulamıştır.³⁵⁵ Ancak

³⁵³ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 101; Çınar, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, s. 154.

³⁵⁴ Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 73-74; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 145; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 74.

³⁵⁵ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 98; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 141; Çınar, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, s. 154; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 70.

Ashmawy çalışmasında üstünlük boyutu ve dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir.³⁵⁶

Üstünlük boyutunda kişi, kendini diğer insanlardan daha farklı bir yerde konumlandırır. Her konuda en iyisinin kendisi olduğu düşünür. Ancak dinler, insanlara üstünlük taslamayı büyük bir günah olarak kabul eder ve bu durumu ahlaki bir kriz olarak değerlendirir. Nitekim analizden elde edilen sonuç da söz konusu durumu destekler niteliktedir.

4.4. Dindarlık ve Teşhircilik Boyutu Arasındaki İlişki

Tablo 42: Dindarlık ve Teşhircilik Boyutu Arasındaki İlişki

(n=346)	Dindarlık Ölçeği Toplam Puanı
NKE Teşhircilik Boyutu Toplam Puanı	-0,143

İki ölçeğin korelasyon katsayılarına göre NKE teşhircilik boyutu toplam puanı ve Dindarlık Ölçeği toplam puanı arasında negatif yönde zayıf düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır; $r = -0,143$; $p < 0,01$. Elde edilen sonuçlara göre “Dindarlık ve teşhircilik boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.” şeklinde hipotez doğrulanmaktadır.

Altun, Kocagöz Uzun, Çınar ve Okumuş teşhircilik boyutu ve dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir farklılık saptarken Ashmawy anlamlı bir farklılık tespit edememiştir.³⁵⁷

Dinler, insanların sahip oldukları şeyleri diğer insanların gözüne sokarcasına sergilemeyi hoş bulmaz. Öte yandan sahip olunanların bir tür övünç kaynağı olarak görülmesine de karşı çıkar. Nitekim araştırmamızda ulaşılan sonuçlar da dinlerin söz konusu tavırları ile bir uyum arz etmektedir.

³⁵⁶ Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 72.

³⁵⁷ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 96; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 142; Çınar, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, s. 154; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, ss. 71-72; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, ss. 70-71.

4.5. Dindarlık ve Sömürücülük Boyutu Arasındaki İlişki

Tablo 43: Dindarlık ve Sömürücülük Boyutu Arasındaki İlişki

(n=346)	Dindarlık Ölçeği Toplam Puanı
NKE Sömürücülük Boyutu Toplam Puanı	-0,160

Korelasyon katsayıları ile NKE sömürücülük boyutu toplam puanı ve Dindarlık Ölçeği toplam puanı arasında negatif yönde zayıf düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür; $r = -0,160$; $p < 0,01$. Buna göre “Dindarlık ve üstünlük boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.” hipotezi desteklenmiştir.

Altun ve Ashmawy çalışmalarında sömürücülük boyutu ve dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir.³⁵⁸ Kocagöz Uzun, Çınar ve Okumuş ise sömürücülük boyutu ve dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki ortaya çıkarmıştır.³⁵⁹

Dinler, insanların birbirinden çıkar sağlamasına ve birinin diğerini süfli amaçlar doğrultusunda kullanmasına kati surette karşı çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise teorik bakımdan dindar bir kişinin narsisizmin sömürü boyutunda daha düşük puanlar elde etmesi beklenir. Analiz sonucunda da söz konusu beklentiye benzer bir durum meydana gelmiştir.

4.6. Dindarlık ve Otorite Boyutu Arasındaki İlişki

Tablo 44: Dindarlık ve Otorite Boyutu Arasındaki İlişki

(n=346)	Dindarlık Ölçeği Toplam Puanı
NKE Otorite Boyutu Toplam Puanı	0,055

Söz konusu iki değişken arasındaki ilişkinin anlaşılması adına korelasyon katsayılarına bakılmıştır. Bunun sonucunda ise NKE otorite boyutu toplam puanı ve Dindarlık Ölçeği toplam puanı arasında negatif yönde zayıf düzeyde bir ilişki tespit edilse de söz konusu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde değildir; $r = 0,055$;

³⁵⁸ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 105; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 75-76.

³⁵⁹ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 144; Çınar, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, s. 154; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 73.

$p > 0,05$. Bir diğere ifade ile “Dindarlık ve otorite boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.” hipotezi doğrulanmamıştır.

Altun, otorite boyutu ve dindarlık arasında aynı yönlü anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmiştir.³⁶⁰ Kocagöz Uzun, Çınar ve Okumuş’un çalışmalarında otorite boyutu ve dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir farklılık bulgulanmıştır.³⁶¹ Ashmawy’nin çalışmasında ise anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir.³⁶²

Narsisizmin otorite boyutuna kısa bir bakış atıldığında narsisizmin en makul boyutu olduğu kanısına varılabilir. Bu kişiler yaptıkları işlerde en iyi olarak anılmak istedikleri için işlerini muazzam bir hırsıyla yaparlar. Dinler ise elbette bu tür ilişkiyi destekler. Nitekim otorite boyutu narsisizmin en uyumlu boyutu olarak kabul edilmektedir. Ancak otorite boyutunun narsisizm gibi hastalıklı bir yapı içerisinde yer aldığını da unutmamak gerekir.

4.7. Dindarlık ve Kendine Yeterlilik Boyutu Arasındaki İlişki

Tablo 45: Dindarlık ve Kendine Yeterlilik Boyutu Arasındaki İlişki

(n=346)	Dindarlık Ölçeği Toplam Puanı
NKE Kendine Yeterlilik Boyutu Toplam Puanı	0,036

Korelasyon katsayıları analizine göre kendine yeterlilik boyutu toplam puanı ve Dindarlık Ölçeği toplam puanı arasında negatif yönde zayıf düzeyde bir ilişki tespit edilse de bahsi geçen ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir; $r = 0,036$; $p > 0,05$. Yapılan analizler neticesinde “Dindarlık ve kendine yeterlilik boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.” hipotezi doğrulanmamıştır.

Altun, Ashmawy ve Kocagöz Uzun kendine yeterlilik boyutu ve dindarlık arasında anlamlı bir farklılık bulgulayamamıştır.³⁶³ Çınar ve Okumuş’un çalışmalarından ise

³⁶⁰ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 100.

³⁶¹ Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 138; Çınar, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, s. 154; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 68.

³⁶² Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 73.

³⁶³ Altun, *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 103; Ashmawy, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, s. 74-75; Kocagöz Uzun, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, s. 139.

kendine yeterlilik boyutu ve dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır.³⁶⁴

Narsisizmin kendine yeterlilik boyutunu bir tür kibir ve daha ileri boyutta tanrılaşma girişimi olarak okumak mümkündür. Çünkü kişi dış dünya ile mücadele edebilmek adına kimseye ve hiçbir şeye ihtiyaç duymayan bir profil oluşturur. Bununla beraber gelen yardımları da elinin tersiyle çevirir. Dinler ise insanların bir dayanışma ve yardımlaşma içerisinde olmasını ister. Fakat yapılan analiz neticesinde anlamlı bir sonuca ulaşamamıştır.

4.8. Dindarlık ve Kendini Beğenme Boyutu Arasındaki İlişki

Tablo 46: Dindarlık ve Kendini Beğenme Boyutu Arasındaki İlişki

(n=346)	Dindarlık Ölçeği Toplam Puanı
NKE kendini beğenme Boyutu Toplam Puanı	0,019

İki değişken arasında ne tür bir ilişkinin olduğunun gözlemlenmesi için korelasyon katsayıları incelenmiştir. Buna göre NKE kendini beğenme boyutu toplam puanı ve Dindarlık Ölçeği toplam puanı arasında negatif yönde zayıf düzeyde bir ilişki olmakla beraber bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değildir; $r= 0,019$; $p>0,05$. Elde edilen sonuçlara göre “Dindarlık ve kendini beğenme boyutu arasında korelasyonel bir ilişki mevcuttur.” hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde görülmüştür ki narsisizmin kendini beğenme boyutu ile dindarlık arasındaki ilişki göz ardı edilmiştir. Bundan dolayı ise araştırmamızdan elde edilen sonucun karşılaştırılması mümkün gözükmemektedir. Öte yandan şunu söylemek gerekir ki dinler böbürlenmeye, kibire, kendini üstün görmeye karşı tolerans göstermezler. Ancak yapılan analizde bu öngörümüz ile bağdaşacak bir sonuç ortaya çıkmamıştır.

³⁶⁴ Çınar, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, s. 154; Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, s. 69.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknolojinin her geçen gün daha da geliştiği, internetin yaygınlaştığı ve sosyal medya kullanımının adeta bir norm haline geldiği modern çağda haz, bireysellik, rekabetçilik ve toplumun diğer unsurlarında yaratılan algılar bağlamında bir hayat sürölmektedir. Bu sistem içerisinde tabiri caizse narsisizm insanlara dayatılmaktadır. Bu sayede narsisizm, çağımızın bir tür yaşam formu haline gelmektedir. İçinde yaşadığımız dönemde ön plana çıkarak (rıla)n kişiler incelendiğinde narsisizmin ne denli cilalanıp parlatıldığı görölmektedir. Söz gelimi pek çok sosyal medya ünlüsü –genelde “fenomen” ve “influencer” olarak bilinmektedirler- olan bu kişiler, narsisizm semptomlarının birçoğunu sosyal medya hesapları üzerinden takipçilerine pazarlamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında söz konusu durumun, geleceğin mimarları olan gençler başta olmak üzere pek çok birey üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Birey üzerinde etkili olan bir diğer olgu ise dindir. Din algıları ve deneyimleri bireylerin kişilik özelliklerine yansırken narsistik eğilimleri açısından da belirleyici olabilmektedir. Aynı zamanda bireylerin narsistik eğilimleri de dine yönelişleri noktasında önemli bir rol oynayabilmektedir.

İnsanlığın en kadim kurumlarından biri olan dinin pek çok tanımı ve türü bulunmaktadır. İnsan hayatının birçok sahasını etki altına alan dinler, sistematik yapıları içerisinde barındırdıkları emir ve yasaklarla müntesiplerinin belli bir yaşam tarzına sahip olmalarını talep eder. Bu sayede ise her din, kendisi için muteber sayılabilecek olan insanların nasıl bir profilde olacağını açıklar. Bu bakımdan dinler, kural koyucu kurumlar olarak bireylere nüfuz eder.

Dünya üzerinde çok sayıda din ve dinî yapıdan bahsetmek mümkün olmakla birlikte bu yapılar her konuda aynı ya da benzer söylemlerde bulunmamaktadır. Bununla beraber bir dine bağlı olduğunu ifade eden her kişi de bu bağlılığı eşit düzeyde yaşamamaktadır. Kimisi söz konusu dine yürekten bağlı iken kimisi de sadece sözde kalacak düzeyde bir bağlılık göstermektedir. Bireylerin dine bağlılıkları kişilik ve yaşam tarzları ile etkileşim içerisinde olduğu için dinin insanlar üzerindeki etkisinin detaylıca incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu araştırma özelinde konuşmak gerekirse giderek yaygınlaşan narsisizm olgusu ve her zaman hayatiyetini sürdüren din kurumu arasındaki ilişkinin anlaşılması hayli önemlidir. Bu minvalde narsisizm ve dindarlık konuları arasındaki ilişkiler farklı değişkenler bağlamında incelenmiştir. Diğer taraftan çalışma grubu olarak üniversite öğrencilerinin seçilmesi de belli bir sebebe matuftur. Üniversite öğrencilerinin pek çoğu neredeyse hayatlarının tamamını teknolojik gelişmeler, internet ve sosyal medya etrafında geçirmektedir. Bu açıdan bakıldığında ise üniversite öğrencilerinin kendilerinden yaşça daha büyük bireylere göre narsisizmden daha fazla etkilenmiş olma ihtimalleri bulunmaktadır. Dolayısı ile bu araştırmadan elde edilen veriler sayesinde mevcut durum tespiti yapılabilir ve konu ile alakalı önceliklere destek niteliğinde daha etkili tedbirler alınabilir.

Araştırmanın en dikkat çekici bulgularına değinmek gerekirse bu çalışmada demografik değişkenler ile narsisizm arasındaki ilişkinin incelendiği pek çok analizde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır. Ancak katılımcıların eğitim gördükleri fakülteler ve alkol kullanım durumları ile narsisizm düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği analizlerde anlamlı sonuçların olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre İslami İlimler Fakültesi'nde eğitim almakta olan katılımcılar diğer fakültelerde öğrenim gören katılımcılardan daha düşük narsisizm puanına sahiptir. Öte yandan hiçbir zaman alkol kullanmayan katılımcılar, ara sıra alkol kullanan katılımcılardan daha az narsisttir. Sonuçlar araştırma kapsamında değerlendirildiğinde ise önemli bir nokta dikkat çekmektedir: İslami İlimler Fakültesi'nin eğitim odağı İslam olmakla beraber temelde teolojidir. Diğer taraftan insanların alkol kullanmama nedenlerinden önemli bir yekûnunu da din kaynaklı gerekçeler oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise dini, narsisizmin önüne geçebilecek ya da narsisizmi bir nebze de olsun denetim altına alabilecek bir mekanizma olarak görmek mümkündür.

Araştırmamızda katılımcılara idol olarak değerlendirdikleri kişilerin kim oldukları hakkında soru yöneltilmiştir. Araştırma içerisindeki tek nitel soru olan bu soruya verilen cevaplar çerçevesinde belli kategoriler oluşturulmuştur. Araştırma başlangıcında katılımcıların popüler kültür içerisinde öne çıkan kişileri idol olarak kabul ettikleri değerlendirilmiştir. Yapılan analizler neticesinde hipotez kısmen doğrulansa da şaşırtıcı sonuçlarla da karşılaşmıştır. Söz gelimi katılımcılardan bir kısmı popüler kültürün köşe taşları olarak kabul edilen kişileri idol olarak görürken bir

kısının ise hiçbir idolü yoktur. Ayrıca kendisi için yine kendini idol sayan katılımcılar da mevcuttur. Bu bağlamda kendini idol olarak gören, hiçbir idolü olmayan ve popüler kültürdeki bireyleri idol kabul eden katılımcılar, araştırmamız açısından önemli görülmektedir. Söz konusu bireyler ile narsistik eğilim arasında bir tür ilişkinin olabileceği tahmin edilmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse söz konusu üç grupta yer alan kişilerin araştırmaya katılan diğer katılımcılardan daha narsist olması muhtemeldir.

Demografik değişkenlerle dindarlık arasındaki ilişkinin incelendiği analizlerde ilginç sonuçlarla karşılaşılmıştır. Söz gelimi yaşamlarının çoğunu kırsal bölgelerde geçiren katılımcılar, hayatının büyük bir kısmını kentsel bölgede geçirmiş kişilerden daha dindardır. Nitekim kırsal bölgelerdeki yaşamlar genellikle tekdüzedir. Bölge içerisinde pek fazla bir farklılık yoktur. Atalardan aktarılagelen kültürler ve değerler büyük bir tahribata uğramadan sonraki nesillere miras olarak bırakılır. Ancak kent yaşamı hareketli ve canlıdır. Birçok farklılığı aynı anda bünyesinde barındırır. Tahmin edilebilecek her türden yenilik ilk olarak şehirlerde kendine yer bulur. Kent yaşamı, kırsal yaşama göre daha büyük bir özgürlüğü bünyesinde barındırır. Bu bakımdan ise kişilerin dini inanç ve değerlerinin kent yaşamı içerisinde kırsal yaşama nazaran daha saydam hale gelmesi mümkündür.

Birçok din, bireyin hem kendisine hem de diğer insanlara zarar vermesini yasaklamıştır. “Zararlı alışkanlıklar” denildiğinde akla ilk olarak sigara ve alkol gelmektedir. Bireyin kendisine direkt; çevresindeki insanlara ise dolaylı olarak zarar veren sigara ve alkol, din çevrelerince hoş karşılanmamaktadır. Bununla beraber araştırmamızdan elde edilen sonuçlar da bu kanıyı destekler niteliktedir. Hiçbir zaman sigara ve/veya alkol kullanmayan katılımcılar, diğer katılımcılara göre daha dindardır. Bu minvalde bakıldığında ise dinin sigara ve alkol kullanımı hususunda engelleyici bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür.

Pek çok bilimsel araştırma, anne ve/veya babanın olmadığı bir ailede çocuklar özelinde birçok problemin ortaya çıktığını göstermektedir. Araştırmamız kapsamında yapılan analiz sonuçlarına göre ebeveynleri beraber yaşayan katılımcılar, ebeveynleri boşanmış katılımcılardan daha dindardır. Elde edilen bu sonuç da çocuklar özelinde değerlendirilen problemlerden biri olarak kabul edilebilir. Anne ve baba eğitim düzeyleri ile katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu

gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ebeveynlerin eğitim düzeyleri ve katılımcıların dindarlık durumları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Daha açık bir ifade ile ebeveynlerin eğitim seviyesi düştükçe katılımcıların dindarlık düzeylerinde bir artış yaşanmaktadır.

Anne ve babanın dine yönelik tutumları ile katılımcıların dindarlık puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre anne ve/veya babası çok dindar ya da dindar olan katılımcılar diğer katılımcılara nazaran daha dindardır. Nitekim anne ve baba, çocuğun örnek alacağı ilk kişilerdir. Öyle ki çocuk belli bir yaşa gelinceye kadar kendisi için aileden başka bir gerçeklik yok gibidir. Çocuğun bu süre içerisinde yaşayacağı öğrenmelerin bir kısmı ise sosyal öğrenme ile ilgilidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ise ebeveynlerin dine yönelik tutumları çocuk üzerinde etkili olabilmektedir. Bundan dolayı ise elde ettiğimiz veriler ile teorinin eşleştiği görülmektedir. Araştırmamızda babanın maneviyata yönelik tutumu ile katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak annenin maneviyata yönelik tutumu ile katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Söz konusu iki durum arasında neden böyle bir farklılığın meydana geldiği ise merak uyandırıcıdır.

Yapılan analizlerde narsisizm ve dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifade ile dindarlık düzeyi arttıkça narsisizm düzeyinde bir azalma yaşanmaktadır. Ancak bu durum narsisizmin tüm alt boyutlarında tespit edilmemiştir. Üstünlük, teşhircilik ve sömürücülük boyutları ile dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı korelasyonlar olduğu bulgulanmıştır. Bununla beraber narsisizmin diğer boyutları olan hak iddia etme, otorite, kendine yeterlilik ve kendini beğenme boyutları ile dindarlık arasında anlamlı ilişkiler gözlemlenmemiştir.

Her ne kadar son yıllarda konu hakkında pek çok çalışma yapılmış olsa da bu çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir. Konunun etraflıca anlaşılması için çok sayıda çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırma bulgularına dayalı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Narsisizm ve dindarlık kapsamında yapılan çalışmalar dikkate alınarak literatürde mevcut olan evren ve örneklemelerden farklı evren ve örneklemeler üzerinde araştırmalar yapılabilir. Farklı yaş, meslek, sosyo-ekonomik durum ve kültürel arka plana sahip örneklem grupları ile çalışılabilir. Bu minvalde

araştırmalar için farklı Şehirlerin ve bölgelerin Őeçilmesi literatürde bir Őeřitlilikin oluşmasına yardım edebilir. Ayrıca farklı evrenlerin tercih edilmesi narsisizm ve dindarlık Çerçevesinde toplumun daha iyi analiz edilmesini sağlayabilir.

- Narsisizm ve dindarlık Çerçevesinde kültürlerarası bir Őalıřmanın yapılması konuya farklı bir boyut kazandırabilir. Bu kapsamda iki farklı dinin karşılaştırılmasına imkân verecek bir Őalıřma gerçekteştirilebilir. Ayrıca aynı dinin yaşandığı iki farklı kültürde uygulanacak bir Őalıřma ile önemli sonuçlar elde edilebilir.
- Ülkemizde narsisizm ve dindarlık özeline yapılan Őalıřmaların tamamı kesitsel araştırmalardır. Ancak konunun etraflıca tahlil edilmesi için boylamsal Őalıřmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tarz bir gelişmenin yaşanması, literatür için ciddi bir kazanım anlamına gelebilir.
- Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen demografik sorular büyük bir öneme haizdir. Bununla beraber araştırmacıların uyguladıkları Őalıřmalarda demografik sorular hususunda belli bir standardı koruyarak demografik sorular için yeni maddeler retme Őabasında bulunması diğer araştırmacılar için ufuk ağıcı olabilir.
- Narsisizm ve dindarlık bağlamında yapılacak Őalıřmalarda narsisizmin panzehri olarak görülen –alçakgönüllülük, diğerkmlık vb.- ya da narsisizm ile bağıntılı kabul edilen –kibir, kendini beğenme vb.- değer ve kavramlar dikkate alınabilir.
- Ülkemizde narsisizm ve dindarlık hakkında yapılan Őalıřmalardan hiğbirinde nitel yöntem tercih edilmemiştir. Gelecekte yapılacak Őalıřmalarda nitel yöntemin de tercih edilmesi konu hakkında detaylı analizlerin yapılmasına imkân tanıyabilir.
- Ebeveynler Çocuklarının birer narsist olarak yetişmelerini engellemek adına onlarla sık ve kaliteli zaman geçirerek iyi birer model olmalı, dünyalarına girmeli ve onların dilinden konuşmalıdır. Verilecek nasihatlerin, bahsedilecek ahlaki değerlerin de böylesi bir ortamda serdedilmesi Çocuklar ve gençler üzerinde daha etkili olabilir.

- Narsisizmin teknoloji ve internet yoluyla ne kadar hızlı yayıldığı göz önüne alındığında ebeveynlerin çocuklarının takip ettikleri yayınları ve kişileri incelemeleri yararlı olacaktır. Ebeveynlerin çocuklarının izlediği film ve dizileri eleştirel bir gözle izleyerek gerekli durumlarda kendi düşüncelerini paylaşmalı ve uyarılarda bulunmaları da narsisizmin yayılışını bir nebze olsun azaltabilir.
- Narsisizm pek çok ahlaki problemi beraberinde getirmesi sebebiyle çatı kavram olarak kabul edilebilir. Toplumun giderek yayılan narsisizm olgusuna karşı korunmasını sağlamak için başta çocuklar ve gençler olmak üzere toplumun her kesimine uygulanacak olan değerler eğitim programlarında narsisizmin ilişki olduğu kavramlara dikkat çekilebilir.

Zaman içerisinde gerçekleştirilecek olan ulusal ve uluslararası toplantılarda narsisizm ile nasıl mücadele edilmesi gerektiği, hangi adımların atılması gerektiği dinin sağaltıcı etkisi göz önünde bulundurularak planlanabilir.

BİBLİYOGRAFYA

- Adler, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma*, (çev. Ayda Yörükán), 17. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- , *Nevroz Sorunları*, (çev. Ali Kılıçlıoğlu), 4. bs., İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- Akkaş, Cemil, Hülya Bakırtaş,, Sakine Çiftçi, “‘Narsistagram’: Instagram Kullanımında Narsisizm”, *Selçuk İletişim*, Cilt 13, Sayı 1, (2020), s. 130-57, doi:10.18094/josc.609111.
- Alanka, Ömer, Aslıhan Cezik, “Dijital Kibir: Sosyal Medyadaki Narsistik Ritüellere İlişkin Bir İnceleme”, *TRT Akademi*, Cilt 1, Sayı 2, (2016), s. 548-69.
- Allen, Russel O., Bernard Spilka, “Committed and Consensual Religion: A Specification of Religion-Prejudice Relationships”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Cilt 6, Sayı 2, (1967), s. 191-206.
- Alpay, Emre Han, *Annedén Algılanan Narsisistik Özellikler ile Psikopatoloji Arasındaki İlişkide Kendini Eleştirelinin Aracı Rolü*, (Doktora Tezi), Mersin: Mersin Üniversitesi, 2020.
- Altun, Rıza, *Narsisizm ve Dindarlık*, 1. bs., Ankara: Kitap& Cafe Serüven, 2015.
- , *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2015.
- American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 5. bs., Arlington: American Psychiatric Association, 2013.
- Anlı, İrem, *Narsisistik Kişilik Bozukluğu ve Sınır Kişilik Bozukluğu Tanısı Alanların Narsisistik Gelişim Hattındaki Konumlandırılmalarının Kendilik Psikolojisi Kuramına Göre Karşılaştırılmaları*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2005.
- , *Psikanalizde Narsisizm*, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2010.
- Anlı, İrem, Güler Bahadır, “Kendilik Psikolojisine Göre Narsisistik ve Sınır Kişilik Bozukluğu”, *Psikoloji Çalışmaları*, Cilt 27, (2012), s. 1-12.
- Anlı, İrem, Yeşim Can,, Cüneyt Evren, “Erkek Alkol Kullanım Bozukluğu Hastalarında Patolojik Narsisizmin Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Gelişimi Üzerindeki Etkisi”,

- Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, Cilt 9, Sayı 1, (2017), s. 63-74, doi:10.18863/pgy.281127.
- Apaydın, Halil, *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum Ve Davranışlara Etkisi*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2001.
- Ashmawy, Merve Feryal Atef Ahmed Abdou, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi (Sinop Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Atabek, Ümit, “Yeni Medya ve Yeni İletişim Düzeni”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 37, Sayı 3, (2013), s. 175-82, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/211>.
- Atalay, Talip, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık Üzerine Bir Araştırma (Diyarbakır Örneği)*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2002.
- Atay, Salim, *Çalışan Narsist*, 1. bs., İstanbul: Namar Yayınları, 2010.
- , “Narsistik Kişilik Envanteri’nin Türkçe’ye Standardizasyonu”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, (2009), s. 181-96.
- Aydemir, Rüveyda Efdal, *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2008.
- Ayten, Ali, *Din ve Sağlık*, 1. bs., İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018.
- , *Psikoloji ve Din*, 4. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Az, Mehmet Sait, Muhammet Cevat Acar, “Dindarlık İle Özgecilik Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Bir Araştırma”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2020), s. 742-73, <https://dergipark.org.tr/en/pub/pauifd/731273>.
- Bademkırın, Ferhat, Arzu Çiğ,, Nalan Türkoğlu, “Nergis (Narcissus cv. 'Royal Connection') Bitkisinin Gelişimi Üzerine Katı ve Sıvı Solucan Gübresi Dozlarının Etkileri”, *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, (2018), s. 676-84, doi:10.30910/turkjans.471511.
- Bayhan, Vehbi, “Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu : ‘Tüketiyorum Öyleyse Varım’”, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 43, (2011), s. 221-48, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/119240>.

- Behary, Wendy T., *Disarming the Narcissist: Surviving and Thriving With the Self Absorbed*, 2. bs., Oakland: New Harbinger Publications, 2013.
- Bilecik, Sümeyra, “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 33, (2017), s. 7-38, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/430367>.
- Bodur, Hüsnü, Sezai Korkmaz, “İlahiyat Öğrencilerinde Sosyal Medya Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 30, (2017), s. 329-51, <https://dergipark.org.tr/en/pub/ksuifd/347761>.
- Bröhmer, Manfred, “Does Psychiatry Need Religion and Spirituality in its Treatment Approach? Narcissism as an Example”, *The South African Journal of Psychiatry : SAJP : the Journal of the Society of Psychiatrists of South Africa*, Cilt 22, Sayı 1, (2016), s. 1-6, doi:10.4102/sajpsychiatry.v22i1.563.
- Budak, Selçuk, “Narsizm”, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017s. 509.
- Buzdar, Muhammad Ayub v.dğr., “Does Religiosity Reduce Narcissistic Personality Disorder? Examining the Case of Muslim University Students”, *Journal of Religion and Health*, Cilt 58, (2019), s. 1463-70.
- Campbell, W. Keith, Adam S. Goodie,, Joshua D. Foster, “Narcissism, Confidence and Risk Attitude”, *Journal of Behavioral Decision Making*, Cilt 17, (2004), s. 297-311.
- Can, Şefik, *Klasik Yunan Mitolojisi*, 3. bs., İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994.
- Can, Yeşim v.dğr., “Patolojik Narsisizm ve Alkol Kullanım Bozukluğu Arasındaki İlişki”, *ADDICTA: The Turkish Journal on Addictions*, Cilt 4, Sayı 1, (2017), s. 119-35.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül, “Dini Yönelimler ve Ön yargı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2010), s. 1366-84.
- Çaycı, Berk, Ayşegül Elif Çaycı,, İhsan Eken, “Narsisizm ve Selfie Paylaşımı İlişkisi Üzerine Nicel Bir Araştırma”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 31, (2019), s. 60-88, doi:10.31123/akil.591317.
- Çayır, Celal, Abdurrahim Emhan, “Mizah Becerisi, Politik Algı, Kişilerarası Çatışma Ve Dindarlık Düzeyi Arasındaki İlişkinin Analizi: Eğitim Sektöründe Bir Uygulama”,

- Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (2017), s. 52-73, <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/458828>.
- Çetin, Ümit Fahri, *Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık-Empati İlişkisi (Isparta Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2010.
- Çınar, Mehmet, “Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, Sayı 2, (2020), s. 135-60, <https://dergipark.org.tr/en/pub/tdpd/778199>.
- Çoban, Hatice, Ayşe İrmiş, “Yöneticilerde Narsisizm Üzerine Bir Araştırma”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, (2018), s. 123-46, doi:10.17130/ijmeh.2018137577.
- Daghigh, Ahmad v.dğr., “Exploring the Relation Between Religiosity and Narcissism in an Iranian Sample”, *Personality and Individual Differences*, Cilt 139, (2019), s. 96-101.
- Demirel, Havva v.dğr., “Spor Yapan ve Yapmayan Üniversite Öğrencilerinin Narsisizm Seviyelerinin Karşılaştırılması”, *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2018), s. 72-77, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsbd/469679>.
- DiGiuseppe, Raymond v.dğr., “Cluster Analysis of Narcissistic Personality Disorders on the MCMI-II”, *Journal of Personality Disorders*, Cilt 9, Sayı 4, (1995), s. 304-17, doi:10.1521/pedi.1995.9.4.304.
- Doğaner, İnci, “Narsisistik Kişilik Bozukluğu: Tarihçe, Tanı ve Ayırıcı Tanı”, *Narsisistik Kişilik Bozukluğu*, 3 Cilt, ed. Ahmet Çelikkol, İzmir: Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları, 1996, Cilt 1, s. 341-52.
- Ekinci, Ecem Atila, *Psikopatolojik Belirtilerin Narsisistik Özellikler ve Başa Çıkma Tarzları İle İlişkilerinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Maltepe Üniversitesi, 2018.
- Ekmekçi, Serkan, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi: Denizli Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2016.
- Erden, Müslime, *Ergenlik Döneminde Dindarlık Eğilimi Ve Riskli Davranışlar Arasındaki İlişki*, (Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2019.

- Erdoğan, Dilay, “Hangi Narsizm? Büyükleme ve Kırılgan Narsizmin Karşılaştırılmasına İlişkin Bir Gözden Geçirme”, *Türk Psikoloji Yazıları*, Cilt 19, Sayı 37, (2016), s. 1-10.
- Evren, Cüneyt, *Narsisizm*, İstanbul: BDS Yayınları, 1997.
- Freud, Sigmund, *Narsisizm Üzerine ve Schreber Vakası*, (çev. Banu Büyükkal, Saffet Murat Tura), 6. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- , *Ruhçözümlemesine Giriş Konferansları*, (çev. Emre Kapkın, Ayşen Tekşen), 2. bs., İstanbul: Payel Yayınları, 2016.
- Fromm, Erich, *Erdem ve Mutluluk*, (çev. Ayda Yörükkan), 2. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- , *Özgürlükten Kaçış*, (çev. Şemsa Yeğın), 3. bs., İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- , *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, (çev. Yurdanur Salman, Nalan İçten), 5. bs., İstanbul: Payel Yayınları, 1990.
- Geçtan, Engin, *İnsan Olmak*, 14. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.
- , *Psikanaliz ve Sonrası*, 6. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- , *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, 13. bs., İstanbul: Remzi Yayınevi, 1997.
- Glock, Charles Y., “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, *Din Sosyolojisi*, ed. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, çev. M. Emin Köktaş, 4. bs., İstanbul: Vadi Yayınları, 2017, s. 293-318.
- Gülmez, Neşe, *Narsistik Liderlik*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009.
- Günay, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999.
- Gürman, Gözde, *Psikologlarda Narsisizm Düzeyleri ile Tanrıya Bağlanma ve Gelecek Beklentileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2019.
- Gürsu, Orhan, Çiğdem Apaydın, “Narsizm İle Özgüven Arasındaki İlişkide İslâmî Eğilimin Aracılık Rolü”, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 66, (2016), s. 551-62.
- Gürsu, Orhan, Fatmana Semiha Önce Özokudan, “Ergenlerde Dindarlık, Narsizm ve Özgüven”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 4, (2019), s. 439-54, doi:10.30622/tarr.648729.

- Güven, Metin, *Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Hamedoğlu, Mehmet Ali, *Örgütsel Narsisizm Düzeyine İlişkin Yönetici ve Öğretmen Alguları -Sakarya İli, Liseler Örneği-*, (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2009.
- Hasanov, Behram, “Clifford Geertz’e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2014), s. 79-96, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beuifd/47077>.
- Hermann, Anthony, Robert Fuller, “Trait Narcissism and Contemporary Religious Trends”, *Archive for the Psychology of Religion / Archiv für Religionspsychologie*, Cilt 39, Sayı 2, (2017), s. 99-117.
- Horney, Karen, *Psikanalizde Yeni Yollar*, (çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Psikoloji, 1994.
- Horozcu, Ümit, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- , *Din Psikolojisi Açısından William James ve Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2004.
- Hoyt, Sarah F., “The Etymology of Religion”, *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 32, Sayı 2, (1912), s. 126-29.
- Hökelekli, Hayati, “Din, Dindarlık ve Boyutları”, *Din Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, 1. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2010, s. 24-44.
- , *Din Psikolojisi*, 10. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- , *Din Psikolojisine Giriş*, 5. bs., İstanbul: DEM, 2016.
- İlk, Gülnur, Mustafa Bilici, “Viktor Frankl Örneği ile Varoluşçu Psikolojide Din ve Maneviyat”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 17, (2020), s. 45-62, <http://www.dergipark.org.tr/tr/pub/izusbd/763430>.
- Judd, Jacob Daniel, *Latter-day Saint Young Adults, Narcissism, and Religiosity*, (Yüksek Lisans Tezi), Provo: Brigham Young University, 2012.
- Karaaziz, Meryem, İrem Erdem Atak, “Narsisizm Ve Narsisizmle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir Gözden Geçirme”, *Nesne Psikoloji Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2013), s. 44-59, doi:10.7816/nesne-01-02-03.
- Karaca, Faruk, *Din Psikolojisi*, 2. bs., Trabzon: Eser Ofset, 2015.

- , “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, (2001), s. 187-201.
- Karakuş, Çiğdem, *Lise Öğrencilerinde Psikolojik Savunmalar Açısından Narsisizm Ve Benlik Saygısının Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2017.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 23. bs., Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012.
- Karlı, Necmi, “Gençlerde İnternet Bağımlılığı ve Dindarlık İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 46, (2019), s. 225-60, doi:10.17120/omuifd.526893.
- , “Gençlerde Özsaygı-Dindarlık İlişkisi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, (2017), s. 16-46, <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/694255>.
- , “Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı Ve Dindarlık İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 48, (2020), s. 169-201, doi:10.17120/omuifd.718108.
- , “Üniversite Öğrencilerinde Sabır ve Dindarlık İlişkisi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, (2020), s. 52-72, doi:10.32950/rteuifd.677871.
- Kartopu, Ayşe, *Dinler Tarihinde Dinin Tarifıyla İlgili Farklı Görüşler*, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi, 2009.
- Kartopu, Saffet, “Narsisizmin Dindarlık Eğilimleriyle İlişkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 6, Sayı 6, (2013), s. 625-49, doi:<https://doi.org/10.9761/JASSS1560>.
- Kavun, Yusuf, *Ergenlerde Dindarlık Ve İnsani Değerler*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Kaya, Tayfur, *Ergenlerde Saldırganlık Ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2020.
- Kayıklık, Hasan, *Din Psikolojisi*, 2. bs., Adana: Karahan Kitabevi, 2014.
- Kernberg, Otto F., “An Overview of the Treatment of Severe Narcissistic Pathology”, *The International Journal of Psychoanalysis*, Cilt 95, Sayı 5, (2014), s. 865-88, doi:10.1111/1745-8315.12204.

- , *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*, Maryland: Rowman& Littlefield Publishers, 2004.
- , *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, (çev. Mustafa Atakay), 3. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Kıınter, Nurten, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2008.
- Kıısa, Cihad, *Carl Gustav Jung'da Din ve Bireyleşme Süreci*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005.
- Kızıltan, Hakan, *Narcissistic Personality Inventory (NPI) Ölçeğinin Türkçe Formu Dil Eşdeğerliliği, Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2000.
- , “Narsisizm ve Psikopatolojisi”, İstanbul Psikomitoloji Çalışma Grubu, 2016, <http://www.psikomitoloji.com/attachments/article/79/narsisizm.makalesi.pdf>.
- Kiraz, Cemil, *Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri İle Narsistik Kişilik Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, 2011.
- Kocagöz Uzun, Sadet, *Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Koç Ekinci, Cemre, *Erişkinlerde Narsistik Kişilik Özelliklerinin Mizaç Ve Karakter Boyutları İle Bağlanma Stilleri Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, 2018.
- Koç, Mustafa, “Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, (2010), s. 217-48, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/162811>.
- Kohut, Heinz, “Forms and Transformations of Narcissism”, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Cilt 14, Sayı 2, (1966), s. 243-72.
- , *Kendiliğin Çözümlemesi*, (çev. Cem Atbaşoğlu, Banu Büyükkal, Cüneyt İşcan), 1. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- , *Kendiliğin Yeniden Yapılanması*, (çev. Oğuz Cebeci), 1. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

- Korkmaz, Sezai, “Üniversite Öğrencilerinde Selfitis, Narsisizm, Dini Davranış Ve Dini İbadet İlişkisi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, (2020), s. 1089-1119.
- Koşan, Yavuz, *Üniversite Öğrencilerinin Facebook Kullanımının Narsisizm Ve Saldırganlık Düzeyleri İle İlişkisinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2015.
- Köse, Ali, *Freud ve Din*, 5. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Köse, Ali, Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, 10. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Kula, Mustafa Naci, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 1993.
- Lasch, Christopher, *The Culture of Narcissism*, Newyork: Norton, 1991.
- Levy, Kenneth N., William D. Ellison,, Joseph S. Reynoso, “A Historical Review of Narcissism and Narcissistic Personality”, *The Handbook of Narcissism and Narcissistic Personality Disorder: Theoretical Approaches, Empirical Findings, and Treatments*, ed. W. Keith Campbell, Joshua D. Miller, New Jersey: Wiley, 2011, s. 3-13.
- Lowen, Alexander, *Narsisizm: Gerçek Benliğin İnkarı*, (çev. Tamer Çetin), 2. bs., İstanbul: Cem Yayınevi, 2016.
- Łowicki, Paweł, Marcin Zajenkowski, “No Empathy for People nor for God: The Relationship Between The Dark Triad, Religiosity and Empathy”, *Personality and Individual Differences*, 2016, 1-5, doi:10.1016/j.paid.2016.02.012.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Dindarlarda Ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1999.
- Mengü, M. Murat, “Reklam Sloganları ve Tüketici Zihni”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, Sayı 25, (2012), s. 109-21, doi:10.17064/iüifhd.09069.
- Millon, Theodore v.dğr., *Personality Disorders in Modern Life*, 2. bs., New Jersey: John Wiley& Sons, 2004.

- Morf, Carolyn C., Frederick Rhodewalt, “Unraveling the Paradoxes of Narcissism: A Dynamic Self-Regulatory Processing Model”, *Psychological Inquiry*, Cilt 12, Sayı 4, (2001), s. 177-96, doi:10.1207/S15327965PLI1204_1.
- Nacakcı, Betül, “Sosyal Medyanın İnşaa Ettiği Narsist Kişilikler: İnstagram Hesapları Üzerine Bir Analiz (Pilot Çalışma)”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2018), s. 255-68, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/injoss/429845>.
- Odağ, Celal, “Örneklerle Narsisizm”, *Narsisistik Kişilik Bozukluğu*, 3 Cilt, ed. Ahmet Çelikkol, İzmir: Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları, 1996, Cilt 1, s. 457-76.
- Ok, Üzeyir, “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, (2011), s. 528-49.
- Okumuş, Esra, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2020.
- Onay, Ahmet, “Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları”, *İslami Araştırmalar*, Cilt 14, Sayı 3-4, (2001), s. 439-49.
- Orhan, Gülçin, *Narsisizm Etiyolojisi ve Dindarlıkla İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2014.
- Oruçular, Yasemin, “Sınırdaki Kişilik Bozukluğu’nun Nedeni ve Sonucu Olarak Kişilerarası Travma: Gözden Geçirmeye Dayalı Bir Model Önerisi”, *Türk Psikoloji Yazıları*, Cilt 19, Sayı 37, (2016), s. 76-88.
- Oytun, Musa v.dğr., “Kadın Hentbolcularda Farklı Performans Gruplarının Anksiyete Ve Narsisizm Düzeylerinin Karşılaştırılması”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Sayı 22, (2021), s. 1-9.
- Özdemir, Hazel Esin, *Bir Grup Üniversite Öğrencisinde Bağlanma Stilleri ile Narsisizm Arasındaki İlişki: Reddedilme Duyarlılığının Aracı Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Işık Üniversitesi, 2017.
- Özel, İsa, “Dindarlarda Narsizm: Yüksek Din Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 32, (2014), s. 310-27.
- , “Kur’an Ekseninde Narsizm ve Din”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 28, (2013), s. 248-68.

- Özenen, Ferhan, “Sunuş”, *Psikanaliz Buluşmaları 7- Narsisizm*, ed. Ferhan Özenen, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2013, s. 4-8.
- Özer, Melek, “Sigara Alışkanlığı”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, (2003), s. 1-4.
- Özkara, Belkıs, Hülya Öcal, “Örgütlerde Narsistik Kişilik, Öz Benlik Kurgusu ve Stratejik Düşünme Arasındaki İlişki”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 16, Sayı 32, (2018), s. 609-28, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/441901>.
- Öztürk, Yusuf, *Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Çarşamba Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum: Hitit Üniversitesi, 2017.
- Paloutzian, Raymond F., *Invitation to the Psychology of Religion*, 3. bs., New York: The Guilford Press, 2017.
- Parlatır, İsmail v.dğr., “Din”, *Türkçe Sözlük*, 2 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998, Cilt 1, s. 592.
- , “Dindarlık”, *Türkçe Sözlük*, 2 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998, Cilt 1, s. 593.
- , “Narsis”, *Türkçe Sözlük*, 2 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998, Cilt 2, s. 1632.
- Pulver, Sydney E., “Narcissism-The Term and the Concept”, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Sayı 18, (1970), s. 319-41.
- Raskin, Robert, Howard Terry, “A Principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity”, Cilt 54, Sayı 5, (1988), s. 890-902.
- Reidy, Dennis E. v.dğr., “Effects of Narcissistic Entitlement and Exploitativeness on Human Physical Aggression”, *Personality and Individual Differences*, Cilt 44, Sayı 4, (2008), s. 865-75, doi:10.1016/j.paid.2007.10.015.
- Rosenthal, Seth A., Todd L. Pittinsky, “Narcissistic Leadership”, *The Leadership Quarterly*, Cilt 17, Sayı 6, (2006), s. 617-33, doi:10.1016/j.leaqua.2006.10.005.
- Sayar, Kemal, *Her Şeyin Bir Anlamı Var*, 4. bs., İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.
- , *Terapi*, 4. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Sorias, Soli, “Kişilik Bozuklukları”, *Psikiyatri Temel Kitabı*, ed. Ertuğrul Köroğlu, Cengiz Güleç, Selahattin Şenol, 2. bs., Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 2007, s. 502-19.

- Şahin, Adem, “Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı Ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2007), s. 221-48, <https://dergipark.org.tr/en/pub/marife/437014>.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, (1962), s. 141-51.
- Tura, Saffet Murat, *Günümüzde Psikoterapi*, 2. bs., İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Tümer, Günay, “Din”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, Cilt 9, ss. 312-20.
- Twenge, Jean M., *Ben Nesli*, (çev. Esra Öztürk), 4. bs., İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.
- Twenge, Jean M., W. Keith Campbell, *Asrın Vebası: Narsisizm İletti*, (çev. Özlem Korkmaz), 1. bs., İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.
- Uçkun, Ceylan Gazi, Burcu Üzüm,, Seher Uçkun, “Narsist Kişiliğin Makyavelist Davranışlara Etkisi: Kocaeli Üniversitesi Özel Güvenlik Öğrencileri Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, (2018), s. 139-54, doi:10.32709/akusosbil.422221.
- Uğurlu, Özge, “Kadının Benlik Sunumunun Güncel Bir Aracı Olarak Sosyal Ağlar Bir Tasarım Unsuru: ‘Kusursuzlaştırma’”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, (2015), s. 231-48, doi:10.12780/uusbd.29677.
- Ulusal, Rümeyza, *Ergenlik Döneminde Narsisizm, Dindarlık ve Sosyal Medya Tutumları İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019.
- Üzümücü, Elif, *Büyükleme ve Kırılgan Narsisistik Kişilik Özellikleri ile İlişkili Faktörlerin Şema Terapi Modeli Çerçevesinde İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2016.
- Vazire, Simine v.dğr., “Portrait of a Narcissist: Manifestations of Narcissism in Physical Appearance”, *Journal of Research in Personality*, Cilt 42, (2008), s. 1439-47, doi:10.1016/j.jrp.2008.06.007.
- Volkan, Vamık D., *Körü Körüne İnanç*, (çev. Özgür Karaçam), 1. bs., İstanbul: Okuyan Us, 2005.

- Wink, Paul, Michele Dillon, “Religiousness, Spirituality and Psychosocial Functioning In Late Adulthood: Findings From A Longitudinal Study”, *Psychology and Aging*, Cilt 18, Sayı 4, (2003), s. 916-24.
- Wink, Paul, Michele Dillon,, Kristen Fay, “Spiritual Seeking, Narcissism, and Psychotherapy: How Are They Related?”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Cilt 44, Sayı 2, (2005), s. 143-58.
- Yabancı, Cemile, *Lise Öğrencilerinin Sosyal Medyaya İlişkin Tutumları İle Narsisizm Ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Yaparel, Recep, “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, (1987), s. 403-18.
- , *Yirmi -Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko - Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1987.
- Yapıcı, Asım, “Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, (2002), s. 75-117.
- , *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko- Sosyal Uyum ve Dindarlık*, 2. bs., Adana: Karahan Kitabevi, 2013.
- Yazıcıoğlu, Yahşi, Samiye Erdoğan, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 4. bs., Ankara: Detay Yayıncılık, 2014.
- Yeniçeri Alemdar, Mine v.dğr., “Özçekim Davranışı Narsisizm Göstergesi Olabilir mi? Özçekim ve Narsisizm Arasındaki İlişkiyi Tanımlamaya Yönelik Nitel bir Araştırma”, *Global Media Journal TR Edition*, Cilt 8, Sayı 15, (2017), s. 71-97.
- Yıldırım, İbrahim, “Sigara, Alkol Ve Uyuşturucu Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Bazı Değişkeler Açısından İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 13, (1997), s. 147-55, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/102845>.
- Yıldız, Murat, *Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1998.
- , *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, 2. bs., İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.

Zinnbauer, Brian J., Kenneth I. Pargament, “Dindarlık ve Maneviyat”, *Din ve Maneviyat Psikolojisi*, kitap editörü Raymond F. Paloutzian, Crystal L. Park, ed. İhsan Çapçioğlu, Ali Ayten, çev. Sevdener Düzgüner, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, Cilt 1, s. 61-102.

Zondag, Hessel J., Marinus H. F. Van Uden, “I Just Believe in Me: Narcissism and Religious Coping”, *Archive for the Psychology of Religion*, Cilt 32, Sayı 1, (2010), s. 69-85, doi:10.1163/008467210X12626615185702.

EKLER

EK 1: Bilgilendirilmiş Onam Formu

Sayın katılımcı,

Sizleri İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan ve İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi lisans öğrencilerine yönelik olan lisansüstü çalışma kapsamındaki ankete katılmaya davet ediyoruz.

Yapılan ankette kimliğinizin tespit edilmesini sağlayabilecek hiçbir bilgi talep edilmemektedir ve anket anonim olarak cevaplanmaktadır. Yaklaşık 15 dakikada tamamlayabileceğiniz bu ankette vereceğiniz cevaplar sadece bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Ankete katılım gönüllülük esasına dayanmakta olup soruların tümünü eksiksiz bir şekilde cevaplamanız ve sizler için en uygun olan cevabı işaretlemeniz araştırmanın doğru sonuçlara ulaşması ve bilimsel geçerlilik ve güvenilirlik için önem arz etmektedir.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
Muhammed Mustafa SOLMAZ

EK 2: Demografik Bilgi Formu

Cinsiyetiniz	(a) Erkek (b) Kadın
Yaşınız (Lütfen yazınız)
Hangi fakültede eğitim görüyorsunuz?	(a) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (b) İslami İlimler Fakültesi (c) Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi (d) Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi (e) Tıp Fakültesi (f) Turizm Fakültesi
Kaçıncı sınıftasınız?	(a) Hazırlık (b) 1 (c) 2 (d) 3 (e) 4 (f) 5 (g) 6
Hangi tür liseden mezun oldunuz?	(a) Anadolu Lisesi (b) Fen Lisesi (c) İmam-Hatip Lisesi (d) Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (e) Sosyal Bilimler Lisesi (f) Diğer
Hayatınızın büyük bir bölümünü geçirdiğiniz çevre?	(a) Köy (b) Kasaba (c) İlçe (d) İl (e) Büyükşehir
Ekonomik durumunuz?	(a) Giderim gelirimden çok (b) Giderimle gelirim birbirine denk (c) Gelirim giderimden çok
Okul dışında herhangi bir işte çalışıyor musunuz?	(a) Evet (b) Bazen (c) Hayır
Sigara kullanıyor musunuz?	(a) Hiçbir zaman (b) Nadiren (c) Bazen (d) Sıklıkla (e) Her zaman
Alkol kullanıyor musunuz?	(a) Hiçbir zaman (b) Nadiren (c) Bazen (d) Sıklıkla (e) Her zaman
Kendinize idol olarak seçtiğiniz bir kişi?
Dine karşı tutumunuz nasıldır?	(a) İnançsız (b) Az dindar (c) Biraz dindar (d) Dindar (e) Çok dindar
Maneviyata karşı tutumunuz nasıldır?	(a) Maneviyatlı Değil (b) Az maneviyatlı (c) Biraz maneviyatlı (d) Maneviyatlı (e) Çok maneviyatlı
Anne babanızın hayatta olma durumu?	(a) İkisi de hayatta (b) Annem hayatta, babam vefat etti (c) Babam hayatta, annem vefat etti (d) İkisi de vefat etti
Anne babanız;	(a) Beraber yaşıyor (b) Ayrı yaşıyor (c) Boşandı
Annenizin eğitim durumu?	(a) Okur-yazar değil (b) Okur-yazar (c) İlkokul (d) Ortaokul (e) Lise (f) Lisans (g) Lisansüstü

Çocukken annenizin size karşı tutumu nasıldı?	(a) Otoriter (b) Aşırı hoşgörülü (c) Demokratik (d) Koruyucu (e) Tutarsız (f) İlgisiz
Annenizin dine karşı tutumu nasıldır?	(a) İnançsız (b) Az dindar (c) Biraz dindar (d) Dindar (e) Çok dindar
Annenizin maneviyata karşı tutumu nasıldır?	(a) Maneviyatlı Değil (b) Az maneviyatlı (c) Biraz maneviyatlı (d) Maneviyatlı (e) Çok maneviyatlı
Babanızın eğitim durumu?	(a) Okur-yazar değil (b) Okur-yazar (c) İlkokul (d) Ortaokul (e) Lise (f) Lisans (g) Lisansüstü
Çocukken babanızın size karşı tutumu nasıldı?	(a) Otoriter (b) Aşırı hoşgörülü (c) Demokratik (d) Koruyucu (e) Tutarsız (f) İlgisiz
Babanızın dine karşı tutumu nasıldır?	(a) İnançsız (b) Az dindar (c) Biraz dindar (d) Dindar (e) Çok dindar
Babanızın maneviyata karşı tutumu nasıldır?	(a) Maneviyatlı Değil (b) Az maneviyatlı (c) Biraz maneviyatlı (d) Maneviyatlı (e) Çok maneviyatlı

EK 3: Narsisistik Kişilik Envanteri Kullanım İzni

Narsisistik Kişilik Envanteri Kullanım İzni Gelen Kutusu x ✕ 🖨 🔗

 Muhammed Mustafa Solmaz <mmsolmaz1919@gmail.com> 11 Ocak Pzt 17:36 (5 gün önce) ☆ ↶ ⋮

Alici: hakan.kiziltan ▾

Merhaba hocam, nasılsınız?
İsmim Muhammed Mustafa SOLMAZ ve şu an İzmir Katip Çelebi Üniversitesi'nde yüksek lisans yapmaktayım. Tez yazma aşamasındayım ve araştırmam için geliştirmiş olduğunuz ölçeği kullanmak istiyorum.
İyi çalışmalar, iyi günler...

 Hakan Kiziltan 14 Ocak Per 20:05 (2 gün önce) ☆ ↶ ⋮

Alici: ben ▾

merhaba mustafa,
sana kolaylıklar diliyorum, ekte tezimi ve ölçeği iletiyorum,
iyi günler.

HakanKiziltan

11 Ocak 2021 Pazartesi 17:36:36 GMT+3 tarihinde, Muhammed Mustafa Solmaz <mmsolmaz1919@gmail.com>-şunu yazdı:

☰

2 Ek 📄 🔗

EK 4: Narsisistik Kişilik Envanteri

1	İnsanları etkileme konusunda doğal bir yeteneğe sahibim.	
	İnsanları kolay etkileyemem.	
2	Alçakgönüllülük bana yakışmaz.	
	Temelde alçakgönüllü bir insanım.	
3	Cesaretimi kanıtlamak uğruna hemen her şeyi yapabilirim.	
	Oldukça temkinli bir insanım.	
4	İnsanlar bana iltifat ettiklerinde bazen utanırım.	
	İyi biri olduğumu biliyorum, çünkü herkes böyle söylüyor.	
5	Dünyayı yönetme düşüncesi ödümü koparır.	
	Ben yönetseydim dünya daha iyi bir yer olurdu.	
6	Genellikle konuşarak her beladan kurtulabilirim.	
	Davranışlarımın sonuçlarını kabul etmeye çalışırım.	
7	Kalabalık içinde herhangi biri olmayı tercih ederim.	
	İlgi merkezi olmayı severim.	
8	Çok başarılı olacağım.	
	Başarı benim için en önde gelen şey değildir.	
9	Pek çok insandan ne daha iyi ne de daha kötüyüm.	
	Özel biri olduğumu düşünüyorum.	
10	İyi bir lider olabileceğimden emin değilim.	
	İyi bir lider olduğumu düşünüyorum.	
11	Düşünce ve isteklerimi kolaylıkla ifade edebilirim.	
	Keşke düşünce ve isteklerimi daha kolay ifade edebilseydim.	
12	Vücudumla hava atmak çok hoşlandığım bir şey değildir.	
	Vücudumla hava atmaktan hoşlanırım.	
13	İnsanların içini bir kitap gibi okurum.	
	Bazen insanları anlamak güçtür.	
14	Sıradan bir mutluluk bana yeter.	
	Başkalarının gözünde önemli bir yerim olsun isterim.	
15	Vücudum öyle ahım şahım değildir.	
	Vücuduma bakmaktan hoşlanırım.	
16	Gösteriş yapmaktan kaçınırım.	
	Genellikle fırsat bulduğumda gösteriş yaparım.	
17	Her zaman ne yaptığımın bilincindeyimdir.	
	Bazen ne yaptığımdan emin olamıyorum.	
18	İşlerin yapılmasında bazen başkalarına ihtiyaç duyarım.	
	İşlerin yapılmasında başkalarına nadiren ihtiyaç duyarım.	
19	Bazen anlattıklarım ilgi çeker.	
	Herkes benim anlattıklarımı dinlemekten hoşlanır.	
20	İnsanlardan çok şey beklerim.	
	Başkaları için bir şeyler yapmaktan hoşlanırım.	
21	Hak ettiğim her şeyi elde edene kadar tatmin olmam.	
	Hayatın sunduğu tatminler bana yeter.	
22	İltifatlar beni utandırır.	
	Bana iltifat edilmesinden hoşlanırım.	

23	Güç sahibi olmak benim için çok önemlidir.	
	Güç sahibi olmak, kendi başına bir amaç olarak, beni o kadar çok ilgilendirmez.	
24	Aynada kendimi seyretmekten hoşlanırım.	
	Aynada kendimi seyretmek, özellikle ilgimi çeken bir şey değildir.	
25	İlgi merkezi olmak çok hoşuma gider.	
	İlgi merkezi olmak beni rahatsız eder.	
26	Hayatımı istediğim biçimde yaşayabilirim.	
	İnsanlar hayatlarını her zaman istedikleri doğrultuda yaşayamazlar.	
27	Otorite olmak benim için pek anlam taşımaz.	
	Öyle görünüyor ki insanlar her zaman benim otoritemi kabul ederler.	
28	Lider olmayı tercih ederdim.	
	Lider olup olmamak arasında benim açımdan pek bir fark yoktur.	
29	Büyük bir insan olacağım.	
	Başarılı olacağımı umut ediyorum.	
30	Ben doğuştan liderim.	
	Liderlik geliştirilmesi uzun zaman alan bir niteliktir.	
31	Günün birinde birinin hayat öykümü yazmasını dilerdim.	
	İnsanların hangi sebeple olursa olsun hayatıma burunlarını sokmalarından hoşlanmam.	
32	İnsanların arasına girdiğim zaman beni fark etmediklerinde bozulurum.	
	İnsanların arasına girdiğimde kalabalık içinde herhangi biri olmak beni rahatsız etmez.	
33	Diğer insanlardan daha becerikliyim.	
	Diğer insanlardan öğrenebileceğim çok şey var.	
34	Herkes gibi biriyim.	
	Olağanüstü biriyim.	

EK 5: Ok-Dini Tutum Ölçeği Kullanım İzni

Dini Tutum Ölçeği Gelen Kutusu x

Muhammed Mustafa Solmaz <mmsolmaz191@gmail.com>
Alıcı: özeyir.ök

11 Ocak Pzt 17:39 (5 gün önce)

Merhaba hocam, nasılsınız?
İsmin Muhammed Mustafa SOLMAZ ve şu an İzmir Katip Çelebi Üniversitesinde yüksek lisans yapıyorum. Tez yazma aşamasındayım ve araştırmam için geliştirmiş olduğunuz ölçeği kullanmak istiyorum.
İyi çalışmalar, iyi günler...

Özeyir
Alıcı: ben

12 Ocak Salı 12:35 (4 gün önce)

Tabii Mustafa kullanabilirsin.

Kolay gelsin
Özeyir

Bu e-posta ve ekleri, e-postada gönderildiği belirtilen kişilere özel ve gizli olup, 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve 25 Mayıs 2018 tarihli Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü ("GDPR") kapsamında kişisel veriler içerebilmektedir. Bu e-posta ve eklerinin tarafınıza gönderim amacı ile orantılı olarak kullanılması kanunî bir zorunluluktur. E-postanın içermekte olduğu kişisel veriler, gönderim amacı dışında kullanılmaz, çoğaltılmaz, argülenemez. İlgili kişinin veya T.C. İbn Haldun Üniversitesinin onayı olmaksızın üçüncü kişilere aktarılmaz. Kişisel verilerin gönderim amacı gerçekleştiğinde yasal süreler içerisinde tarafınızdan imha edilmesi gerekmektedir. Bu kişisel verilerin güvenliğinin sağlanması sorumluluğu tarafınıza aittir. İhale halinde Üniversitemizin sorumluluğu bulunmamaktadır.
Bu e-postanın muhatabi olmamanıza rağmen size ulaşmış olması halinde e-postayı derhal imha ederek bu durumu gecikmeksizin tarafımıza bildirmenizi rica ederiz.

Ok_Dini Tutum Ölç...

EK 6: Ok-Dini Tutum Ölçeği

		Hiç katılmıyorum	Az Katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
1	Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum.					
2	Dinî inancın insanlara yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum.					
3	Ezan, dua veya ayet gibi dinî okumaları dinlediğimde duygulanırım.					
4	Dinî etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım.					
5	Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.					
6	İnandığım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım.					
7	Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.					
8	Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum.					

EK 7: İçsel Dini Yönelim Ölçeği Kullanım İzni

İçsel Dini Motivasyon Ölçeği Kullanım İzni Gelen Kutusu x

 Muhammed Mustafa Solmaz <mmsolmaz1919@gmail.com> 11 Ocak Pzt 17:41 (5 gün önce) ☆ ↶ ⋮

Alici: faruk.karaca ▼

Merhaba hocam, nasılsınız?
İsmim Muhammed Mustafa SOLMAZ ve şu an İzmir Katip Çelebi Üniversitesi'nde yüksek lisans yapmaktayım. Tez yazma aşamasındayım ve araştırmam için geliştirmiş olduğunuz ölçeği kullanmak istiyorum.
İyi çalışmalar, iyi günler...

 PROF. DR. FARUK KARACA 11 Ocak Pzt 23:48 (5 gün önce) ☆ ↶ ⋮

Alici: ben ▼

Kullanabilirsiniz

11 Ocak 2021 Pazartesi tarihinde Muhammed Mustafa Solmaz <mmsolmaz1919@gmail.com> yazdı:
Merhaba hocam, nasılsınız?
İsmim Muhammed Mustafa SOLMAZ ve şu an İzmir Katip Çelebi Üniversitesi'nde yüksek lisans yapmaktayım. Tez yazma aşamasındayım ve araştırmam için geliştirmiş olduğunuz ölçeği kullanmak istiyorum.
İyi çalışmalar, iyi günler...

Önemli Duyuru: Bu elektronik postadaki bilgiler ve ekteki dosyalar sadece ilgili alıcılara içindir. Eğer bu e-postanın ilgili alıcısı ya da ilgililere ulaştırmakla yükümlü kişi değilseniz, içindekileri başka bir tarafla paylaşmadan, e-postayı sisteminizden hemen silmeniz ve e-postayı yanıtlayarak ya da e-postada belirtilen numarayı arayarak göndereni bilgilendirmeniz gerekmektedir. Gönderildikten sonra e-postada değişiklik yapılması, virüsten dolayı e-postanın hasar görmesi ya da kaybolması durumlarında sorumluluk kabul edilmemektedir. Bu e-postada yer alan görüşler yazara ait olup, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'ni bağlamamaktadır.

Important Notice: The information in this email and any attachments is for the sole use of the intended recipient(s). If you are not an intended recipient, or a person responsible for delivering it to an intended recipient, you should delete it from your system immediately without disclosing its contents elsewhere and advise the sender by returning the email or by telephoning a number contained in the body of the email. No responsibility is accepted for loss or damage arising from viruses or changes made to this message after it was sent. The views contained in this email are those of the author and not necessarily those of Recep Tayyip Erdoğan University.

EK 8: İçsel Dini Yönelim Ölçeği

		Hiç katılmıyorum	Az Katılıyorum	Yarı yarıya katılıyorum	Çoğuna katılıyorum	Tamamına katılıyorum
1	Dini inançlarım bütün hayatımı kapsar.					
2	Bir kimse her önemli karar aşamasında Allah'tan hakkında hayırlı olanı istemelidir.					
3	Allah'ın varlığını hep içimde hissediyorum.					
4	Dinî inançlarım bazen davranışlarımı sınırlar.					
5	Dinimi bütün günlük işlerimin üzerinde tutmaya azami gayret sarf ederim.					
6	Dinî inançlarım hayata bakış açımı belirler.					
7	Benim için hiçbir şey Allah'a ibadet etmekten daha önemli değildir.					
8	Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar da önemli değildir.					
9	Dini inançlarımın günlük işlerimi etkilemesine izin vermem.					
10	Hayatta dinden çok daha önemli şeyler olduğuna inanıyorum.					

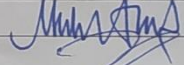

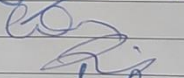
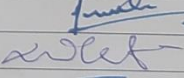

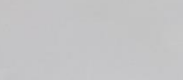
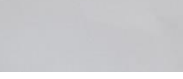
EK 9: Etik Kurul İzni

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU
ETİK ONAY BELGESİ

ARAŞTIRMANIN BAŞLIĞI	Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Ve Narsistik Eğilim İlişkisi: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Örneği
SORUMLU ARAŞTIRMACININ ADI SOYADI	Muhammed Mustafa SOLMAZ
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ KARAR	Bu araştırma ile narsisizm-din ilişkisine dair gelecekte çalışacak olan araştırmacılara yeni ufukların açılabilmesi, bu sayede konu hakkında geliştirilecek olan, yeni açılımların daha mümkün hale gelmesi, literatüre bu anlamda katkı bulunulması amaçlanmaktadır.
ETİK KURUL KARARI	Yukarıda bilgileri verilen başvuru dosyası ile ilgili belgeler araştırmannın /çalışmanın gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak incelenmiş ve araştırmannın/ çalışmanın başvuru dosyasında belirtilen kişilerle gerçekleştirilmesinde sakınca bulunmadığına oy birliği ile karar verilmiştir. (2021-02-19 no'lu karar)

ETİK KURUL ÜYESİNİN ADI SOYADI

İMZA/ 05.02.2021

1. Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ	
2. Prof. Dr. Özer KÜPELİ	
3. Prof. Dr. Kerem BATIR	
4. Prof. Dr. Serhat BURMAOĞLU	
5. Prof. Dr. Cengiz DEMİR	
6. Prof. Dr. Sinan NARDALI	
7. Prof. Dr. Kurtuluş ÖNGEL	
8. Doç. Dr. Levent ÇETİN	
9. İmge ERCAN DİKÇAM	